

MAGYAR KÜLTŐ PRÁGÁBAN

Irta: FORBÁTH IMRE

A felszólításnak, hogy erről a témáról irjak, szívesen teszek eleget, hiszen így alkalmam nyílik megmondanom: csodálat és hála, a vig és komoly érzések és emlékezések ezer színes szála köt engem Prágához, hol hányt-vetett életem legszebb éveit éltem. Sok jeles írójához, művészehez, szociális mozgalmainak legjobb embereihez, az együttes munka, a barátság, a kölcsönös felismerés és egy kiváló asszonyához a nagy szerelem emléke fűz. Nem bánom, kinevethetnek, de bevallom: semmilyen hirnév és elismerés nem tudna úgy meghatni, mint például az a pár sor, amit a véletlen hozott szemem elé, mikor minap egy cseh regényben megtaláltam magamat „Forbesz doktort, a költőt és orvost“, mint tréfás-komoly mellékfigurát, vagy a nagy poéta Nezval versében „Vyzva prátelum“ ez a sor: „s a saroktán mosolygó-kék szemekkel Forbáth Imre ült“...

Furcsa figura lehettem, rövid bekecsben és lábszárvédőkkel, vörös szakállamat babrálva, mikor úgy 1920 telén beállítottam az irodalmi kávéházakba, csehül még alig nyögdecselve és szemtelenül lecsücsültem az asztalokhoz, melyek körül akkor egy Hora, Horejsi, St. K. Neumann, E. E. Kisch és mások, prominensek, üldögéltek. A jogos kérdésre, hogy mi jogon, a világ legtermészetesebb hangján válaszoltam: „a legnagyobb magyar forradalmi költő vagyok.“ Miután ilyen szép ajánlólevelet állítottam ki magamról, mit tehettek egyebet, melegen üdvözöltek, helyet adtak az asztalon vastos könyökömnek s az asztal alatt hosszú lábaimnak. E. E. Kisch ugyan gyanakodva megjegyezte, hogy külsőm inkább egy kisgazdáé, mint költőé, de azért ő is fölvetett barátságába, melyre bizony csak ráfizetett. Boldogult, jóságos mamája megszámlálhatatlan rostélyosáért s a garmada könyvéért, melyet mindjárt rohantam Andréhoz eladni, tőlem összesen egy hozzá- és rólaírt verset kapott, melyet azonban — hízegő volta miatt — nem engedett leközlennem.

Soha nem értettem meg, hogy léteznek kulturemberek, kiket a sors idegenországba vet s ők környezetük iránt közömbösen, nyelvüket nem értve, történelmüket és kulturájukat nem ismerve, képesek ott hosszú éveket, egy évtizedet eltölteni! Pedig sok ilyen magyarral éltem akkor együtt Prágában. Ültek a kávéházban, csak magyarul beszéltek, főleg magyar lapokat és könyveket olvastak és szívüket a nosztalgia emésztette. Körülöttük a legcsodálatosabb történés: egy fiatal, tehetséges nép lerázta magáról évszázados gátlásait, szolgaság szennyét, tradíciós porát és hatalmas, friss lélegzettel új életbe kezdett. Az akkor még aránylag kicsi és vidékies Prága is rövid pár év alatt, szemünk láttára, nagyvárossá fejlődött.

A magyar intellektüelcsoport ezalatt élte a maga sajátos, zártkörű életét. Az Edison-kávéház egy sarkában s holmi homályos uccákban eldugott kiskorcsmákban jöttünk össze és terveztünk, szerveztünk, konspiráltunk. Tartottunk egymásnak nagy szónoklatokat, de sokszor csak

suttogva mertünk beszélgetni, mert kitudja milyen titkainkat ki hová rohan denunciálni. Ezen idők eredménye: dolgoztunk, tanultunk, építettünk a világnézetünket és főleg — megtanultunk vitatkozni. Hihetetlenül intenzív szellemi életet éltünk. Ennek két tengelye a dialektikus materializmus és a művészi avangárdizmus problémái voltak. A magyar forradalom bukása, a német felkelések peripetái, a győzelmes orosz forradalom elég anyagot adtak politikai vitákra. S az akkori idők perspektívája ez volt: a változás! Erre készültünk, ezt tanultuk, ez forralta koponyánkat. Másrészt ekkor volt az izmusok fénykora is. A részint zagyva, részint termékeny káoszunk, a tabula rasa, a dada, a minden eddigi summáris elintézése illuziójának, a szintaxisok széttörésének s a gomolygó ködfoltokban új csillagzatok keresésének. A fiatalon elhunyt Mihályi Ödön és Kudlák Lajos, a *Ma* munkatársai és Spitzer Ferenc, a zseniális recitátora és rendezője a maista előadásoknak ekkor a legaktívabbak. Inkább politikusok voltak Gortvai és Weinherz és szegény, boldogult Kenczler, a nagy műtörténész. Társaságunk legértékesebb tagja azonban Bauer Ervin volt, a biológus, aki ma a leningrádi egyetem professzora. Ő hozta közénk a magas tudományosság, az exakt kísérletek és a matematikai gondolkozásmód szellemét. Az ő lakásán jöttünk össze, akiket a tudomány modern problémái is érdekeltek, akik itt is avangárdizmust kerestünk. Links Artur, Marmorstein Sándor és jómagam voltunk a „doktor bácsi“ adjutánsai. Így megoszlott a társaság nagyjában és általában e három tevékenység körül, ki ezt, ki azt kultiválta inkább. Ennek megfelelően három helyiségben zajlott le társaséletünk: az Edison sarkában, a bizonyos „forradalmi kiskorcsmában“ és Bauer doktor lakásán, a cseh biológiai intézetben. Majd pedig a különböző pódiumokon, ahol verseinket szavalták és programbeszédeink elhangzottak s végül az egyetemeken, ahol a „nagy politikusok és költők“ szorgalmasan ismételték vizsgálataikat.

Jeles Edisons-tagok voltak: Fekete Imre mérnök, az első magyar repülőgépkonstruktőrök egyike, kiváló matematikus és spártai jellem és Bányai Pál, aki ekkor még más név alatt piketorkodott, továbbá Wetzler, jó könyveknek lángoló szívé propagátora, később Szilágyi András, ki a transzilvániai fenyvesek gyantaszagát hozta lobogó sörényében és Frank János, aki már akkor a psychoanalízis kiváló ismerője volt. Az illusztris vendégek sorából hadd említsem Bernáth Aurélt, ki akkoriban adta ki gyönyörű első grafikáit. És még jónéhányan voltak mások is, Edison-törzstagok, vagy kiváló vendégek. Teljességre azonban nem törekszem. Inkább megemlítem, hogy kevés kivétellel farkasordító nyomorban éltünk s éhségművészetben is avangárdisták voltunk. Ennek illusztrálására Gortvai egy aranyköpését, mikor egyszer délben a kávéházban látott engem, ahogy tiz deka „tlacsenkát“ falatoztam, két zsem-lével. „Ni“ — mondta — „most ebédeli Forbáth a reggelijét, pedig a vacsorája!“

Sajnos, nem térhetek ki részletesen az Edison-csoport munkásságára. Ez külön monográfiát igényelne szorgalmas magántanárok, irodalomtörténészek és historikusok tollából, ilyen címekkel: „az Edison, avagy a modern magyar irodalom fénykora“, vagy: „társadalmi és pártharcok az Edison kávéházban“, akár: „Forbáth Imre és kora“.

Azonban, tréfán kívül, ennek a csoportnak értékes szellemi életét igazolja az a nagy respektus, amit éveken át élvezett, az a szeretetteljes mód, ahogy a tagjai még mindig emlékeznek ezen időkre, az akkor létrejött alkotások aránylag magas nivója és szép mennyisége, de talán az is, hogy a legtöbb tagjának a jövője beváltotta a reményeket. Kiváló

orvosok, mérnökök, művészek és politikusok lettek közülük sokan szét-szórva a nagyvilágban...

Fájdalom, nem mindegyikünknek pályája lendült fölfelé. Például jómagamról, aki a prágai évek elején, csekélység „Középeurópa és kapcsolatos részeinek legnagyobb költője“ voltam, azóta kisült, mint egy osztravai kritikus írta egy csehreformított Gorkij-versem nyilvános szaválása alkalmából, hogy „alkalmi verseket író helyi-érdekű poéta“ vagyok. No, sokra vittem! De hiszen nekem, Szvatkó barátom is jól megadta kiváló esszéjében („mit adott Szlovenszko a magyar irodalomnak“), hogy aszongya, összes érdemünk (Vozári Dezsóval): „elsőnek hozták a magyar literatúrába a weimari világnézet chansonzait“. (Dezsó, Dezsó, mindig mondtam, vigyázz a Szvatkóra, ő keresztüllát a szitán!)

Nos, mindegy. Tény az, hogy Prága nagyszerű klímájában úgy burjánzottunk-virultunk, mint a híres Mauthner-reklámokon a fantasztikus kaláták, mik egy Gargantua lakomáját hívaták diszíteni. Azonban legtöbbünk nem tudta értékelni, hogy itt valójában idegenek ültünk egy vendégszerető nép asztalánál, hogy ezt a gyönyörű szellemi szaturnáliát nemcsak zsenialitásunknak köszönhetjük, hanem Prágának is, ennek a szép, sajátos városnak.

És nem a külső szépsége a döntő. Habár felejthetetlen, különös varázsú város. Benne a legmodernebb építészeti stílus lépten-nyomon váltakozik egy ősrégi város műemlékeivel, archaizmusával. A Hradzsín és az Alchimista-ucca, a Malá Strana és a Veit-dóm, a számtalan búvájos régi ház, a barokk szobrok és kapudiszkek, a Campa-sziget édesbús romantikája és a Károlyhid kőszentjei ugyanabban a városban vannak, mint Gocár, Krejcar, Obrtel, Gillar és Fuchs építkezései, melyek között nem egy a nemzetközi modern építészet híres remeke. — Felejthetetlen részletek: az ősszel vérpiros repkénnyel szegélyezett lépcsőút föl a Hradzsínba, a hajóutak a Moldván, kirándulások a Petrinbe, Trójába, Istenem, mire emlékezek előbb? A prágai specialitásokra? a kis vendéglők és borozók idilljére, a hentesárúüzletek pazar illatára? A gyönyörű parkokra, melyek padjain nem egyszer éjszakáztam? A külvárosok apacskromantikájára, Zsizskov szegénylegényeire, a híres „Pepikerekre“, kik sokban hasonlók Angyalföld Liliomára és mégis másfélék és kik a kalandot kedvelő lírikusnak nem egyszer koppintottak a „kocsos“-ára, ha vadászterületükön cserkészett a vöröshajú Zelma után?

De mondom, nem a külső szépség a mérvadó. Ez az impresszionista lelkek élvezete, mindazoké, kik egy tárcarovatolvasó vagy Baedeckeres kéjutazó sablonjai szerint mérik a világ szépségeit. Prágának külső szépségével versenyezni tudnak a régi német városok, egy Jéna, Göttingen, Nürnberg, akár a varázsos flamand helyek, akár Itália és Spanyolország híres, régi városai. De nem és egyik sem azzal az ellentétekből összetett, drámai történelmü, sokrétű Egésszel, a meglepő, bizarr élmények Prágájával, ami Prága! Szeretném ezt valahogy érzékeltetni.

A legjelentősebb ellentétcsoportot a cseh-német-zsidó Prága rikitó különbözőségei nyújtják, Prágában találkoztam azzal a zsidó típussal, amelyik nálunk Magyarországon már nem, de itt még tiszta tenyészetben létezik. Hiszen az ősrégi prágai ghettot talán csak 40 éve rombolták le és építették át, lépten-nyomon találkoztam a típusaival. A kabalista, titokzatos bánatok és bölcsességek zsidójai még ott járkálnak, ki a „Zóhár“-ral a hóna alatt, kis láthatatlan csillaggal a homlokán, elátkozott saskeselyűk, imákat mormoló anakronizmusok. De az „Altneusynagoge“, a zsidó múzeum és temető (a gölem Loew-rabbijának a sirjá-

val) és mind a szakállas kabbalisták nem győztek volna meg a sajátos prágai zsidó-óstitípus létezéséről. Inkább ismeretségem és hosszú beszélgetésem Mirsky sziluett-művésszel, kinek a zsidó lélek gyökereiből nőtt vadbozótos ghetto-miszticizmusa a művészet számomra ismeretlen ősforrásait nyitotta meg.

Más a kultivált zsidóság arculata. Benne megtaláltam azokat a gyors, ötletes fintorokat, tréfás grimaszokat és páratlan rutináltságú szellemi mimikát, mely egykor Prágát a zsidó intelligencia egyik európai centrumává avatta, hivatva uralkodni azon a körfelületen, amit a körző rajzol körül, ha egyik végét Prágába szurjuk s a másikat Berlinen keresztül vezetjük. Prága a termékeny szülővárosa sok világhíressé vált zsidónak. Ezek hordták szét a világba Prága klasszikusan-korrekt németiségét, barokk humorát és minden hájjal megkent okosságukat. És Prága volt — el ne felejtjük! — a német zsidó smokkság székvárosa is. Az Arco-kávéház irodalmárai például 20 év előtt erről voltak európai híresek. Ott Gastamo Buddha s a Greco fényben föltámadó Krisztusa randevut adtak Dalcrozenak s az orosz Kék madárnak, ki viszont Karl Kraus-citátumok vállán csücsült és Nietzsche-ről csicssergett egy zsidó vicceket mesélő atomteoretikusnak. De a buddhisták, szalon kommunisták, a „Kameraden der Menschheit“ és „Menschheitsdämmerung“ revoltáns költőire papájuk textilüzletéből busás apanázs áldása hullott. Később, hirben és súlyban gyarapodva megszüntek zokogni az Emberiség keblén.

Tréfából hadd említsem, hogy egy pillantást szabadott vetnem a régi udvari arisztokrácia bűvös berkeibe is. Egy magyar származású méltóságosasszony vendég- és művészetszerető házában már-már majdnem otthonos lettem volna, ha velem született gögös népi öntudatom — amivel biztosan Maratra, a Nép Barátjára emlékeztetek — nem tiltja meg, hogy leereszkedjék a nagy történelmi neveket viselő feudálisokhoz. In Tyrannos! csatakiáltással expropriáltam hihetetlen mennyiségű szendvicset és hajlíthatatlan büszkeséggel távoztam. Az aranyszívű méltóságos asszony (kitől utólag bocsánatot kérek sok mindenért, barna ingért, lábszárvédőkért, sörtéses képért és jakobinus-étvágyért) azonban mindent elnézett volna, de nem, hogy következetesen madamnak szólítottam. „Forbáth öcsém“ — mondotta — „igy a bábákat titulálják minálunk!“

Prága, az igazi Prága azonban cseh város! S ez a cseh Prága hasonlíthatatlanul érdekesebb és értékesebb, mint a zsidó, vagy a német. A zsidó Prága inkább csak kolorit, exotikum, a német pedig, (melyre itt nem térek ki) végülis csak provincia, kis öble (ha nagyon értékes is!) a német kulturoceánnak. De a cseh Prága központi motorja egy nagyértékű, intenzív kulturának!

Sajnálom és bizony ki kell jelentenem, szégyellem azokat a magyarokat, akik éveket töltöttek el Prágában, anélkül, hogy közeledtek volna ahhoz a számunkra olyannyira idegen s a miénkhez mégis sokban hasonló kulturához. Hiszen mi is kis nemzet tagjai vagyunk, melylyel a világ mostohán bánik s alig tud jóval többet rólunk, mint hogy paprikátevő és csárdásttáncoló vad nép vagyunk. A művelt nagy világban minket, sajnos, nagyrészt csak export-dramatikusaink-, operett-szemétünk s egy Körmendi és Földes Jolán regényei reprezentálnak. Nem vagyunk-e mi ugyancsak felületesek és hóbortosan nagyképűek, ha a cseh kulturáról merünk beszélni, amíg pár közhelyen kívül cseh muzsikát és a Szejken és Csapek egy-két színművén kívül mást nem ismerünk? En a legtermékenyebb eseménynek éppen népek és kulturák

egymásratalálását tartom! Mérföldtől távol a szellemi horizont, ha párvonalasakat tudunk vonni, hiányokat és többleteket összevetni, ha egy olyan finom és élő mérőeszközön, mint egy másik, fejlett nép kulturája, lemérhetjük a magunkét. — Még alig tudtam valamit csehül, mikor már mágikusan megejtett a cseh költészet. Mikor még csak sejtélesen kapaszkodtam Macha „Május“-ának imaginatív soraiba, Hlavacsek szimbólumaiba, Gellner narchikus és Jiri Wolker mélyérzelmű, humanisztikus strófaiba. Majd olvasni kezdtem Komenskyt, Havlicsek-Borovsky szellemes polémáit, Bozena Nemcová klasszikus prózáját, a cseh biedermeier kispolgári, üde realistáit, Brezina misztikus, csillagfényes költészetét és Bezruc „sziléziai dalait“, melyek sötétkéék és kemények, mint a kőszén — és kezdtem otthonosan érezni magamat. A cseh történelem tanulmányozása pedig, melyet addig csak a magyar középiskola groteszken deformált előadásából ismertem, egyszerre megmutatta nekem a cseh nép igazi arcát és mentalitásának mély forrásait. Egy nép — mondtam, — amelyik egyszer a világtörténelem központjában állott egyikével a legnagyobb szabadságharcos mozgalmaknak, mint a huszitizmus volt, nem lehet jelentéktelen! S valóban, a legjobb cseh rétegek mentalitása ma is ennek a nagy forradalomnak legszebb tradícióit ápolja: lelke mélyén valamennyire táborita ma is. Komenskynek nagy öröksége is frissen és töretlenül él a lekekben. A haladó-szellemű tanítók és tanárok egész légiója ápolja és terjeszti a humanista pedagógia világszemléletét. Ősi szabadgondolkodó, emberbarát, antiklerikális és demokrata ösztönök működnek a nép nagy tömegeiben, kiirthatatlanul. Seholy a spontán szabadelvűségnek, gátlástalan megértésnek és természetes demokratizmusnak annyi szép megnyilatkozásával nem találkoztam, mint éppen csehek között és nemcsak az elitnél, hanem magában a népben és legerősebben kifejezve a nagy szabadságharcos tradíciók hű örökösénél, a munkásságnál.

A cseh kultúra talán nem olyan eredeti, olyan zsenális, mint a magyar. De feltétlenül szélesebb, szervezettebb, civilizáltabb. Nagy előnye egy társadalom kulturájának, ha köreit az urikaszinók dzsentri üvöltése nem zavarja és nem szabdal bele egy vad szoldateszka fringiaja. Hiányzik ugyan a cigányzene édesbús kesergője és szilaj csárdása, de kárpótlásul nem hallani a jobbágyorsu zsellérek jajkiáltásait sem. Kevésbé díszes, kevésbé mokány világ a cseh, de a mérsékelt szenvedélynek, a következetesen építő, csöndes okosságának a kvalitásai sem megvetendőek. Bevallom, nem könnyen esett megszoknom ezt a másságot. Boros fővel, de színjőzanul is nem egyszer gunyoltam cseh barátaimat, hivalkodva virtuos, tempós erényeinkkel. De nekem — s ezt mentségemre — misszióm volt propagálni a magyar értékeket közöttük, cserébe azért, amit kaptam.

Rendkívül hatott rám a jellemző cseh tájékozódás az orosz és francia kultúra felé. Hiszen a cseh kultúrát természetes kontaktusa a német hatással ugyanugy telítette, mint a magyart. De ezt szenvedélyesen ellensúlyozta — már politikai okokból is. Sajnos, magyarok ebben is szegényebbek vagyunk! Határtalanul és mértéktelenül, egyoldaluan zudult és zudul ránk a német szellem vizesése. Jóoldalait méltányolván, meg kell azonban látnunk, hogy ez a német protektorátus szellemiségünknek sokat ártott. A német eszmekultusz, mely elvontságra és felleggősségre hajlamos, az eredendő, izmos magyar realizmust jócskán elvizenyősítette. Elfilozófáltunk sok mindent, ami helyesebben elán és konkrétum maradhatott volna. A gondolkodás elegáns, acélos-hajlékonyságú és intuicióval, élan vital-lal telített, de emellett racionális francia for-

máját alig néhányan, magyarok, ismerték és művelték, magányos előkelő szellemek. Nagy kanállal nyeltük a német bölcsességet s német interpretáción keresztül, pedáns kommentárok rongyait rázva, majdnem az egész azontuli világot. A hatalmas orosz kulturából például, melyet a csehek pompás fordítások özönéből, de az eredetiből is rendkívül alaposan és mélyen megértve ismernek, mi csak a divatos legnagyobbakról tudunk s róluk is keveset és felületesen. Az orosz esszé — s a szinte határtalan szociológiai irodalom sose jutott hozzánk. De a klasszikus orosz költészet nem-német, hanem orosz misztikája, humanizmusa és szövevényes lélektana is kevésbé ismert nálunk. Ezt az öntudatosan, a német hatás ellensúlyaként kultivált kétirányú szellemorientációt a cseh kultúra értékes és minden oldalon érezhető többletének tartom. Kulturszintézist hozott létre, mely pompásan megfelel a cseh népföldrajzi helyzetének és középeurópai kulturfunkciójának is. Hid kelet és nyugat között.

A francia hatás a szó legjobb értelmében uralja a cseh művészetet. Felületesség és arcátlanság ezt importnak nevezni, ahogy még sokan teszik. Hiszen ide nem készárut hoznak be, amit valami szegény benszülöttek vesznek, kapnak, kölcsönöznek a gazdag termelőtől, hanem egy öntudatos, kényes izlésű elit kultiválja otthon azt a legjobbat, leghaladóbbat, néki legmegfelelőbbet, amit a világban talált. Ha ez import, úgy import volt Csokonai rokokó-költészete, Munkácsi realizmusa, (melynek bölcsőjét Leibl ringatta), a magyar szecesszió egész művésze, de az Ady-nemzedék költészete is, mely szintén nem hullott az égből, hanem zseniális magyar uttörés volt Nyugat felé. Így és nem más-kép kell értékelnünk a modern cseh művészet franciás jellegét is, amelyhez csak szerencsét kívánhatunk nekik, mert jóízűvel elkerülték például a szörnyű német expresszionizmus olesó extáziárait és hisztériásan gyűrött vásznait. Azt vették át a francia művészettől, ami az igazán értékes benne: azt az éber köteleességérzést, hogy elsősorban uraini kell a métier-t. Megtanulták az École de Paris diszciplínált merészségét, az uttörők étoszát, kik nem rohannak elébb utat törni, míg meg nem tanulták töviről-hegyire a pionirok nehéz mesterségét. Szenvedélyes, de józan, mélyen poétikus, de geometrikusan precíz, hallatlanul merész, de egyuttal acélosan logikus az a művészi szellem, amit a cseh avangárd Párizsból hozott. Kijelentem, hogy a modern pikturában és költészetben, de a színház és építészet terén is Prágának vannak a legszebb eredményei Párizs után. Alki ismeri Kremlicska, Spála, Filla, Sima, Zuzavy, Toyen és Styrski festészetét, a cseh avangárd-építészet műveit, Honzl, Dostál, Frejka, Hilar, Skoda, Kurs, Schultz és E. F. Burian színházi rendezéseit s a modern cseh költők, írók és esszéisták: Nezval, Halas, Seifert, Biebl, Závada, Hora, St. K. Neumann, Vancsura, Olbracht, Csapek, F. X. Talda és Teige műveit, hogy csak úgy kapásból pár nevet említsek, az tudja, hogy igazam van!

Ebben a vázlatban csak konturját tudom megrajzolni annak a művészi forradalomnak, ami Prágában lezajlott azokban a szép huszas években. Engem persze elsősorban a költészet érdekelt. Összehasonlítotam a magyar avangárd („A Ma“ stb.) poézisével és kénytelen voltam sajnós elismerni a csehek fölényét. Izlésesebbek és következetesebbek voltak. Nem szenvedtek úgy, mint mi a zavaros elméleti eklekticizmusban és praxisuk is mentes volt a „kozmosz“ görcsök, zagyva dadaista kísérletek s egyáltalán a megvadult akarnokok és mitugrázók zsibvásáráról. A „poetizmus“ (ahogy az esztéta Teige és a költő Nezval ezt az általuk elindított irányt elnevezték) fölénye elméleti megalapozottsá-

gában és művelőinek nagy tehetségében rejlett, ott dilettáns nem jutott szóhoz! A cseh avangárda nem tévedett el az izmusok utvesztőjében, programja egyszerű, de radikális volt: emancipálni a művészetet az ocska requizitumoktól; az emocionalitás és imagináció tiszta eszközzévé tenni; megszabadítani a formai és tartalmi parazitizmustól, mely a régi művészetet oly sokszor töle idegen hatások és eszközök lomtárává tette. A művészet nem imitáció, sem reprodukció, nem szimpla másolása a valóságnak s nem csak szolgálója bizonyos efemer tartalmaknak. Ennek a művészi programnak apja a nagy francia poéta, Apollinaire, kinek hatása a költészet terén nem kisebb, mint a pikturában Picassóé. Hamarosan uralni kezdte a cseh művészet minden területét. Kiméletlen drótseprűjével megtisztította az építészetet az élősködő diszítőelemektől, a festészetet a bamba természetmásolástól és a posványos irodalmi pátosztól, harcot üzent az irodalomban mindennek, ami álszakáll, póz és poros régiség, mindennek, ami a poézis, az imagináció szabad kifejlésének gátat vetett. — A színpad forradalmát „poétista“ alapon a zseniális Honzl indította el. A híres „Osvobozené Divadlo“ ennek az avangárdizmusnak egyik leszármazottja, éppenugy, mint (más alapon és eszközökkel) E. F. Burián színháza. Bizonyos kompromisszumokat kénytelenek voltak kötni, le kellett szállniuk a magas művészet hűvös ormairól, de lényegükben megőrizték a heroikus évek merészségét, hűvek maradtak ellenszenvékhöz tradicionalizmus és minden nagyképű ripacsság ellen. Voskovec és Werich „Felszabadult Színház“-a sikerült szintézise a színpadi poézisnek és politikai satirának. Koreográfia és jazz, klaunéria és komoly tartalom: amolyan friss, elános, minden érzéket, gondolatot és érzelmeket hatalmasan megragadó modern „Gesamtkunstwerk“, színültig tele pompás tréfával, de a lázas kor szociális problémáival is.

És kell-e az utóbbit magyaráznom? hogy az avangárd nem volt társadalmi-szociális kérdésekkel szemben közömbös? hogy a művészi forradalmat erős kézzel kapcsolta a politikai avangárdizmussal? Hiszen tudjuk, hogy ez nem véletlen s hogy azok, akik a Szépség teljes, varázsos kiteljesedésére törekednek, nem maradhatnak közömbösek azon harcokkal szemben, melyeket az emberiség haladó része viv a butaság és gonoszság ellen. Bár a következetes politika hivatalosan sosem ismerte el az avangárdát, mint kulturharcának reprezentánsát, de ő bizony annak tartotta magát és foggal-körömmel s elszánt svádával védte ezen szerinte jogos pozícióját. A nagy polémia e körül a kérdés körül, a késhegyre menő küzdelem az avangárda és az u. n. prolétkultus művészet szíviói között éveken át tartott és máig tart új érvekkel s új címkek alatt. Ma a szürrealizmus és szocialisztikus realizmus csetepatéja tombol. Hogy sajnálom, hogy ebben a harcban személyesen nem vehetek részt! Bár költészeti praxisomban inkább hajlok a realizmúshoz, de végtelenül respektálok a szürrealisták jogát a művészet határainak újabb, merész kiszélesítésére. Látom a hatalmas lehetőségeket, miket ez a szellemes irány kezdeményez: a hidverést álom és ébrenlét, racionális és irracionális, tudatos és tudattalan területei között, a véletlennek, a lelki automatizmusoknak, a szabad asszociációknak, a meglepő új konstellációknak ezt a sokatigérő területét. Nem hiszem, hogy minden úgy van és jó, ahogy kedves szürrealista barátaim hirdetik. De tudom, hogy becsületesen és az alkotó emberek feltétlen tiszta szenvedélyével keresik az új utakat, melyek talán sosem látott új módszereket és izgalmasan egyszerű alkotásokat hoznak a művészetbe.

Nem vagyok irigy természet. Magyar költő: fáj ugyan látnom,

hogy cseh kollégáim útja sokkal könnyebb, mint a miénk, hogy pl. könnyen találhatnak kiadót, sőt, az keresi és szépen honorálja őket, hogy egy hálás publikum büszkén istápolja művészeit, ha politikailag nem is mindig konform velük s hogy az állami institúciók is megértő állásponton vannak velük szemben, (államdíjak baloldali művészeknek, stb. stb.) De ezt nem irigylem tőlük. Fiatal, gazdag, tehetséges nemzet fiai ők, nemzeté, mely sokáig elnyomott s most fölszabadult elánját, életkedvét, egészséges jövőbelendülését üdvözi uttörő művészeiben. (Míg nálunk, Magyarországon, fájdalom! — a nép legjobb fiait, legéberebb elméit, legtisztább embereit, kik pedig csak több kenyeret, szabadságot és kultúrát kérnek a szomorú magyar népnek — üldözik!)

De, mondom, nem a könnyebb, rózsásabb helyzetét irigylem én cseh társaimnak. Irigylem tőlük Saldájukat, Masarykjukat! — Hiszen volt nekünk is, volt Széchenyink, Kazinczyink, Eötvösünk, voltak mások is nagyok és legnagyobbak, de ez régen volt. A magyar közéletnek és kulturának sok kiváló egyénisége volt, de tény az, hogy igazán vezető szelleme, mérvadó, döntőszavú vezére az utolsó husz évben nem. Egy Saldánk például biztosan nem! Aki ismeri az ő negyvenéves munkásságát, páratlan szellemi kapacitását, azt a hihetetlen tényt, hogy ez az ember minden fiatal generációval megfiatalodott, hogy ugyanaz a Salda, ki a századvég művészi és bölcséleti áramlatainak szuverén ismerője és propagátora volt — évtizedek után a háború utáni avangárd mozgalmaknak legmegértőbb esztétája és kritikusa lett: aki ezt tudja s olvasott párat százakra menő csodálatos finomságú és exaktságú esszéiből, verseiből, melyek nemesen és sötéten fénylenek, mint az ébenfa — nos, az megérti, ki volt Salda! — Amíg egy „Salduv Zápisník“ megjelent, minden költő jól meggondolta, mielőtt kiadta verskötetét s inkább mégegyszer átlapozta, átdolgozta, kigyomláta, mert: mit fog hozzá szólni Salda? Ez volt Salda, legfelsőbb szellemi fórum, a költészet tábornoka, minisztere és kardínálisa, a legjobb barátja, de legszigorúbb revizora is egyben. Boldog az a kultúra, mely felett ilyen éber és okos, szerető, de megvesztegethetetlen szemek őrködnek, boldog az a költő, kinek ilyen mentor ad tanácsokat!

Egy magyar Salda nincs és fájdalmasan hiányzik. A magyar művészetnek és irodalomnak, mely tropikus bőségben termeli a nagy tehetségeket, ez kellene, egy ilyen lelkiismeret és tudás, az izlésnek, nívónak, igazi felismerésnek, de a könyörtelen kritikának és gyomlálnak is ez a fóruma.

Szerencsétlen csoportok és csoportocskák, magános útu üstökösök és sötétbezuhanó meteorok, vad csörtetők és hallgatag félrevonulók magyar művésze! Mennyi istenáldotta erő és alkotó akarat vész itt el egymástmarásban, önemésztésben, az államművészet, a kommercializmus, a giccs, a klikkrendszer s a mult kísértetei elleni harcban! És különösen, te szerencsétlen szlovenszói magyar művészetünk! Mi igazán sóvárogva, mint egy elérhetetlen imágóra, úgy tekinthetünk Saldára. Mi igazán érezzük, mit jelent az igazi kritika hiánya. Hijján lenni megértésnek, pártolásnak és becsületes, purifikáló akaratnak. A bigott, szűkhomlokú, csenevész kritika a szervi betegsége itteni magyar kulturánknak. Micsoda anarchia, határtalan káosz! Apró klikkek, asztaltársaságok „kulturája“ ez, ahol (tisztelet a kevés kivételnek!) mindenki a „kisebbségi géniusz fáklyahordozója“ és tömjénfüstötőlőlóbal a koma-sógor körül, cserébe, pajtás! Bizony nem szép ez a vásár, hol piszkos zöldségüket rikoltva kínálják az irodalmi kofák. Itt lenne az idő, barátaim — példát venni!

T. G. M.! — Megpróbálom legegyszerűbb formulára hozni ezt a nagy jelenséget: ő megszemélyesítője népe önmagára eszmélésének. Őbenne valóban a kollektív nemzeti génusz megalkotta a legjobbat és legtökéletesebbet amit tudott és ember, ki népe vágyálmaait tudatosítani és valóra váltani volt képes, aki egyesítette a legszebb tradíciókat a realpolitika követelményeivel és izzó, nagy álmokkal a nemzet jövője felől. Ember, kinek csodálatos mélységű és intenzitású, harmóniás élete egy célt ismert: felszabadítani népét az évszázados elnyomatás alól, de egyben felszabadítani az öntudatát is évszázadok előítéleteitől, balhiedelmeitől. Kiharcolni számára mindazt, ami szerinte disze volt a modern, nyugati nemzeteknek: legmagasabbfokú polgári demokráciát, civilizációt és a politika ama nemes, reális felfogását, amit a természet- és szellemtudományokon nevelt pozitivistá humanizmus filozófiája támaszt alá. Az elméletnek és gyakorlatnak, a szellemnek és jellemnek, a tudós- és politikusnak ritka, harmónikus szintézise volt professzor Masaryk, a „felszabadító-elnök“. Őszintén aláírom egy kiváló barátom véleményét, aki szerint Masaryk igazi hivatala egy Európai Egyesült Államok elnöksége lett volna.

Szeretném, ha ez a kis vázlatom azt a feladatot teljesítené, amit számtan neki. Mert első sorban a csehszlovák-magyar kulturközeledés érdekében írtam. Ha itt-ott kissé túloztam volna, ha túlegyoldalúan raktam fel a színeket, nem bánom: talán ezzel kiprovokálom a kritikát, az ellenmondás, a korrektúra s ezzel a jobban-megismerés vágyát. S ez is út a közeledés felé.

Én bizony túlszürkének érzem ezt a pár oldalt. De hogy is bírnám leírni érzéseimet, azt a forró hullámot, mely előnti belsőmet, mikor a tiz, mozgalmas évre gondolok, mit Prágában töltöttem s melyet oly gyorsan elhordott a tomboló idő! Ha néha-néha föllátogatok, lépten-nyomon rámcsapnak az emlékezések. Igen, itt és itt jártam egykor, itt laktam, szuterénben, vagy padlásszobában, korgógyomrú költőcsavargó, vagy akár a „kék uristen Bajországban“. A bájos küllvárosban, hol „kék-csikos gatyákat szárít Dejvice szele“, vagy Na Bojistin, a szobában, hol egykor — mondják — a Svejtk zseniális költője, Hasek lakott. Itt az Unió-kávéház, hol őt magát megismertem s később Nezvalt, kinek pufók parasztyermekarcában fantasztikusan csillogó szemei tágranyilottak, mikor — ismeretlenül — megszólítottam: „csak egy zseniális lírikus lehetsz te ilyen naív szemekkel“. S itt a „forradalmi kis-kocsmá“, melyben a „felforgatókkal“ üldögéltem, tervezve a világ hamaros „expropriálását és transzformációját“ s ahol egyszer egy fekete selyembluzos, szőke, óriás szemű lány ballagott át, lépésekkel, mint valami fregattkapitány, Toyen, a festőnő, kibe ekkor promptul beleszerettem. — S az „U Zlaté Kaplicsky“: itt egykor, viharos orgia, Majakovsky Vladimír gigantikus sas-torkát vodkák és whyskik niagarája öntözte. S a „Bratislavská Vinárná“-t sem hagyhatom ki, hiszen ott vedeltük a jó limbachit az okos Clementisszel és a bájos Laco Novomeskyvel, bus-vad szlovák zsványdalokat bömbölve. A „Fénixet“, ahol a kerek asztal körül „négy-öt magyar összehajolt“: Győry, Szvatkó, Vozári, dr. Váradiekk és mások és töprengtünk, vitáztunk népünk sorsán. És az áteliéket, hol jeles festőink, Reichentál, Weiner Imre és Nemes Endre éltek, dolgoztak s álmodoztak s hol annyit vitáztunk a művészet új útjairól. És itt mind az uccák, terek, melveken át annyiszor meneteltem szívdobogva a nagy demonstrációkon... Felejthetetlen prágai helyek s ti bajtársak, barátok, szeretők — üdvözetemet! S néked is, dejvicei ház, amelyik előtt ablakotlesve álldogáltam egykor hosszú éjszakai órákon

át, Jarmilát lesve, ki zsarnok papája tilalma ellen jött, szökött szeretni az akkor még sokkal karcsubb magyar poétát. Frága, Prága, arany Prága!... hadd búcsúzzak tőled Nezval örökszép soraival:

*Idél előtt, tarka napernyő alatt ülök, ott lenn, az Prága
fák kusza sorain át látom, mint örült a vízióját
hajónak látom, melynek árbóca a Hradzsín
úgy látom, mint a költészet elvarázsolt városát
hosszú esőzések után lila köd gomolyog
úgy látom benne, mint egy kalóz arany hajóját
mint az álmát lázbeteg építőmestereknek
mint trónust, mint a mágia rezidenciáját*

*mint szent orrszarvut, kinek ketrece az ég
mint egy cseppkörgonát, melynek sipjai énekelnek
mint a föltámadás szimbólumát 's kiszáradt tavaknak álmát
mint egy súlyosan fölfegyverzett hadat, mely a császárt köszönti
mint egy súlyosan fölfegyverzett hadat, mely üdvözli a napot
mint egy súlyosan fölfegyverzett hadat, mely jászpissá merevedett.*

*öreg vagy, mint a szteppék, melyek fölött dalok suhannak
mídon toronyóráid ütnek, komor vagy, mint egy sziget éjszakája
méltóságos vagy, mint homlokéke ethióp királyoknak
idegen világból való vagy s az imagináció tükre
szép mint a szerelem titkai és édes révedező emlék
szép, mint a vándorsziklák s az alvás titkai
szép, mint a foszforok s a csillagok titkai
mint egy csodalámpa mennydörgése, szép, mint a poézis.*

A SAJTÓTUDOMÁNY MAI ÁLLÁSA

Irta: BRACHFELD OLIVÉR

Ez a cikk abból az alkalomból íródott, hogy a párizsi egyetem ujonnan alapított sajtótudományi intézete megkezdte működését, Mirkine-Guetzevitch egyetemi tanár és Stephen Valot ujságíró vezetésével. Az új intézet, amelynek lelke E. Hamburger volt boroszlói képviselő, új, negyedéves folyóiratot ad ki CAHIERS DE LA PRESSE címen. Első száma most hagyta el a sajtót.

A sajtó szerepe a modern társadalmak életében egészen nyilvánvaló. Annál csodálatosabb, hogy a sajtótudomány, amely ezt a szerepet felmérni hivatott, még alig jutott túl a kezdet nehézségein. Német egyetemek már a század első éveiben különös figyelmet kezdtek szentelni a sajtó tudományos vizsgálatának, első sorban Berlinben és Leipzigban, és az amerikai ujságíró-egyetemek is meglehetősen figyelmet szentelnek sajtótudományos kérdéseknek. A madridi *hemerotéka*, vagyis: ujság-gyűjtemény, ujság-muzeum, ugyancsak igen régi már, anélkül azonban, hogy a valószínű sajtótudomány akár Európában, akár Amerikában annak az elterjedtségnek örvendene, amit fontossága következtében megérdemel. Könnyen meglehető, hogy a most alakult párizsi *Institut de Science de la*

Presse (amely egyelőre még csak a jogi fakultás összehasonlító-jogi intézete egyik kis helyiségében húzódik meg) megnyitása határhövel jelent a sajtótudományos kutatások törénétében.

Vajjon ki emlékezik már manapság Max Webernek az első német szociológiai kongresszuson tartott ügyviteli beszámoló előadására, az egyetlen német „mecenás-városban“, a kincses Frankfurtban, 1910 okt. 20.-án? Ez a nagy beszéd az ujonnan alakult német társadalomtudományi egyesület elé három nagy programpontra vázolt fel, mint első elvégzendő munkát: az egyesületi és pártélet, valamint a vezetőrétegek kiválasztásának kérdése mellett, sőt előtt, a legnagyobb súllyal az újságviszonyok szociológiájának programponja esett a latba Weber előterjesztésében. Az előmunkálatokra a társaság nem kevesebb, mint 25.000 márkát szándékozott előirányozni. A három, Max Weber által olyan éleslátóan kijelölt tárgykör vizsgálata, sajnos, a világháború közbejötté miatt nem haladt előre a kívánatos mértékben; másrészt azonban maga a világháború is hozzájárult ahhoz, hogy az újságtudomány — *Pressewissenschaft*, *Zeitungskunde* vagy görög szóval, ahogy magam proponáltam a barcelonai *Las Noticias* hasábjain: *hemerológia* — legalábbis egy bizonyos irányban fejlődésnek induljon. Németországban hamar elterjedt a „hátról jött lördöfés“, a *Dolchstoß von hinten* Magyarországon még népszerűbb legendája: a háború elveszett, mert bár a központi hatalmak seregei mindenütt ellenséges területen állottak, a Hinterland aláásta az ellenállást. Másik, az egyidőben olyan népszerű Remarque által is vallott felfogás nem játszott olyan nagy szerepet az antant-győzelem kivívásában, mint az amerikai — *corned beef*! Ezzel szemben a német tudósok egy csoportja azt vallotta, és vallja ma is, hogy az antant a világháború megnyerését nem utolsó sorban kitünően megszervezett világpropagandájának, vagyis főképpen a sajtónak köszönheti. „Ugy vigyázzunk hát, — írta Schünemann 1926 táján, — hogy egy elkövetkezendő újabb összecsapásban ezen a téren vereség ne érhesse bennünket!“ Tudjuk, mekkora szerepet játszott a németországi változások felidézésében a propaganda és hogy még Itália is a hitleri Németország után állított fel propaganda- és sajtóminisztériumot; legutóbb Franciaország is megkapta a maga első propaganda-miniszterét, míg az osztrák változás propaganda- és sajtó-minisztere már egyenesen és nyíltan a „politikai akaratképzés“ feladatkörét is megkapta, nemcsak a címét. Amint látjuk, Németország volt az első ország, amely teljesen gyakorlati és politikai célzattal látott hozzá a sajtótudomány kiépítéséhez. Hamarosan két újabb tényezőt láttak meg a kutatók, amelynek közvéleményformáló ereje ma már felveszi a versenyt a sajtóéval: a rádiót és a mozit. E három tényező együttes vizsgálatának tudományát — persze csupán vélemény és „akarat“-képző szempontból! — együttesen a publicisztika“ gyűtőnév alá foglalták, és a rezsimváltozás után egyre-másra támadtak valamennyi német egyetemen újság- és publicisztika-tudományos intézetek, tanszékek és szemináriumok, sőt nyomtatott vagy sokszorosított szaklapok és — lapocskák is. Hogy közben a németországi sajtótudomány legérdemesebb előharcosa, Dovifat professzor, politikai okokból nyugdíjba került, de azután ismét kivehette részét a nagy lendülettel és most már teljesen egyoldalú orientáció mellett megindult munkából, az tulajdonképpen mellékes kérdés. (Emil Dovifat mellett még Bömer érdemel említést).

A nemzetiszocializmus uralomrajutása Németországban mindenképpen serkentőleg hatott az újságtudományra. A közvélemény alakításának kérdése mindenütt előtérbe került. Amerikában újabban elsősorban a

sajtó befolyásának határait vizsgálják a közvéleményre, vagyis azt a problémát, hogy milyen ponttól kezdve mond csődöt, más: erősebb vélemény- és akaratalakító tényezők előtt, a sajtó és a propaganda. (Erre az érdeklődésre kétségkívül hatott az a tény is, hogy p. o. Rooseveltt elnök 1936. évi újraszabályozásakor a szavazatok 51 százalékát kapta meg, holott az újságok 80-85 százaléka ellene csinált propagandát! Mindennek van határa, a sajtó sokat hangoztatott „hatodik nagyhatalmi“ befolyásának is.) Magyarországon is hirtelen élénk virágzásnak kezd indulni a sajtótudomány, amely eddig inkább csak tengődött, és némi sajtótörténelmi búvárkodás mellett szinte kizárólag a sajtójogi gyakorlat kérdéseivel foglalkozott. Magántanárok foglalkoznak az új tudománnyal, megalakult a Magyar Sajtótudományi Társaság, és *A Sajtó* c. kiadott budapesti „sajtóügyi tudományos folyóirat“ immár XIII. évfolyamába lépett.* A társaság elsősorban a „Magyarország a külföldi sajtó tükrében“ tárgykört vizsgálja, és ezekről a kérdésekről előadásokat rendez. Ezen a ponton a magyarországi sajtótudomány a „magyarságtudomány“ és a „nemzetkép-kutatás“ (Trocsányi Gy., Keresztury, Hankiss) specialistáinak munkáit egészíti ki.

A sajtótudomány tárgykörére, céljaira és módszereire vonatkozó vélemények sokfélék, és nemzetek szerint különbözők. Könnyebb azonban meghatározni, hogy mi *nem* akar lenni a sajtótudomány: nem az újságírás „tudományát“ vagy „művészetét“ van hivatva tanítani. Ebben mindenki megegyezik s ez azt sem zárja ki, hogy maguk az újságírók ne tanuljanak belőle. De magát az új tudományt definiálni igen nehéz dolog lenne, hiszen még az *újság* fogalmát sem sikerült egészen pontosan meghatározni.¹ A francia megkülönböztetés: *presse d'information*, *presse d'opinion*, nem találja fején a szöveget, mert hiszen a pusztán tudósító sajtó már a kinyomtatott anyag kiválasztásával, az egyes hírek fontosság szerinti csoportosításával, stb., multhatatlanul véleményt fejez ki; másrészt meg a „vélemény-sajtó“ megszűnnék sajtó lenni ha nem foglalkoznék egyuttal tudósítással is. Nem meríti ki a kérdés lényegét a német *Massenpresse*, *Gruppenpresse*, *Meinungspresse* osztályozás sem, mert az egyes osztályok között élesen megkülönböztető határvonal nem vonható. Dovifat például azt proponálta, hogy a sajtótudományt olyan sajátos jellegű és sajátos törvények által vezérelt tudományágnak tekintsük, amelynek módszerei is teljesen sajátosak.² Ezzel a kívánsággal szemben Marc Jaryc helyesen jegyzi meg, hogy éppen ellenkezőleg, a sajtótudomány egész sereg egyéb tudomány módszereit kénytelen igénybevenni: a

* Hlatky Endre a Társaság közgyűlésén elmondott beszéde, *A Magyar Sajtótudományi Társaság munkaköréről*, megjelent *A Sajtó* ezévi 1.—2. számában. Ime néhány részlete: „A Társaság megalakulását ennek a kérdésnek felvetődése előzte meg: vajjon nem volna-e időszerű és tudományos szempontból hasznos egy olyan összefogás, mely a sajtótudomány művelőit, a sajtótörténelem tudósait, a műszaki sajtóismeretek irodalmának képviselőit, valamint a társadalompolitika terén búvárkodók közül azokat, akik a sajtóval kapcsolatos tárgyköröknek szakértői együttes tudományos munkálkodás céljából egyesítené“. Elsősorban megint a jogász következik a felsorolásban, azután a történetirő, csak azután a szociológus; az aktuális politika és „akaratirányítás“ kérdéseiről nem esik semmi szó ebben a beszédben, amelyben különben ez olvasható: „Külföld (sic: „a külföld“ helyett!) hasonló már valósult (sic), vagy tervezett törekvéseiről csak hírfoszlánvokat kaptunk. Ezek igazolták ugyan elhatározásunkat, de nem döntő hatással. Hasonló célú külföldi intézmények és egyesületek szervezeteit nem vettük mintául. Ha mintáról beszélni lehet, ilvenül csak hazai tudományos célú és eredményekben gazdag társaságok szolgáltak“. Nem értem, miért ez a nagy mentegőzés?

forrásművek kritikus tanulmányozását, a bibliográfiai leírását, a nyomdatudományét, a jogtudományét, a társadalomtudományét és a lélektanét. Ilyen alapon enciklopédikus jellegű tudományt kapnánk, amolyan „hulladéktudományt“, mint amilyenek a földrajzot csúfolták annakidején. Mindenesetre határtudománnyal állunk szemben, mert hiszen a sajtó tudományos vizsgálata nem csupán segédeszközéül hívja, pl. a szociológiát vagy a pszichológiát, hanem egyuttal értékes adatokat tár fel éppen a két tudomány számára is, többek közt a közvélemény kérdéseinek vizsgálatánál. A magunk részéről a *kulturatudomány* sokat vitatott és még sokat vitatandó területéhez anektálnók a legszivesebben a sajtótudományt, valamennyi retrospektív vonatkozásában; prospektív tendenciáival pedig a *Menschenführung*, az ember-vezetés és organizálás körébe tartozik, az egész publicisztikával, a pedagógia és psychagógia tudományaival egyetemben. De egyelőre még korai volna tisztán elméleti jellegű vitákba bocsátkozni a kérdéstről; annyi bizonyos, hogy a most megindult *Cahiers de la Presse* és az egyesztendő *Public Opinion Quarterly* hasábjain még sok tinta fog folyni e körül a tudománytani helyhezkötés körül. H. Traub könyve — *Grundbegriffe des Zeitungswesens*, Stuttgart, 1933 — ugyancsak forrásmunkául fog szolgálni ezekhez a vitákhoz.

Jelenleg mintha három főfelfogás állana egymással szemben a sajtótudomány helye és feladatai dolgában. A németek a század elejétől kezdve a társadalomtudomány feladatai között jelölték meg a sajtókutatás helyét, ezzel szemben Amerika már igen korán a közvéleményalakításnak nem csupán elméleti, de egyben gyakorlati kérdéseit utalták tárgykörébe (ide tartozik a német, *Wehrwissenschaft* jellegű ujságkutatás is). Franciaországban az egészen napjainkig durkheimista alapon álló szociológia teljesen elfordult a konkrét és gyakorlati jellegű kérdésektől, és elméleti skatulyázásokon rágódik. Így itt a sajtótudomány kénytelen a jogtudomány védőszárnyai alá menekülni, legalább egyelőre, ha ugyan nem válik egyenesen a hirdetési kérdések iránt érdeklődő üzletemberek egyszerű csatlósává (mint p. o. a *Presse et Publicité*, az „Opera Mundi“ hírlapügynökség által üzleti célokból kiadott, ugyancsak egyesztendő folyóirat esetében!).

*

Vessünk egy gyors pillantást a mai ujságra, és ennek kapcsán az ujsággal foglalkozó tudomány aktuális tárgykörére. Egy szellemes francia szerint az ujság olyan nyomtatott papiros, amely informálás ürügye alatt — deformál! Egy másik, még szellemesebb francia szerint az ujság olyan portéka, amely reggel négy órakor, születése órájában százkilönként négyezer frankot ér, egészen tíz óráig, azután pedig már csak harmincöt frankot, mint ócskapapír; olyan portéka, amelynek nyersanyaga többbe került, mint kommercializált alakjában való eladási ára és olyan üzlet, amelynek bővülése és nagyobbodása a legsúlyosabb veszélyeket rejt magában, miután megváltoztatja a gyártott áru minőségét és mennyiségét, valamint a vevők kívánságainak kielégítésére való törekvését (t. i. a ujság „tendenciájának“ változásával, stb.) Mint közgazdasági produktum, mint termelt áru, mi sem komplikáltabb az ujságnál: politikusok, írók, művészek, ujságírók, speciálizált technikusszerkesztők, tördelők és nyomdászok közreműködésével születik, akikről még csupán azt sem lehet mondani, hogy „a munka tökéletes testvériségében működnek össze“ (*Stephen Valot*), hiszen a jobboldalian szélsőséges ujságot igen gyakran baloldalian szélsőséges érzelmű munkások nyomják, sőt ujabban még az ujságírók „világnézeti“ magatartása sem mindig egyezik az ál-

taluk szolgált és kiszolgált lap és közönség véleményével és magatartásával! Tessék mármost tudományos meghatározást adni az ilyen körmönfont módon megjelenő ujságról, úgy, hogy lehetőleg semmilyen fontos jegye ki ne maradjon a definícióból! H. Traub definíciója így hangzik: „Az ujság olyan kifejezési lehetőség, amelynek 1. kifejezési eszköze a nyomtatott betű és a kép; 2. kifejezési hordozója (*Ausdrucks-träger*) a papiros, amely magára vállalja egy 3. szabályos időközökben visszatérő, meghatározatlan időtartamúnak elgondolt 4. pontos, jelenidei közölségből történő hírszolgáltatást, 5. keresetgazdasági jelleggel, 6. nyilvános módon és 7. magán- és közérdekek névtelen kölcsönösségében, az ujságot előállító (kereskedelmi-gazdasági, írói-szellemi, nyomdatechnikai-sokszorosító) réteg és az ujságot vásárló réteg (hirdető, előfizető, számonként vevő, olvasó) között.“ Ez a hét pontból álló definíció azonban legalább ugyanannyi ponton sántít is mindjárt! Nem hallunk-e gyakran „beszélt ujság“-ról (*journal parlé*), s a hajdani „telefonhírmondó“, vagy a mai rádió-ujság nem mondanak-e ellene az 1. és 2. pontnak? (Nem bizonyos, hogy a rádión mindenkinek a lakásán előállított hírlap okvetlen papírra fog nyomódni a televíziós távnyomda segítségével!) Vajjon olyan „szabályos időközökben“ jelenik-e mindig az ujság, s nem akadályozzák-e meg megjelenését hol a papirhiány, hol sztrájkok, hol pedig az államhatalom beavatkozása? Vagy nem ismerünk-e olyan ujságot is, amelyre a jelző: „in der Dauer unbeschränkt gewollt“ nem alkalmazható, mert csupán egy bizonyos cél eléréséig szándékozik közdeni? A „pontos tudósítás“ posztulátuma különösen nem alkalmazható ma még a „legmegbízhatóbbnak“ hirdetett sajtóorgánumokra sem, s hogy vajjon a pártlapok és egyéb világnézeti közlönyök mennyire nem *erwerbswirtschaftliche Art* jelennek meg gyakran, azt is tudjuk (v. ö. a francia lapok múltévi áremelése kapcsán kerekedett vitát az ujságírószervezetek és a *L'Humanité* között, amelynek munkatársai mint pártfunkcionáriusok írók lapjukat, s nem mint hivatásos ujságírók — ha nem is mind!). S vajjon nem ismerünk-e számos olyan lapot és lapocskát, amelyről bizvást elmondhatjuk, hogy nem „nyilvánosan“, hanem a nyilvánosság kizárásával jelennek meg? Ami pedig a hetedik és legnémetesebben komplikált pontot illeti, vajjon mifajta „névtelen kölcsönösség“ áll fenn a lapban megtámadott közéleti személyiség és a lapban támadó zughírlapíró között? Vagy a bérharcot vívó nyomdamunkások, és a teszem azt nem is mindig ártalmatlan soványítószert a közönségre tukmálni akaró hirdető „rétege“ között hol találjuk meg „a magán- és közérdekek névtelen kölcsönösséget“? Nem, az ujság definícióját még nem találtuk meg, s így legfeljebb az ujság-fogalom fejlődésének történetét vizsgálhatjuk tanít az *G. Menz a gazette* és Marc Jaryc a *journal* szóval már meg is tette. S fogadjuk el ez utóbbi megállapítását, amely szerint a sajtó általában — hibrid jelenség, amelynek legjellemzőbb vonása éppen hibriditása. „Az ujság hivatva lehet olyan közérdek védelmére, amely homlokegyenest ellenkezik tulajdonosai személyes érdekeivel“.

Hogy képzelte még 1910-ben Max Weber az „ujság társadalomtudományát“? Mindenekelőtt meg kívánta nyerni az ujságkiadók és -írók teljes bizalmát, hogy azok megválaszolják kérdőívait, és mindenben rendelkezésre álljanak tanulmányaiban. Többek között fontosnak tartotta megtudni tőlük azt, hogy vajjon milyen dolgoknak adja meg a publicitást az ujság, és milyen egyéb dolgoktól vonja meg azt? A „hallgatás összeküvése“: az elhallgatott anyag gyakran jóval érdekesebb a kiadottnál (ezért 1936-ban francia ujságírók és írók „ujságklubokat“ alapítottak, amelyek minden héten egy-egy sokszorosított közlöny formá-

jában közölték tagjaikkal a napi és időszakai sajtóban meg nem jelenhető értesítéseket, vagy pedig helyreigazították az egyes orgánumok által forgalombahozott téves, sőt hamis híreket is. Ez a kissé — a dolog rendje így hozta magával! — szekta-alakban megindult mozgalom azonban, sajnos, legalább egyidőre „beadta a kulcsot“!)

Weber ezután az újságíró társadalmi funkcióját és rangját kívánta vizsgálat tárgyává tenni, attól az időtől kezdve, amikor az angol parlament 160 éve a tárgyalásairól tudósító újságírót térdenállva elmondott megkövetésre ítélte, egészen napjainkig, amikor az újságírók azzal fenyegethetik meg a parlamenteket, hogy tárgyalásairól hirt nem közölnek. Nyilvánvaló, hogy itt hatalmas és mélyreható változások mentek végbe a társadalomban. Mi az, amit valaha a nyilvánosságra érdemesnek tartottak, vagy arra érdemtelennek? Milyen mértékben és módon változott meg erről alkotott felfogásunk? Magától értetődő, hogy az ilyen felfogás társadalomról társadalomra, országról országra változik. (P. o. a spanyol diktatura utolsó szakaszában — 1931 elején — spanyol lapokban nyíltan lehetett bizonyos irányban izgatni, de a spanyol cenzura kitörölte a Cortes szó elől az „alkotmányozó“ szócskát, mert ez ellenkezett a kormány terveivel.)

Milyen mértékben van az újságnak, és egész speciálisan az irodalmi és művészi kritikusnak existencia-teremtő vagy semmisítő ereje? — kérdezte tovább Max Weber. Milyen kapcsolat áll fenn az üzleti élet és az újság, a politikai, párt- és hatalmi-csoportok és a sajtó között? Erre a kérdésre kétségkívül a legnehezebb a válasz, miután erre borul rendszerint a legáthatatlanabb homály. De az ilyen megkötöttségeken innen és túl, a sajtónak amugyis két teljesen különböző „kuncsaftot“ kell kiszolgáltatnia: a hirdetőt és a vevőt (akik közül ez utóbbi is két kategóriára oszlik: az előfizetőre és a vevőre), olyan országokban, ahol inkább számonként fogy az újság, az jóval inkább ki van téve a változásnak, inkább ki van szolgáltatva vevőinek s azok szeszélyének. Webernek még élénk emlékezetben élt a párizsi *Figaro* köpenyeforgatási esete a Dreyfus-üggyel kapcsolatban, amelyet a laptőke idegességével magyarázott. Már előtte is felmerült a tőke és az újság, a magánvállalkozás és a nyilvánosságot szolgáló sajtó összefüggéseinek kérdése. A növekvő tőkésültséglet valóban kényszerítőleg hat-e az újságokra, úgy, hogy azok végül is trósztokké tömörülnek (Lord Northcliffe tétele)?

Egészen más téma-körbe tartozik a névtelen cikkek és a névalírás kérdése, amely laponként és országonként változik. Érinti Weber az újságba, a nyomtatott betűbe vetett hit kérdését is és kuriózumként említi fel, hogy míg az amerikai demokrata csak híreket kíván újságjától — miután meg van győződve róla, hogy vélemény dolgában ő orientáltabb, mint az újságja — a nem kevésbé demokrata francia újságolvasó éppen készen szállított véleményt vár el leibzurnáljától.

Az újságíró funkció-növekedése szintén nem kerülte el a kiváló német társadalomtudós figyelmét, bár még csodálkozni látszik azon, hogy egy-egy nagyobb közvélemény-gyáros bejutott az angol parlamentbe; de még jobban azon, hogy Franciaországban csőstől zuhognak néha az újságíró-miniszterek! ((Bezzeg mit szólt volna hozzá, ha megérte volna, hogyan lett kis híjján magyar király Lord Northcliffe örököse, tisztán „a sajtó útján“ szerzett érdemei elismeréséül!) Milyen a társadalmi eredete, a műveltségi foka a modern újságírónak az egyes országokban: ime egy másik, ebbe a körbe vágó probléma. A világnézeti sajtó: a demokrata, katolikus, stb. sajtó munkásai Weber szerint is külön figyelmet érdemelnek.

Atalogóbb jelentőségű kérdés, vajjon milyen hatással van az újság az emberi agyra, az emberi olvasás technikájára; hiszen a szellemi tapaszalék, az a „ragu“, amit a modern újság ad, nem okvetlenül egészséges produktum (Ornamuno szerint az újságolvasás súlyos betegség, es egy ismert műteremtő német karrikaturista az „Újságolvasó“ arcképét igen zord vonásokban, apró homlokunak es gonosz pillantásúnak rajzolta meg). A tömegmozgalmak és a sajtó kérdéseire is kelőképpen utat a szeles látókörű német szociológus 1910-ben.

Azóta rengeteg dolgozat jelent meg a sajtóról; figyelemreméltó a német *Zeitung und Zeit* sorozat, amelyben egyes országok sajtóját kezdték bemutatni az azokban letelepedett német újságírók, igen érdekes módon. De a német sajtótudomány mégis elsősorban a politikai vonatkozású sajtó vizsgálatára szorítkozott es csak a huszas évek végén kezdett a folyóiratsajtó kérdései felé orientálódni. 1928-ban jelent meg G. Menz összetoglaló tanulmánya a folyóiratról es ugyanebben az esztendőben a történelmi tanulmányok nemzetközi komitéja a sajtó bibliográfiájának összeállítása céljából albizottságot küldött ki azzal a céllal, hogy minden ország kiadja a saját sajtójának a bibliográfiáját. De az ilyen nemzetközi bizottságok munkássága a mai viszonyok mellett mindig szerföltött lassú, egyenetlen es bizonytalan. Eddig mindössze a német, valamint a német könyvtárakban őrzött idegennyelvű sajtó katalógusát, valamint a cseh sajtó bibliográfiáját (1863-1895) sikerült összeállítani; a spanyol polgárháború második felében jelent meg, propagandisztikus céllal, a katalán nyelvű sajtó katalógusa. De legalább a forrásmunkák es előkészítő dolgozatok már rendelkezésre állnak. Mint azt Marc Jaryc kimutatta — a német Karl Bömer nemzetközi sajtóé bibliográfiája megjelenése kapcsán — a pusztán a címek felsorolását tartalmazó sajtó-katalógusok meglehetősen érdektelenek; csupán egy-egy nemzeti területen alaposan es lelkiismeretesen elvégzett munkák összesége hozhatja meg a kívánt eredményt.

Már Márai Sándor egy régi novellája kigunyolja a német sajtókutatás módszereit. Kétségtelennek látszik, hogy ma még számos olyan sajtótudományos módszerrel kísérletezünk, amelyet már a közeljövő el fog vetni, tul fog haladni. Mint az irodalomtörténetben, amely tulajdonképpen irodalom-elmélet, es nem pusztán „történet“, nézetem szerint a sajtótudományban is három fontos pont vizsgálata lesz irányadó: *création — succès — durée*, „alkotás, siker, időtartam“. Az alkotás vizsgálata fel fogja ölelni a technikai es szellemi termelés módozatait; a sikeré azt, amit ma „sajtóstatistikának“ neveznek, s a tartamé a marandandó hatásokét. Meg kell jegyezni azonban, hogy a mai sajtóstatistika talán kissé szélesre szabta a maga területét; E. Lorenz, aki 1937-ben a német folyóirat-irodalom fejlődéséről adott ki érdekes könyvet, a *Zeitungswissenschaft*, immár tizenkét esztendeje fennálló folyóirat 1937. évi 9. számába tanulmányt irt erről a kérdésről es a következő nyolc pontban írja körül ennek a sajtótudományos ágnak a feladatkörét: 1. a sajtónyomtatványok teljes száma, tartalmuk szerint osztályozva; 2. az elterjedés sűrűsége; 3. az időszak kiadó vállalatok száma, es a mindegyikük által kiadott nyomtatványoké; 4. példányszám, megjelenési időköz, kiadvány élettartama; 5. a közönség foglalkozáság szerinti, társadalmi es demográfiai megoszlása; 6. az időszak sajtóterméket kiadó vállalat jelentősége (a hirdetés, a sajtó es a közgazdasági konjektura összefüggései); 7. a terjesztés módozatai (előfizetés, rikkancsok általi árusítás, újságos bódék, stb.) Nem lehet kétséges, hogy — úgy, ahogy az már eddig is történt az irodalomelméletben — minden kor rá

rogyja útni a maga sajátos bélyegét az ujságkutatás módszereire is; a német irodalomelmélet a pozitívista iskolát felülmuva, „szellemtörténetivé” vált a „második birodalomban”, hogy a „harmadikban” átalakuljon politikai irodalomelméletté. Eppen itt kapcsolódik bele a szélesebb értelemben vett „irodalomkutatásba” — amely minden nyomtatott terméket felölel, a *remekmű-kutatás*-nak is beillő mai irodalomtörténetet messze túlhaladva (a német terminológia megkülönböztet ebben az értelemben, *Literaturgeschichte*-t és *Dichtungs-geschichte*-t, bár ez a megkülönböztetés még nem hatolt a köztudatba), — az egy bizonyos, specializált területre szorítkozó sajtókutatás. Igen hasznos lenne tehát, ha a sajtókutatásban bekapcsolódnának irodalomelméleti képzettségű munkatársak is, akiktől Marc Jaryc kissé túlzott félelemmel óvja a most alakuló új tudományágat: „Övünk kell bizonyos hamis módszerektől, amelyeket a filológiai kutatás indokolatlan túlbecsülése következtében polgárjogot nyertek az irodalomtörténetben, ahonnét csempészúton a szomszédos diszciplínák területére is bekerülnek. Ilyen jelenségek az olyan témákról írt monográfiák, amelyekkel nem érdemes foglalkozni, az 'idegenhatások'-ra való vadászás, vagy egy bizonyos ujságnak egy bizonyos bel- vagy külpolitikai kérdésről táplált véleménye. Nem szokás megírni bárki életrajzát. Igy nem kell megírni bármely lap életrajzát, még ha az százéves is, ha történetesen ollóval és ragasztópéppel szerkesztik, vagy később: a sajtóügynökségek korában, a sajtótudósító irodák segítségével.” Szó sincs róla: szükség van szelekciós principiumokra. De hiba lenne, ha a sajtókutatás követné az irodalomkutatást abba a ritkultlevegőjű sztratoszférába, amelyben helyet kap az az „Irodalmi becsű” alkotás, amely 100 példányban a szerző szűkebb körének használatára készült, de amelyből kimarad a még ma is folytatásos füzetek alakjában a nép széles rétegeinek kezén forgó ponyvaregény, amely esetleg nagy hatással van olvasói képzeletvilágának kialakítására. Szerencsére azonban a sajtó fogalma tartalmazza magától is a publicitás fogalmát és így a sajtókutatás terén a társadalmi kötelemtől való elvonatkozás veszélye nem olyan nagy, mint a szokványos irodalomtörténet irásnál.

Ma már nem lehetne komoly formában felvetni a kérdést — Max Webernek még volt rá oka, hogy azt felvesse — vajjon az ujság (kiszorítja-e a könyvet? Más a könyvalakban megjelenő „irodalom” (a szónak minden könyv alakjában megjelent nyomtatott művet felölelő, általános értelmében), és megint más az „időszaki sajtótermék”, a *publication périodique*. A kettőnek egészen más a gazdasági bázisa, az elterjedése és a fennmaradási időtartama. De éppen a sajtótudomány lesz arra hivatva, hogy magába az irodalomkutatásba is bevigye azokat a modern szempontokat, amelyeket ma még csak igen kisszámú irodalomtörténész képvisel és amelyekre fentebb már utaltunk is egész röviden. Nem kétséges, hogy az elterjedés, példányszám, siker („fortuna littéraire”), gazdasági háttér problémáira, amelyeket a mai irodalomelmélet még tulságosan elhanyagolt, éppen a sajtókutatás lesz hivatva felhívni maguknak az irodalombuvároknak is a figyelmét. Csak ilyen módon válik majd a sajtókutatás, az irodalomkutatással egyetemben, az általános társadalomelmélet és történet, az általános kultúrtörténet hasznos segítőtársává. És ha a sajtótudománynak más érdemei nem is lennének, mint csupán a kiadás, példányszám, hirlapi és „irodalmi” ügynökségek, valamint a közvélemény alakítása kérdéseinek új megvilágításba helyezése, már ez egymagában elegendő arra, hogy az új tudományág megszületését örömmel üdvözljük és figyelemmel kíséreljük. Erre annál inkább szükség van, mert még rengeteg kezdeti nehézséget kell ebben az új tudomány-

ágban leküzdőnk. Az első és legfontosabb kérdés természetesen az alapfogalmak és a terminológia tisztázása: mi a sajtó, mi az ujság, mi a folyóirat? Ez ma annál kevésbé könnyű feladat, mivel az egyes „sajtóműfajok” között a legkülönbözőbb keveredés, sőt hibridizáció mutatkozik: irodalmi hetilapok a nagy rotációs ujságok alakját öltik magukra (p. o. *Les Nouvelles Littéraires*), népszerű orvosi lapok mélynyomósos illusztrált ujság köntösében jelennek meg, megszületik az amerikai „tabloid”: a kép-ujság, bizonyos hetilapok pedig zsebben hordható könyvecske alakját veszik magukra (mint p. o. a Párizsban éppen most megindult női hetilap *Diane*).

Magának a sajtókutatási módszertannak a kiépítése ma még nézetem szerint elcsúszott feladat lenne. Ahogy az ifjúságról mondják, a sajtókutatás fiatal tudománya számára sem szabad ma még fontossággal bírnia a kvantitás vagy a minőség kérdéseinek: fő az — *intenzitás!* Az idő megérleli a hasznos, kigyomlálja a felesleges kezdeményezéseket, és a helyes módszerek szinte maguktól látszanak majd kialakulni. Vessük vizsgálat alá szemünkkel — eggyel több esetben — Párizsra, és méltassuk a párizsi sajtótudományi intézet megalakulását jelentősége szerint.

(1.) V. ö. Groth, *Die Zeitung*, c. többkötetes művét. A *journal* szóról: Marc Jaryc, a *Revue de Synthèse* V. kötetében (1933); v. ö. még: G. Menz, *Herkunft u. Bedeutung des Namens „Gazette“* (Forschungen u. Fortschritte, 1933. évf.) — (2.) V. ö. Dovifat tanítását (a *Sammlung Göschen* idevágó kötetében, valamint 1929.-ben megjelent, az ujságkutatás útjait és céljait vázoló, nyomtatásban is megjelent beszédében). — (3.) V. ö. Marc Jaryc, *Problèmes et méthodes de la science de la presse*, a *Cahiers de la Presse* (Recueil Sirey-kiadás, 1938.) első számában.

FODOR JÓZSEF KÉT VERSE

KÖLTŐ A ZAVARBAN

*És ha minden reped, szakad,
Becsületes szegény legények
Hevernek a romok alatt.*

Ady.

*Emeld szét köröskörül a szemeidet
És ámulj! Megnöttek az idők, de az ajak
Néma. Óh, hol a hang, versengeni a
Tébollyal, mely kiáradt, mint a pokol!*

*A tüdő feszül: s csak zörg, mint kiirt, mibe
Vihar fú, nem emberi száj: s a szavak
Ha jönnek, elfutnak: mint robotra hívó
Elöl a nép, kit túl-szörny munka riaszt.*

*Ihol, a zür esztendei! Szem égj, szívem
Dobolj! Óh, van erőd még, birni s visszatartani
Dagadt belső hangjait, mint iszonyú
Ütésekre jajt? Ha nem szólok, meghalok!*

Óh, föl! Hang, höröggj! Szó'd már rég nem a vers
 Nyelve: de a rettenetes sugalma idők
 Fullasztó lélegzetét áraszd ki most,
 Melytől telten a földre rogyva kinlódol.

Szakadj szét vagy szólj! Mint gyúlt, füllt felhő beteg
 Vemhét darabos mennykő-szavak közt löki
 Ki! széttörve, de nyilván, mondd ki alaktalan,
 Megrázó szó'd! Más időkre maradt a dal.

Az idő jelt vár, s a riadtak zavart
 Csödülete elalélva, kérdve feléd
 Néz: Költő, világ szava, irányítója, kürtje: hova
 Tetted az okos sugalmat, irányítást?

Örvényes a nap s rendkívüli a teher —
 És az idők torlódó árama még
 Nő: s arcát megfogni s talpatatnyi kis
 Pontom e rengésben: egy percet adjatok!

S már harcom mindenre szánva, s ajakam
 — Ha egyetlenként is — még épen maradt:
 Kiáltására annak, mi jó, igaz, szabad —
 Sziszegve, ha már hullok, mig tudóm széttörik!

Más, mérsékelt zavarban megállt a szóló: és
 Rögön állt; elv úgyuzott elvet s mögé
 Ép, hős hívek tábora gyúlt: de most
 Gyávult a dac, hithagyott. Jó: nincs sereged!

Nincs sereged. De a bátor, esztelen-szép-merész
 Erő csodát tehet! Csak kitarst! Vagy ha buksz:
 Jövök új (s győző) merői irtak zászlóikra fel
 S áldják, hol hulltál: az új Termopilét.

TEHETETLENÜL

Talán letennénk tollunk,
 Csöndben, verve letennénk
 S el, ködbe tűnve mennénk,
 Hir se hallva rólunk,
 Csúf zavarból kimerülve,
 Feledőn, s közönybe hülve,
 Hős-butá voltunk.

Vonjuk be szállaló szárnyunk,
 Hunyjuk bolond, nagy álmunk,
 Jőjjön a dermedés, a semmi,
 Óh, inkább némán szenvedni,

*Mint vajudva szót szóra venni,
Óh, borzasztó sor, hiába tenni,
De legszörnyebb szörny csuda: lenni!*

*Jaj nekünk, kiáltó szánknek,
Jaj e népségnek, e világnak,
S hogy ajkaink hiába rángnak,
S jaj szemeknek, hogy látva látnak
És jaj, mely ezt mondatja, e percnek,
Jaj béna ajkunknak, hogy szólna
S iszony bővületébe forrva
Csügg, mint néma látnok: ki hallva
Gyülő vést, nem nyilhatva hal meg.*

D O L G O Z Ó L Á N Y O K

Írta: NAGY ISTVÁN

Ellentétben a nyugati, nagyipari államokkal, Romániában elsősorban a világháború sietette a szociális átlényegülést társadalmunk alapvető szervében, a családban. A világháború kitörése a családapákat és a családalapításra érett férfitömegeket munkahelyeikről és családjukból a frontokra parancsolta; elhagyott helyeikre viszont az anyákat és a lányifjúságot rendelte. A békekötés után a férfi ugyan megint elfoglalta előbbi hivatását és szerepét a családban, de a nőket a leromlott gazdasági viszonyok továbbra is fogva tartották a kenyérkereső helyeken. Azóta a dolgozó nők száma megsokszorozódott s így pl. ma már Clujon sincs olyan ipari vagy kereskedelmi vagy más foglalkozási ág, ahol az alkalmazottaknak jelentős részét nem a nők tennék ki. A cluji betegsegélyző pénztár 1934-ben 35.000 bejelentett férfi és női alkalmazottat tartott nyilván s ha a falvakról beözönlő cseléd lányokat is a város dolgozóihoz számítjuk, úgy aligha tévedünk, ha a cluji összalmozottak 50 százalékát a nők javára írjuk. S bizonyára a dolgozó lányok igen jelentős százalékot képviselnek a dolgozónők táborában. S mint ilyenek, közvetlen adófizetői az államnak és jelentős közteher viselői a város költségvetésében.

A modern államszemlélet értelmében az egyenlő teherviselés egyenlő jogokkal jár, tehát ennek s az előbb felsorolt tények alapján úgy hiszem, hogy a dolgozó leányifjúság szociális helyzetét nemcsak, mint jövőbeli családanyákét kell tárgyalnom, hanem olyan tényezőként is, mint amely kihatással lehet társadalmunk jövőbeli irányítására, vagyis az iparos és kereskedő ifjúság mellett egyenlő részekként jelentkeznek. Hogy gazdasági fontosságuk, társadalmi tudatuk és műveltségük képessé és alkalmassá teszi-e a dolgozó leányifjúságot erre az egyenlő szerepre, azt a feltárt adatoknak kell bebizonyítaniuk.

Adataimat egyben összehasonlításnak szánom a Sinka József által tanulmányozott 100 iparos és kereskedő ifju adataihoz. (*Hitel*, 1937. 3.) Ez az ifjúság a leányifjúság nélkülül csak ifjúság. Sajnos, nem sikerült társat szereznem, mint a 100 ifjúnak, mert csak 70 dolgozó leányt si-

került nyilatkozásra bírom, míg a másik 30 magánéletébe való tolokodásnak tekintette kérdéseimet s még a kérdőíveimet sem juttatta vissza. A társadalomkutatás terén viszont ez is adatnak tekinthető, amely mélyen bevilágít abba a babonás titkolózásba, amellyel társadalmunk belső nyomorúságait olyan károsan takargatják.

A *népességi és nemzetiségi viszonyok*. Sinka József adataihoz igazodva, eredetileg csupán a magyar nemzetiségű dolgozó leányok helyzetét kezdtem tanulmányozni, sok kísérletezés után azonban reájöttem, hogy ha 100 magyar leányt akarok találni, legalább is 500 különböző nemzetiségű dolgozó-nőt kell végigkérdeznem, mert Clujon ma már alig van ucca vagy ház és üzem, ahol a város vegyes lakossága ne tükröződne vissza. Az egyoldalúság veszélyét felismerve eltértem tehát eredeti célomtól és ennek eredményeként a 70 dolgozó leány nemzetiségi megoszlása: 40 magyar, 22 zsidó, 6 román és 2 német. Felekezeti hovatartozás szerint: 24 református, 14 róm. kath., 2 unitárius, 22 zsidó, 4 gör.-kath., 2 gör.-kel. és 2 lutheránus.

A nemzetiségi arányszám megoszlásából nem lehet messzebb menő következtetést levonni, mivel az adatgyűjtés kezdetén csak a magyar leányok viszonyait kutattam, viszont, amikor a véletlenre és a leányok segítségére bíztam magam, akkor barátnőik révén igen felszaporodott a zsidók arányszáma. De ha tekintetbe vesszük, hogy a megkérdezett ifjú nők legtöbbje társnőivel vagy egy üzemben dolgozik vagy egy társaságba jár, esetleg egy uccában lakik, akkor kézenfekvő a megállapítás, hogy ifjú nőink az élet minden vonalán egymás kölcsönhatásainak vannak alávetve. Ezért valamennyien beszélnek magyarul, illetve románul, igaz, a többség nagyon fogyatékosan beszél a másik nemzetiség nyelvét. Az egy üzemben dolgozó leányok egymáshoz való viszonya különböző nemzetiségük ellenére is barátságos. Különösen a kisipari foglalkozások körében feltűnő ez, ahol még munkaközben is lehet olykor beszélgetni. Ezzel ellentétben a gyárakban divó gyárvezetés egyre tudatosabban alkalmazza az olyan munkarend bevezetését, amely még ebéd-szünet alatt sem nyújt lehetőséget a meghittebb összebarátkozásra. Ilyen munkahelyeken már fel-fel üti fejét a nemzetiségi elkülönülés....

A *foglalkozás megoszlása*. A tanulmányozott 70 leány foglalkozás szerinti rétegződése inkább az iparos és gyári leányok helyzetét tárja fel s így nem sikerült mindenféle tekintetben méltó társat bemutatnom a Sinka József iparos és kereskedő ifjainak. A tanulmányozott 70 dolgozónő közül: 21 varrónő, 10 cipőfelsőrészkesztő, 13 gyárideány, 5 politurozónő, 3 nyomdász, 2 harisnyakötő, 2 fodrász, 3 masamód, 2 fogorvosi aszisztens, 2 kesztyűs, 1 perzsaszövő, 3 kereskedelmi alkalmazott és 3 hivatalnok.

Nem áll módunkban az adatokat a város összes dolgozó leány-ifjúságának szakmák szerinti csoportosulásával összehasonlítani. A feltüntetett eloszlási arányszám a tényleges helyzetet ennél fogva nem tartalmazhatja. Mindössze magunk és az elkövetkező vizsgáldás számára állapítjuk meg, hogy a 70 dolgozó leány 91.43%-a az u. n. produktív foglalkozási ágakban keres és talál megélhetést, míg a kereskedelemben és a magánhivatalokban elhelyezkedettek csak 8.57%-ot képviselnek. Az iparos leányok közül legtöbben a női szabóságokban dolgoznak. E foglalkozási ág felé az az elgondolás vezérli őket, hogy ezt a szakmát férjhezmenés után, esetleg otthon is űzhetik és amellet házi dolgukat sem kell elhanyagolniuk. Bár a 70 leány közül a gyárimunkás nők a második helyre szorulnak, mégis a valóságban a leányifjúság tulnyomó többsége gyárakban talál elhelyezkedést. Így pl. a 3. helyen szereplő cipő-

felsőréskészítőknél közül is több dolgozott már cipőgyárakban. Az asztalos iparban foglalkoztatott politurozónók többségének munkaviszonyai is inkább a gyári helyzetnek felelnek meg, mert a lassan sorvadó asztalos-kisipar helyét egyre biztosabban a gyárosított nagyüzem kezdi betölteni.

A vizsgálódás szempontjából szerencsésnek mondható, hogy egyetlen szakmában sincs nemzetiségi vagy felekezeti túltengés, minden iparágban arányosan találunk az összes felekezetekből. Minden távolabbi következtetés levonhatása nélkül megemlíthetjük, hogy a varrólányok nagy százaléka református magyar leány, a cipőfelsőréskészítőknél 2 kivétellel reformátusok és katolikusok. A 22 zsidó nő közül is csak 2 kereskedő- és 2 hivatalnoknő. A többi megoszlik a felsorolt szakmákban. A román leányok megoszlása: 4 gyárileány, 1 varrónő, 1 politurozónő.

Leányifjuságunkat foglalkozásaik kiválasztásánál korántsem a hajlam vezérli, hanem, hogy minél rövidebb tanulói idő alatt pénzkeresőkké válva tehermentesítsék szüleiket. Néhány kivételtől eltekintve szakmájukat nem kedvelik. Arra a kérdésre, hogy mik szeretnének lenni, ha módjukban állna, 5 leány azt felelte, hogy moziszinésző vagy más művésző. Egy farmernő szeretne lenni Kaliforniában, 1 gazdag, 1 politikus, 1 pedig szószerint így felelt: „A világ ébresztő órája szeretnék lenni, hogy felébresszem az alvó népet“; de a többi leányok is elégedetlenek, 4 tanítónő vagy tanárnő szeretne lenni, 2 orvos, esetleg szülésznő, 1 pszichológus, 3 vegyész. Okos szeretne lenni kettő, munkás-titkár 1, főnök-nő és mindössze 4 szeretne „boldog háziasszony“ lenni. Néhányan meg vannak elégedve foglalkozásukkal és olyanok is akadnak, akik reménytelennek tartják ezen gondolkodni. Az elégedettek a nyomdászok és a felsőréskészítők, tehát a rendezettebb viszonyok között élők. Ezek a vágyak magyarázatot lelnek származásuk viszonyaiban, amit a derékban törött polgárisulás tünetei kísérnek.

A születés-helye és a szülők lakóhelye szerinti megoszlás. A 64 iparos és gyárileány közül Clujon született 28 (42%), a szomszéd kisvárosban 18 (29%), falun 18 (29%). A 6 kereskedő és hivatalnokleány származása ugyanezt az arányt látszik megerősíteni, cluji születésű u. i. 2, vidéki kisvárosból származik 4, faluról 2. Ez részben fordítottja a Sinka József által kutatott adatoknak, mivel az általa tanulmányozott iparos és kereskedő ifjaknak több, mint a fele származik Clujról és csak elenyésző része faluról. De bármennyire felfrissítő az általunk vizsgált vidéki s falusi születésű dolgozó leányok nagyobb méretű beáramlása, a beáramlás okait vizsgálva inkább szomorú tünet. Mert míg az iparos és kereskedő ifjak, Sinka adatai szerint iparos és kereskedő családból származnak, vagyis részben az elért társadalmi színvonal megtartását, sőt néha az emelkedését jelzi, addig 5 gyárimumkásnő iparos családból, egy viszont kereskedő családból került le a gyárakba. A többi a falusi kisbirtok szétporladása következtében jutott ugyanoda. Hasonló süllyedést jeleznek a kisipari szakmában dolgozó leányok számadatai. 2 kishivatalnok és 1 németnyelv tanár, valamint 4 kiskereskedő leányait találjuk a műhely asztalok mellett.

Lányok foglalkozása.	Szüleik foglalkozásaihoz viszonyítva.						Össz.
	Kisipari fog.	Iparos	keresk.	hivatal.	gyárim.	földműves mosónő	
és egyéb	20	4	6	6	10	3	49
Gyári munkásnő	5	1	—	2	2	3	13
Hivatalnoknő	1	2	—	—	—	—	3
Kereskedőnő	2	1	1	—	1	—	5
Összesen	28	8	7	8	13	6	70

Alább a dolgozó leányifjúság vagyoni helyzetének feltárásánál kitűnik majd, hogy nem a közép- és kisiparos-osztály valóságérzéke irányítja leányait az ipari foglalkozások felé, hanem a változhatatlan helyzetbe való kényszerű beletörődés. Ugyanezt látszik igazolni a leányok iparos szüleinek származása is. 28 iparos szülőtől Clujon született 10 (35.72%), vidéki kisvárosban 14 (50%), falun 4 (14.28%). Feltételezhető, hogy a kisvárosi eredetű szülők szintén iparos vagy munkás családok ivadékai és az elszegényedés űzhetette őket a nagyváros felé. A 14 gyárimunkás, mosónő szülő közül itt született 2 (14.42%), vidéki városban 5 (35.70%), falun 7 (50%). Érdekes, hogy a 15 kereskedő és hivatalnok szülő közül egyszem cluji származású; 7 vidéki kisvárosban, 8 pedig falun született. Ez utóbbi adat szemléltetően jelzi az utat, amit a középosztályhoz számító szülők a falvakból és a kisvárosokból jövet megjártak a polgári karrier meredekén, hogy leányaikban vissza kezdjenek hullani a varrógép és a gyári robot mellé. A középosztály hulló csillagai ők, és hogy ez nemcsak keresztény sors, bizonyítja az a tény, hogy az egyik gyári leány apja zsidó kiskereskedő. A 6 román dolgozó leány földműves és napszámos szüleinek falusi származása és leányaik gyári munkás volta is amellett bizonyítja, hogy ezeknek sem vezet minden út Rómába.

A 70 dolgozó leány esetében tehát feltárul kissé a város dolgozó társadalmának is a keresztmetszete. Sejthető a társadalmi kategóriák felbomlása mellett a családi állapotok meglazulása is. Ezenkívül: dolgozó leányaink faluról és vidékről történő felsodródása nem azonos állapot az ideiglenesen cselédnek jövő falusi leányok helyzetével, sem pedig az iparos ifjúság viszonyaival, akik közül sokan, — Sinka József megállapítása szerint, — csak ipart jöttek tanulni a városba s azután esetleg visszatérnek falvaikba. Dolgozó leányainknak nincs mit kezdeniök falun sem a modern női szabászattal, sem pedig gyári munkamódszereikkel. Számukra tehát bezárult a visszavezető út. Helyzetük megköveteli, hogy az arra hivatottaknak, amikor az „öntudatos iparos és kereskedő osztály kinevelését“ szorgalmazzák, ne feledkezzenek meg a dolgozó leányifjúságról sem és gyűrjék le azt az előítéletet, amellyel derűre-borúra a fazék mellé küldik vissza a dolgozónőket.

A gazdasági és egészségügyi viszonyok. Amennyiben az ifjú dolgozónőket nemcsak, mint jövőbeli feleségeket és anyákat tanulmányozzuk, hanem mint olyan társadalmi réteget, amelynek gazdasági és társadalmi életünkben sőt társadalom-politikai célkitűzéseinkben egyre nagyobb figyelmet kell szentelnünk, akkor legkirívóbb és sürgős megoldást követelő problémaként gazdasági, munkaügyi és egészségügyi viszonyaik tárulnak eléink.

Vegyük mindjárt azt a tényt, hogy a 70 dolgozó leány között 30 már elmúlt 20 éves, sőt egyesek 28-30 év körül járnak a férjhezmenés egyre csökkenő esélyeivel. S miért nem mennek férjhez? Miért veszik el a férfiak elől a munkát? — így háborognak a felületesen gondolkozók. A válasz elég egyszerű. Iparos ifjaink gyenge kereseti viszonyaik miatt nem mernek nősülni, csak ha jó partit köthetnek. A 70 dolgozó leány közül viszont 53 teljesen vagyontalan. Csak 17-nek van vagyona: kis lakóháza, esetleg pár hold földcskéje falun. Ez a vagyon azonban nem könnyebbség számukra, mert hozadékát keresetük nagyrésztével együtt kiskorú és keresetképtelen családtagjaik fenntartására fordítják. A mellékelt számoszlop soraiból kitűnik, hogy milyen súlyos teher lehet a népes családi helyzet dolgozó leányainkra. A 70 család közül mindössze 14 egykés, ezeknek mulasztásait bőségesen pótolják a zsidó családok, akik első helyen vezetnek 6, 7, 8 gyermekkel. Második helyet tartják a

reformátusok 2-10 gyermekkel. A katolikus és román lányok kb. egyforma arányban 1, 4, és 5 testvérrrel a 3. helyen állnak. Az egykézők között foglalnak helyet az unitárius és lutheránus leányok szülei.

Testvérek száma felekezeti megoszlás szerint

	ref.	kath.	izr.	róm.	unit.	luth.	Össz.
1 testvér	—	2	—	—	—	—	2
2 „	5	2	3	1	—	—	11
3 „	6	—	2	1	—	—	9
4 „	3	3	2	2	—	—	10
5 „	4	4	3	—	—	—	11
6 „	2	—	1	—	—	—	3
7 „	1	—	2	—	—	—	3
8 „	—	—	1	—	—	—	1
9 „	1	—	—	—	—	—	1
nincs testvére	2	3	8	2	2	2	19
Összesen:	24	14	22	6	2	2	70

Kereseti viszonyok. Kirívóan gyenge a keresetük (800-600 Lei) a varróleányoknak, akik emellett 9-13 órát dolgoznak naponta. A gyári leányok keresete ugyanezen a színvonalon mozog, azzal a különbséggel, hogy munkaidejüket és bérüket kollektívszerződés szabja meg. (Napi 8 órai munkaidő). Ezzel szemben a varróleányok, masamódok és rokon szakmák, szervezetlen viszonyok közt dolgoznak. Ezek a szakmák a szezon szeszélyeitől függően, évente átlagban 1-2 hónapot munkanélkül töltenek. A magánalkalmazottak és hivatalnoknők a törvényes 8 órai munkaidőn túl 8-11 órát dolgoznak, havi 1000-2000 lei fizetésért. A legelképesztőbb munkaviszonyok között a fogorvosnál alkalmazott két leány dolgozik napi 13-15 órát, 1400 lejes átlagkeresettel. Sem ezek, sem pedig a kereskedők és hivatalnokok nem élnek kollektív szerződéses viszonyban munkaadóikkal. Szervezetlenek, bár Clujon igen fejlett a szakszervezetük. Viszont a cipőfelsőrészkesztőnők, politurozónők és nyomdászok, részben kollektívszerződés által, részben a szakszervezetek hatása alatt átlagosan csak 8 órát dolgoznak és fizetésük 1800 és 2000 lei között váltakozik. A gyári leányok és általában a nagyobb üzemekben dolgozók kivételével, általános a panasz, hogy csekély munkabéreiket a munkaadók nem fizetik rendesen.

Az ifju dolgozónők munka és kereseti viszonyait tekintve önkéntelenül is összehasonlítást kell tennünk az iparos és kereskedő ifjuság ilyen természetű viszonyaival s úgy találjuk, hogy a férfi ifjuság ugyanazon szakmában magasabb béreket ér el. Pl. míg a szabók havi 2000 lejt is keresnek, addig a varróleányok keresete sohasem haladja túl az 1600 lejt. A kereskedőknél a férfi alkalmazottak fizetése a 2500 lejt is eléri, a nő alkalmazottaké csak 2000 lejtig megy fel. A bőrdíszművesek 3500 lejes keresetével szemben a felsőrészkesztőnők fizetése megreked 1900 lejnél. Ezt a néhány kiragadott példát általánosítani lehet, mert azt tapasztaltam, hogy a nők azonos munkatejesítményért férfi szaktársaiknál aránytalanul kevesebb munkabért élveznek. A jogaim erre rendszerint az, hogy a nő nem családfenntartó. Ugyanez az egyenlőtlenség észlelhető a dolgozó nő napi munkaidőjénél is, mert bár az üzemi munkaidő tartalma egyszerre ér véget, a dolgozónőkre ottbott még 3-4 órai házimunka vár. Szüleiktől való függésük is sokkal nagyobb a dolgozó leányoknak, keresetüket rendszerint az utolsó fillérig haza kell adniok. A megkérdezett 70 dolgozóleány közül 42 egész keresetét haza adja, míg 10 fizetésének 60-70%-át. Mindössze 3 olyan akadt, aki egész keresetét elkölt-

heti, mivel az egész család jól keres. 15 idegeneknél él s fizetése 80-90 százalékat házbérre és élelemre költi. A házbér ellenében lakók, akik szüleikkel élnek, velük közösen 6-900 lejt fizetnek havonta. Az idegeneknél lakók házbére 3-6-800 lej között váltakozik, amin úgy könnyitenek, hogy ketten-hárman bérelnék egy butorozott szobát, esetleg ismerős családokkal egy szobában huzzák meg magukat. Mozira, színházra, táncmulatságra átlagban alig költenek havonta 25-30 lejt. A legalsóbb fizetési kategóriákhoz tartozó varróleányok és gyáriléányok kiadásai között még ez a tétel sem szerepel.

Habár az utóbbi években munkanélküliség csak a politurozó nők és a varróleányok szakmaiban fordult elő (1, 2, 3 hónap évente), mégis minden pillanatban rettegnek az elbocsájtástól. A munkanélküli hónapokra való takarékoszággal átlag keresetük 25-30%-kal csökken. A szüleiknél lakók kereseti átlaga is alászáll, mivel a fizetésüket meg kell osztaniok keresetképtelen családtagjaikkal. A fentiek figyelembevételével megállapíthatjuk, hogy a dolgozóleányok életszínvonala mélyen a férfi ifjúságé alatt áll. Jövőjükben csak a házasság első éveiben remélhetnek enyhülést, amíg meg nem születnek az első gyermekek...

Táplálkozás; egészségügyi helyzet. E kettő alakulása a kereset és a munkaviszonyok közvetlen hatása alatt áll. Táplálkozásra fizetésüknek legfeljebb egyharmadát költik. „Élelemre a lehető legkevesebbet költök” — feleli egy politurozónő, akinek havi költségvetését érdemesnek tartom leközölni. Keres havonta 1800 lejt, de évente csak 9-10 hónapot dolgozik, mert a téli hónapok alatt és a nyár derekán pangás szokott beállni a szakmában. Ezenkívül egy-két napot betegeskedni is szokott. Hat tagu családjá van, ebből három keresetképtelen. Havi keresete a munkanélküli hónapokra is elosztva 1350 lejre csökken. A házbérről reá eső rész havonta 150 lei. Betegségélyző illeték 50, kereseti adó 50, szakszervezeti tagdíj 45 lei. Az elkerülhetetlenül szükséges ruházzkodásra, cipőtápalásra, fodrászra és más, tisztálkodáshoz szükséges dolgokra költ havonta 180 lejt. Három keresetnélküli testvére eltartásához hozzájárul 400 lejjel. Saját élelmezésére így havonta 475 lej marad, vagyis napi 15 lei 83 bani. Tehát még annyi sem, mint amennyiből — harmadosztályú vendéglőben — egy két fogásos ebédet el lehet fogyasztani. Ha tekintetbe vesszük is a családi főzés olcsóbbságát, még akkor is igen kevés az a kalóriamennyiség, amennyi az említett összegből felvásárolható. Ezért sokkal jobb viszonyok között élnek az idegeneknél lakó leányok. Viszont adatainkból kiderült már, hogy leányaink 78%-a a szüleinél lakik s ezek többé-kevésbé ugyanugy élnek, mint ahogy a kiragadott példa mutatja. S ha figyelembe vesszük még, hogy a 70 dolgozóleánynak több, mint a fele 17-20 éves, vagyis még nem egészen fejlett nő, jogosan következtethetünk arra, hogy egészségi állapotuk korántsem néz biztató jövő elé, amint az a házasságban rendszerint ki is szokott derülni, úgy az anyák, mint a gyerekek elbetegedésén. A szükséges pihenőidő hiánya is aláássa dolgozóink egészségét. Fele 9-13 órát dolgozik naponta egészségtelen kis órákban s ehhez hozzá kell adni a hosszú, fárasztó utat, mivel a legtöbben a perifériákról járnak be a városba dolgozni. A házimunka leszámításával déli pihenőre, éjszakai alvásra, szórakozásra, étkezésre, alig marad 7-9 óra. A vasárnapi pihenőjük délelőtt rendszerint főzéssel és takarítással telik el. Szemléltető képet nyújt felkelési s lefekvés idejük összevetése.

Ebédszünetük sem jelent mindenkor pihenést, mert az egy órai ebédszünet nagyobb részét hazajárással töltik. A politurozónők, gyárilányok a munkahelyükön ebédelnek, de az így megnyert pihenőidő érté-

két lerontja az, hogy száraz ételt vagy azelőtti napon főzöttet kell enniük.

Foglalkozási ág	Átlagos napi munkaidő	A felkelés átlagos ideje	A lefekvés átlagos ideje	Déli pihenés időtartama
Varróleányok és rokon szakmák	9—13.—	6—7.—	11—12.—	1.—
Gyárleányok	8.—	5—6.—	10—11.—	—
Politurozónó	8.—	6.—	10—11.—	1.—
Felsőrészkészítő	8.—	6—7.—	10—11.—	1.—
Keresk. alk.	9—11.—	7.—	11—12.—	2.—
Hivatalnok	8—9.—	½ 8.—	11.—	2.—
Asszistensnő	13—15.—	6—7.—	10—12.—	2.—
Nyomdász	8.—	6—7.—	10—11.—	2.—
Egyéb	10.—	6.—	11.—	2.—

Lakás-viszonyok. A lányok 78%-a szüleinél lakik. Ez azonban a világejrt sem jelent barátságos családi otthont és kényelmet. Mindössze egy szülőnek van két szobás lakása, amelyben öten laknak, emberi követelményeknek megfelelő lakásberendezéssel. Egy szobában másodmagával lakik 9, harmadmagával 19, negyedmagával 6, ötöd-tizedmagával négy. Az idegeneknél lakó dolgozóleányok aránylag egészségesebb és lakálycsabb körülmények között élnek: egyedül lakik kettő, másodmagával 6, harmadmagával 6. A lakásadó családdal egyszobában negyedmagával lakik 2, hatodmagával 1. Ha fellapozzuk Sinka József adatait — úgy találjuk, hogy az iparos és kereskedő ifjak hozzájuk képest fényűző körülmények között laknak. Közülük mindössze harmincan laktak három személynél többen egy szobában, míg a dolgozó lányok közül 43-an. A dolgozóleányok közül mindössze kettőnek van fürdőszobája, más kettő ismerőseinél szokta igénybe venni a fürdőszobát. 66 azt állítja, hogy havonta 3-4-szer szokott fürödni, ami alatt azt értik, hogy havonta egyszer fürdenek teknőbe vagy mosókazánban, olykor a gőzfürdőben, de ezt a 70 leány közül aligha teszi meg kettő-három. A többi fürdése derékig s alulró! térdig való lemcsakodásból áll. Hogy ez mit jelenthet egy olyan szobában, ahol a legtöbbször heten-nyolcan tartózkodnak, el lehet képzelni. Ennek a helyzetnek egészségügyi tarthatatlanságát csak akkor érthetjük meg igazán, ha utalunk a női nem élettani funkcióira, amely alaposabb tisztálkodást követel. Szerencsére a nyári szabadban való fürdés lehetősége enyhíti némileg ezt az állapotot.

Hihetetlennek tűnik, hogy csak öt dolgozóleány panaszkodott komolyabb megbetegedésről s ilyenkor a betegsegélyző orvosa kezelte őket a már eléggé ismert gondossággal. Havi vértisztulás ideje alatt két-három kivétellel valamennyien dolgoznak, bár betegnek érzik magukat. Ennek következményeit asszonyainkon észlelhetjük, akiknek igen nagy százaléka 28, 30 éves korában sűrű látogatója a nőgyógyászati klinikáknak.

A fizetési szabadságra való jogot az ország munkatörvényei szigorúan előírják, a valóságban azonban munkás leányaink arról panaszkodnak, hogy a munkaadók ezt a kötelezettségüket nagyon ötletesen kijátsszák. Amikor az előírt egy évi alkalmazást elérik, akkor rendszerint elbocsájtják őket, majd egy heti pihenés után újra alkalmazzák és így a jogfolytonosság megszakítódik. A kisiparban divik ez nagy lélekményességgel annál is inkább, mivel a kisiparosság nagy része képtelen elvise'ni a fizetési szabadság szociális terhét. A 70 nő közül csak 15 volt fizetési szabadságon, közülük is 8 csak egy-két esetben, míg 65 a jogfolytonosság megszakítása miatt sohasem vehette igénybe szabadságát. Nem beszélve arról, hogy a szezon-szakmában ez a jogfolyto-

nosság sohasem fordulhat elő.

A szórakozás, testedzés szorosan összefügg az egészség megőrzésével. A sportolás volna hivatott kiegyensúlyozni a munka egyoldalúsága által előidézett testi elváltozásokat, a szórakozásnak pedig az idegbajhoz vezető kedélytelenséget kellene eltüntetnie leányaink fásult arcáról. A leányok közül igen kevesen, 17-en járnak csak moziba vagy színházba, ők is évente legfeljebb 3-4 alkalommal. Rendszeresebb olvasásban 10 talál szórakozást. 15 szakegyletekben s egyesületi teadélutánokon tölti szabad idejét. 23-an családi körben szórakoznak, tehát sehova sem járnak. Sportolni csak alkalmyszerűen szoktak, legtöbbjének sportolása kimerül a korzózásban s ritkán egy-egy agyonzsufolt táncmulatságban, legjobb esetben egy-egy kirándulásban. Csupán 5 sportol rendszeresen a *C. M. S. C.* és az *Echo* sportegyesületekben.

Komoly javulást ifjú nőink sportolása és szórakozása, egyáltalában egészségügyi helyzete terén nem várhatunk addig, míg a mai gazdasági terheik fennállanak. A növédelmi törvények ereje törést szenved az üzemek s a család határain, sőt ez utóbbi területre ki sem terjed a figyelmük. Az arra hivatott intézmények és növédő egyesületek fejadata lenne, hogy egy kiegészítő törvényjavaslat keretében feltárják és megke-ressék a dolgozónők felsegitésének módjait.

É V I

Irta: DÉRY TIBOR

Juliusban Évi elutazott Bécsbe. A fiatal lány a bécsi nemzetközi tánc-kongresszuson vett részt s mint máskor is, amikor elvi vagy táncosnői munkájának egy jelentősebb állomásához ért, néhány nap alatt hirtelen kivirult, megszépült, mint születéskor a fiatal anya. Gyöngéden alkotó szíve, melynek néha önmagával szemben is olyan kiméletlen mozdulatai voltak, mint az anyaméhnek, megizmosodott a felidézett válságtól s minél villámlóbb s kénkövesebb volt fölötte a menyezet, annál merészebben valószínűsította meg önmagát. Meghunyázkodva, mint egy szerelmes nőtényállat, alázatosan, konok türelemmel feküdt alá a legnehezebb feladatnak s merész testtel, villogva megoldotta. Sápadt, mozdulatlan arca egy kissé kipirult, játékosabbá vált, szeme megnedvesedett, míg hiányzó humorát is feltalálta ilyenkor szíve egyik kis csücskében, ősrégi szakállas vicceket mesélt s fejedelmien mulatott hallgatói elképedt ábrázatán, borzongva, indokolatlanul kacagott a napsütésben, mint egy süldőlány. Első nap, hogy Bécsbe érkezett, e célra félretett pénzén egy parajzód szvettért vásárolt, rögtön hazament, felvette s egyedül elindult a Rathauskellerbe ebédelni. Két pohár sört is ivott s úgy érezte, hogy a második pohár végleg felnőtt nagy lánnyá avatja, aki immár önállóan rendelkezhetik életével, ezért rögtön ebédután cukrászdába ment és szegyenetlenül megevett három indiánert, cigarettára gyujtott és egy negyediket rendelt. Dühösen nézett maga elé s pokolian jól érezte magát. Irattáskáját ezuttal otthon hagyta, ez is felemelő érzés volt és nagyban növelte önérzetét; retiküljéből egy kis törött tükrött szedett elő s zord arccal, diadalmasan kifestette száját. Olyan remek kondícióban volt, hogy nem kételkedett benne, díjat fog nyerni a táncversenyen. Belenevetett a tükörbe, apró öklével önfeledten ütögette a márványasztalt. A cukrászdából kimenet majd hogy nyelvet nem öltött egy idősebb elegáns-

urra, aki hosszabb ideje alázatosan szemezett vele, — vén kecske! — mondta neki hangosan, de magyarul, amikor asztala mellett ellépett s kiszaladt az uccára. Minthogy túlaradó boldogságában minden szembejövő arcra ránevetett, már a Burgringen, alig egy negyedóra mulva kénytelen volt megismerkedni egy harminc év körüli, fekete szemű, szerényen mosolygó urral, aki legalább két fejjel magasabb volt nála, hajadonfőtt járt s olyan karcsu, hosszú combú és széles vállú volt, mint egy atléta. — Was wollen sie? — mondta Évi s elnevette magát. — Sehen sie nicht, dass ich betrunken bin? — Életének első uccai ismeretése volt.

— Az nem baj — felelte a fiatal férfi rossz németiséggel és szerényen elmosolyodott — annál könnyebb dolgom lesz! — Téved! — felelte Évi és harciasan hátrább tolt a kis kalapját — annál nehezebb! — Olyan elszántan s dühösen nézett maga elé a feje bubján táncoló apró kalap alól, hóna alá vágott retiküljével s kis kezét ökölbe szorítva, mintha rögtön ölre akarna menni a fiatal férfivel. Ez elnevette magát. — Mit bámul? — mondta Évi dühösen — nem látja, hogy holtrészeg vagyok! — Megállt egy kirakat tükre előtt, megrökönyödve fejébe húzta kalapját s elmosolyodott. — Maga az én első uccai ismeretségem — mondta diadalmasan — jöjjön, menjünk moziba!

Az első előadás kezdetéig még egy órát kellett sétálniuk. Évi még életében nem nevetett olyan jóízűen, mint azon a felfedezésén, hogy világos nappal lerészegedett s moziba megy egy idegen férfivel; ki nem fogyott a morc fintorokból s az édes, meglepett kacagásból. Egy Schotterring-i moziba mentek, de a fiatal lány a sötétben egy ujjal sem engedett magához nyulni s csak két hét mulva, a dijkiosztás napján (a 2. díjat nyerte szólótáncban) engedte meg dr. Abramovicsnak, hogy megcsókolja; aznap éjjel a szeretője lett. Élete legnagyobb szerelme kezdődött el.

Ha később olykor szembenézett szerelmével — egy-egy világosabb percében, mikor a lágyan összefolyó, álmosan forgó külvilágból hirtelen kivált egy-egy tömörebb sertésalak s jól ismert orrmányával világosságot hányt szét maga körül — ha ilyenkor megvizsgálta önmagát, be kellett látnia, azért szereti Abramovicsot, mert két fejjel magasabb nála. Ha melléhez simult s felnézett rá, olyan sóvárgó, naivul gyönyörködő kifejezés ült arcára, hogy a férfi maga is rögtön elszédült a szerelemnek e tökéletes alakításától s a szemérmesen kínálkozó, önmagát áldozatul hozó lányarcot, mely szinte anyagtalanná vált a vágytól, aggódva s erőlyesen fogta két hatalmas tenyere közé, mintha egy látomást akarna visszatartani. S ha ilyenkor, hogy megrögzítse, ami illanó s nevet adjon a megfoghatatlannak, egyik kezével lenyult s megölelte azt, ami számára a leganyagiásabb volt a női testben, úgy érezte egy pillanatig, mintha a mennynek s pokolnak az antinómiáit tartaná a két kezében és sorának további alakulása attól függne, meg tudja-e oldani ellentmondásait, vagy választania kell-e közöttük? De a fiatal nő egyetlen sóhajával vagy az örömmek egy üde, követelőző kiáltásával azonnal eldöntötte a kérdést. Arca gyönyörködő volt és fájdalmas, a felelet teljes felelősségét magára vállalta. Maga is annyira szerette azt a pillanatot, amikor alulról fölnézhetett szeretője arcába s oly világosan megértette, mennyire megszépül, megnemeseedik az odaadásnak e jelképes mozdulatától, hogy meztelenül lekuporodott az ágy elé, melyben Abramovics feküdt s állát a matracnak támasztva csendben megvárta, amíg a férfi el nem alszik; akkor mosolyogva felkelt, megmosalkodott, felöltözött s kiszaladt a nyári éjszakába; mire egy órai boldog kószálás után vissza-

tért, fiatal teste még simább és teltebb lett a Türkenschantzpark akác-fáinak kölcsönként illatától. Lábujjhegyen az ágy elé lopózott s hosszan elnézte az alvó, tehát látszólag kiszolgáltatott férfitestet. Olyan különös — nem testi — izgalom fogta el ilyenkor, hogy le kellett csitítani lélegzetvételét és kezét szívére szorítva újra letérdelt az ágy elé.

Szeretőjének nem volt olyan szava vagy mozdulata, amely meg ne felelt volna neki. Régebbi viszonyaiban — akármennyire tetszett is neki egy-egy férfitest vagy jellem — mindig kiforrt egy piszkos pillanat, mint a szennyes tajték a hullám hátán, amely arcába fröcskölt és mértéktelenül felidegesítette: egy rosszul elhelyezett szó, gondolat vagy ahogy túlművelten, hibás szóképzéssel nevezte, egy „deplaciert“ felelet, amely megmérgezte érzékeny idegzetét és úgy felpaprikázta, hogy napokig nem birt ránézni szerelmesére. Ábrámovics azonban minden porcikájának megfelelt, minden szavával elbűvölte. A fiatal lány szerelme, mint egy kitűnő szobrász, átvéste legközönségesebb mozdulatait is és minden „pózát“, mint egy-egy külön nemes szobrocskát összegyűjtötte szíve piros bársonyrekeseiben: egy elmulhatalan szerelmi gliptotékát alapított apró, gyöngéd remekművekből, melyek között olyan biztonságosan, annyi szakértelemmel mozgott, mint Isten a magateremtette, mindenki más számára érthetetlen világban. Bizonyos visszatérő mozdulatok, melyek minden más férfinél felidegesítették vagy vérig sértették — ha pl. orrfúvás közben két kézbe fogták zsebkendőjüket, vagy egy karcólásról, horzsolásról levakarták a sebkérget — ha Ábrámovics mozdulatai közül bukkantak fel, nyom nélkül merültek el érzékenységében, sőt alapjában megváltoztatták az orrfúvás elegenciájáról 26 év óta kialakult nézetét. Ábrámovics beszélgetés közben ceruzát, töltőtollat vagy gyufaskatulyát forgatott ujjai között, ez megneveltette s elbűvölte. Ruháinak dohánysszaga maga volt a férfiaság szaga. Amikor harmadik vagy negyedik éjszakájukat töltötték együtt, észrevette, hogy Ábrámovics mindig a fürdőszobában vetkőzik le s már ruhátlanul lép be a homályosan kivilágított hálóba; ez is mondhatatlanul tetszett neki. Erotikus izlése soha nem tudott mit kezdeni szeretőinek levett ruháival; ha a férfi vetkőzés közben élen összehajtotta nadrágját, két-két ujjja közé fogva megrázta, majd aggódva lefektette a székre s mellényét, kabátját a támlára akasztotta, úgy elidegesedett, hogy legszívesebben kiszaladt volna a szobából: a pedantériát, amely önmagával foglalkozik, ahelyett, hogy a szerelmes órára központosítaná figyelmét, a szenvedélynek semmilyen későbbi jele nem tudta többé elfelejtetni vele; a széken ülő ruha, mint a lapos önzés jelképe vigyorgott arcába s bután belenehezedett önkivülletébe. De épp ily kelletlenül nézte, ha a férfi lerángatta magáról a ruhát és a földre dobta, mint egy hisztérikus nő: az önuralom hiánya, de még inkább az érzés, hogy udvariasságból tetteti vadságát, ugyanugy felingerelte, mint a padlón panaszkodó rendetlenség, mely egész éjjel szüntelenül suttogott a sötétben. Amikor szerelmük negyedik éjjelén egy grinzingi korcsmából hazajövet (amely a tabáni korcsmákra emlékeztette a tapasztalatlan Évit) felmentek a Salzberg uccai kis lakásba, a fiatal lány három deci bortól felvidultan már tökéletesen belebolondult Ábrámovicsba; úgy érezte, soha többé semmi sem idegenítheti el tőle. Kedvesen szerény mosolya, amellyel a lakásba beinvitálta, épp oly elbűvölő volt, mint az a megmagyarázhatatlanul férfiasnak ható mozdulat, amellyel a kulcsot úgy forgatta meg a zárban, hogy Évi elsáppadt, hátán végigfutott a hideg. Semmi az életben nem választhatja el őket többé, gondolta. Ugy kívánta volna magához ölelni, hogy egy tüdőből lélegezzenek, egy gyomorból emésszenek, önmagát karolja át, amikor a másikat ka-

rolja. Megrendülten ült a divány szélén és egész testében reszketve, szemérmesen várt — miatlant Abramovics a konyhában rántottát sütött s a forró vaj beszivárgó szaga furcsán összekeveredett a nyitott ablakon betóduló édes akácillattal. A Bilirothstrasse felől távoli, ehaló villamos csengetés hallatszott, a ház előtti holdfényes kis kertből pedig csodálkozó gyöngye madárcsipogás: egy tűnődő vörösbecy, amelyet az ablakból kihulló villanyfény felébresztett álmából. A fiatal lány még soha életében nem volt ilyen boldog. Még soha életében ilyen értetlenül s csodálkozva nem nézett önmagába, nem tudta eddig, hogy ilyen egyértelmű feleletet is adhatni a kérdezősködő világnak. De figyelme csak egy pillanatig nyugodott önmagán; elbájlolva nézte az ajtón belépő szeretőjét és szíve vörösbárony rekseibe gyorsan egy új szobrocskát sorolt be, amely művészi s mesteremberi tökélyben semmiben sem maradt alatta a knidoszi Apollónak: egy férfialak, amely két kinyújtott karján, fatálcán egy tányér rántottát nyujt felé, míg arcáról márványnál tisztább fény sugárzik szét földiesen durva környezetére.

— Milyen jó ez a rántotta! — mondta Évi reszkető hangon s olyan kislányosan elbűvölt arccal, mintha maga az angol király sütötte volna s etetné meg vele sajátkezűleg.

— Volt még egy kis tej a konyhában — mondta Abramovics — azal készítettem. — Csodálkozva nézett Évire, aki hirtelen kacagni kezdett s a kacagástól hanyattdúlt a diványon. — A tej, a tej! — ismételte a fiatal lány dudorászva és izmos apró lábával, mely olyan fehér volt, mint a tej — az idén még nem ért rá napozni — vidoran odébb tölta a diványon a rántottás tálcát. — Gyere közelebb Ábrahám! — mondta. — Hogy mertél leszólítani az uccán? — kérdezte s az emléktől elragadtatva hátrahajtotta fejét, fehér nyaka pihogott a nevetéstől. — Most mondd meg, miért szólítottál le?

— Az alakom tetszett?... Szép a lábam? — kérdezte áhítatosan s behunyta szemét. Gyöngéd szeretettel s épp oly tárgyilagosan tudott beszélni testéről, mint a mesterember finom szerszámairól. — Nem akarom, hogy szerelmes légy belém — tette hozzá indulatosan, behunyt szemmel — csak mindig nagyon tessek neked! Én akarok szerelmes lenni.

A nyitott ablak előtt ezüst függönyként sűrűn állt a holdfény s egyetlen városi hangot sem engedett be a szobába, amelyben Abramovics eloltotta a villanyt. A vörösbecy is elhallgatott a kertben, csak egy-egy bokor zörgött olykor, ha a szél áthúzta rajtuk dallamos, átlátszó fésűjét. A fiatal lánynak az volt az érzése, hogy a függönyön túl a Természet, mint egy másik felizgatott, csendesen ostromlott női test hever a földön s ettől az ármányos, incselkedő képzettől olyan csendes izgalom fogta el testét, olyan békés nyugalom szívét, hogy szemét eltakarta s meghalni vágyott; eszméletlenül lebegni, mint az a másik élvező női test az ablak előtt. — Mindig olyan szemtelen légy velem, mint amikor leszólítottál — sugta önfeledten. — Én akarok szeretni!

— Mit mondasz? — kérdezte hangosan, felült és eltolta magától szeretője arcát. — Te is szeretsz? Nem igaz!

Lehajtotta fejét, mintha pontosabban akarná hallani a saját szívverését. — Nem igaz — mondta szigoruan és egy ősi kecses mozdulattal felemelte mutatóját — nem szeretsz. Tudom, hogy nem szeretsz! — Azért vagyok olyan boldog, gondolta szűzies alázatossággal és szeme könnybe lábadt. Két kezét arcára kapta s ujjai között felvillanó szemmel, sirva és mosolyogva a férfire sandított. — Ha szeretnél, nem mondtad volna, hogy te is szeretsz, hogy te is!

Elhallgatott, egy pillanatig kíváncsian nézte, amint szeretője meztelen

fehér lába fölé hajlik s megcsókolja bokáját. Borzongott, nevetnie kellett. Egy hűvös szellőcske lebbent be az ablakon s megcsiklandozta lábujjait. Bosszankodva bekapta lábát szoknyája alá. — Nem igaz, hogy szeretsz — sugta indulatosan — megtiltom, megtiltom! — Szemét most már előntötte a könny s hogy szeretője fel ne ismerje mondhatatlan szégyenét s gyengeségét, leugrott a diványról s piruettezve s hangosan nevetve az ablakhoz szaladt. Kihajolt s lenézett az uccára: semmiféle ostromlott női test nem lihegett a földön, az ablak mögött. A csalódástól hirtelen elnehezült a szíve. — Hagyjon békén! — mondta, amikor látta, hogy Abramovics is felkelt a diványról s feléje közeledik — ne merjen idejönni! Azt hiszi úgy bánhat velem, mint egy uccalánnyal! — Mi van velem, gondolta s hangosan, boldogan sirt, már nem szégyelte kiszakadó, apró sóhajaát sem s a megmagyarázhatatlan, halk sikolyokat, melyek olyan önfelédten s lágyan bujtak elő szájából, mintha az elszundított vörösbegetet szólógnatná. — Ha még egy lépést tesz, kiugrom az ablakon! — morogta összeszorított fogakkal. Tenyerével megtörülte szemét, arca maszatos lett a szétmázolt könnyektől. — Maga is szeret, is szeret! — ismételte vadul. — Megtiltom! Csak én fogom szeretni!

A fiatal lány életében ez volt szerelmi odaadásának legmagasabb pillanata. Máskor is földre vetette magát szeretője előtt, de ilyen végtelenen, ilyen fájón s mégis mondhatatlanul derűsen soha többé nem értette meg a női sorsot. E néhány perc alatt, míg az ablakban állt, szerelmes öklét szívére szorítva, félig nyitott csodálkozó szájjal s haragosan csillogó szemmel, a holdvilág ezüst függőnye előtt, amely most szemérmesen elválasztotta az egész világtól — s benne árnyként táncoló, gyorsan hátráló, apró multjától — e néhány perc alatt világosan megértette, hogy szolgálnia kell, hogy hatalomra juthasson s alázatosabbnak lennie, hogy szolgálatra érdemesüljön. Kitérte két karját s néhány lépéssel, melyeket a boldogság könnyűkké és táncosokká tett, Abramovics elé szaladt, lerogyott előtte s átfogta két térdét.

Tanulságot nem vont le megrendüléséből. A tudás oly észrevétlenül szivárgott át eszméletébe, mint ahogy a méz begyűlik a csontokba. Amikor három hét múlva visszarendelték Pestre — ebben az időben boldogsága tetőpontján úgy érezte, már nem érheti baj életében és soha többé nem fog elválni Abramovicsától — amikor három hét múlva értesítésére adták, hogy vagy azonnal visszatér Pestre, vagy kizárják, elszédült, a szoba forogni kezdett körülötte, ájultan levágódott a padlóra. Azt hitte belehal. Öngyilkossági gondolatokkal foglalkozott. Két napig majdnem önkivületben feküdt Abramovics lakásán. Ha kevésbé szereti, talán fellázad — először életében — saját lelkiismerete ellen és szeretőjével marad; de az egyhónapos viszony megtamította a szeretet alázatára s ez régi büszke önfegyelmével egyesülve — először életében — hőssé avatta: elhatározta, hogy engedelmeskedik s elhagyja Abramovicsit. Tudta, hogy ezután örömtelen lesz az élete s hogy talán sohasem fogja kiheverni azt a csapást, mellyel a sors épp akkor sújtja két kézzel, amikor fejlődésének legmeredekebb szakaszához ért: gyereket kívánt — ezt is életében először — attól a férfitől, akit szeretett. De azt is tudta, hogy válságára nincs más felelet, akár jobbra választ, akár balra, mint a boldogtalanság; leejtette fejét, megpróbált tovább élni. Nem járt ki magának haladékat a hazautazásra, két vagy három napot a siralomházban, másnapra, hogy talpra tudott állni, vonatra szállt.

Utolsó napjukat vidáman töltötték, lekelekönnyűséggel szálldosva egymás körül; a fiatal lány oly csillogva, jókedvűen kacagott egész nap,

hogy még szeretőjét is sikerült megtévesztenie. Megrendülésének egyetlen sulyosabb jele volt — de nem akadt, aki észrevegye: — nagyjából elismételtette Abramovicssal szerelmük első napját, ugyanabban a vendéglőben ebédeltek, ahol a táncverseny díjkiosztásának napján, ugyanazt rendelte, amit akkor, kedvenc ételét, borjuvelót au beurre noir, egy pohár sört s rizsfelfujtat, majd kimentek a Dunára fürödni s délután négykor hideg felvágottat vittek Abramovics lakására, mely ebből az alkalomból mintegy varázsütésre visszaváltozott ugyanazzá a lakássá, amelybe a fiatal lány egy hónappal ezelőtt tette be először a lábát: épp oly idegenné, izgalmassá és egyszeri érvényűvé lett a bucsu világosságában, mint a megismerés feledhetetlen percében. Négyhetes multját hirtelen levetette magáról. Évi zavarában majd elfelejtette, hogy az előszoba számtalan ajtaja közül melyik nyílik szobába, melyik a konyhába. Szégyenkezve, az izgalomtól sápadtan nézett körül, az ágytól szemérmesen elfordította szemét. Orrcimpái ijedten verdesve utasították vissza a lakás idegen szagát. Hogy jól esett-e neki vagy rosszul, nem tudta, de épp oly idegenné vált attól a gondolattól, hogy soha többé nem fogja érezni, mint amikor négy hete az izgalom mély lélegzetével először szivta be s arra gondolt, hogy rögtön ki kellene nyitni az ablakot. Az ablakhoz ment s kinyitotta. Mint az anya, aki lányában megismétli szűz fiatal korát, a lakás egy pillanat alatt újra szülte önmagát. A fiatal lány riadtan repdeső orrcimpái még mindig nem nyugodtak meg, szívére szorította kezét s lélegzetét visszafojtva hallgatózott: edénycsörömpölés hallatszott a lakás ismeretlen csendjében, Abramovics a konyhában motoszkált. Megint ugyanolyan világosan érezte, mint első nap, hogy szeretné kiszolgálni, főzni, mosni rá; megborzongott, az ablakhoz ment s kikönyökölve, mint első este, hátat fordított egy percre multjának s jövőjének.

Abramovics horvát volt, Szerajevóban született s kitünően beszélt magyarul, egyetemi tanulmányait Pesten végezte. Évivel, aki a német nyelv ruhájában ügyetlenül mozgott, magyarul beszéltek. A fiatal lány tulságosan betelt szenvedélyével, semhogy megvizsgálhatta volna, miért tetszik neki Abramovics, szervezete oly magátólértetődően élt vele, mint tüdeje a levegővel. Hazafelé a vonaton szinte fulladozott hiányától. Szüntelen szivgörcsök kizörték. De hetek múlva, amikor már némileg lecsendesedett s teste nem, már csak elméje foglalkozhatott szeretőjével — ez azonban annál szenvedélyesebben — ámulva állapította meg, hogy Abramovics semmiben sem felelt meg annak a férfiúi eszményképnek, mely 26 év alatt leányszívében kialakult. Évi, aki már serdülő lány korában mint egy ujkori apáca, tárgyilagosan tiszta szemmel, könyörületeség nélkül eljegyezte magát az elveivel, régebben el sem tudta volna képzelni, hogy bármi köze lehetne egy férfihez, aki nem „tart vele” vagy legalábbis nem „rokonszenvez”, huszonhat évig megvetette, söpredéknek nézte, a közelébe sem engedett férfit vagy nőt, aki nem foglalta el öntudatosan helyét s olyan „henye, önző, vagy közömbös életet élt”, mint Abramovics. Mi történt velem, gondolta elszörnyülködve. Arcára szelid mosoly ült. Abból, hogy szeretője mennyire „nem volt neki való” értette csak meg igazában, milyen olthatatlanul szereti. A hideg végigfutott hátán, szédülve nézte ellenmondásainak örvénylését. A tajtékból mégis a női boldogságnak valamilyen sajátlagos, finom párája szállt fel s egy éterszerűen hűvös és kábító szag, amelyet csak a szerelmes nő tud kiszűrni az élet véresen habzó, érthetetlen párlatából: ha nem is értette meg önmagát, legbelül tudta, hogy igaza van. Viszonyuk szelid volt s mélyéből mégis a vér szaga érzett. Évi elmosolyodott — a

nők végső, mindent tudó mosolyával — s homlokából kisimitva fekete haját, csendesen sirni kezdett.

Bécsben az utolsó nap délelőttjét egyedül töltötte volt; Abramovics a klinikán dolgozott, a fiatal lány pedig egy régi mulasztását pótolta, kilátogatott a heiligenstadti Marx-Hofba, a bécsi februári forradalom számára legelevenebb emlékéhez. Azzal, hogy már egy hónapja halasztgatta ezt a látogatást és hogy e hónap alatt alig s csak kényszerűségből találkozott régi bécsi társaival, már rég számotvetett, de amikor a Marx-Hofhoz vezető keskeny uccán hirtelen megpillantotta a kis fűszeresboltot, amely előtt 1934 februárjában agyonlőttek egy embert — mialatt ő a boltban csokoládét vásárolt — a hirtelen izgalomtól a vér fejébe tólt, megállt s a falnak támaszkodott. Segítségül felidézte szeretője emlékét és a rémülettől majdnem rosszul lett: az volt az érzése, hogy Abramovics arca túl kövér. Csak egy alig felfedhető árnyalattal volt kövérebb, pihentebb és gondtalanabb, mint amilyennek azelőtt látta, mégis szívenütötte a csalódás, szeme előtt elhomályosult a világ. A fűszeresboltba ment, egy pohár vizet kért. Odakiönt forrón süített a júliusi nap, oly forrón s vidáman, hogy sokáig habozott, mielőtt a homályos boltocskából újra kilépett az uccára. Soha nem gondolt eddig arra, hogy szeretője nem állná meg helyét... Bosszusan elhessegette az érzést — melynek még ideje sem volt arra, hogy értelmes testet öltjön, s kiálljon önmagáért — de alig, hogy megnyugodott s lesütött szemmel megindult a Marx-Hof nagy kapuja felé (amelyen 1934-ben a félórás fegyverszünet alatt bebocsátották) Abramovics újra mellette termett s tulkövér arcával túl önérzetes lassu lépteivel bekísérte a kapualjba.

Egy fél órát sétálgatott az udvarban, majd a főkapun kiment a Heiligenstädter-strassera. Megkerülte az épület melletti alacsony sarokházat s a gazcsoeter mellett megindult a Duna felé. Lassan járt, de még mielőtt elérte volna a Floridsdorf-i hidat megfordult, a legközelebbi megállónál villamosra ült s hazament. Egy órája volt még az ebéd-találkáig. (Szerelmük első napján is Abramovics nélkül töltötte a délelőttöt; a díjkiosztás után, ebédnél találkoztak.)

Mielőtt elment hazulról megfürdött, hideg vízzel zuhanyozott, néhány tornagyakorlattal meglazította izmait, Nivea-krémmel átdörzsölte s berizporozta érzékeny lábait. Élete legnehezebb órájára készülődött. Legalább testileg legyenek friss, gondolta s a tükör előtt kipróbálta mosolyát, amellyel szeretőjétől bucsuzni fog. Bárhogy simitotta is, merev és fájdalmas volt, holott a fiatal lány mindvégig nyugodtnak, derűsnek akart látszani. Elfordította fejét a tükörtől. Háromnegyed egykor volt találkájuk a vendéglőben, most negyed kettő volt.

Ha később felidézte ezt az utolsó délutánt s az utána következő fél éjszakát, csak elmosódott, bizonytalan emlékek támadtak fel benne. Holott azt hitte, hogy épp ezek az utolsó órák fognak legélesebben emlékezetébe vésődni. Nevezetesen soha sem tudta megállapítani később, elég vidáman telt-e el együttlétük, olyan jókedvűen, amilyennek tervezte; csak nagyjából emlékezett arra, hogy sokat nevettek... de vajjon nevetésének nem voltak-e rekedt mellékszöngéi? Ebédnél megint megivott két pohár sört. — Te Ábrahám — mondta amikor kiléptek a vendéglőből — én most előre megyek s te szólíts le, úgy mint akkor, tudod... — De alig tett meg két lépést egyedül, visszazaladt szeretőjéhez, karjába csimpszkodott s görcsösen megfogta kezét. — Szamárság — mondta mérgesen s édes apró kalapja, mely mint a részegség kis kontya rőgtön félrebillent, ha többet ivott egy pohárnál, veszedelmesen táncolni kezdett feje bubján. — Szamárság — morogta — miért tűröd, hogy ilyen szamársá-

gokat csináljak! — Megállt egy kirakat tükre előtt s hangosan nevetve fejébe huzta kalapját. Az volt az érzése, mintha minden vére langyosan kifutna ereiből. — Nyugodj meg szívem! — mondta Abramovics csendesen mosolyogva, de a fiatal lány annyira felbőszült a csillapító hangszulytól s a mögüle kihallatszó szájalomtól, hogy azonnal abbahagyta a nevetést és kikarolt Abramovicsból. — Hülye! — mondta dühösen. Meleg nyári szél fujt, szeme közé sodorta egyik fekete fürtjét. Hagyta, hadd lógjon! De néhány lépés múlva ismét megunt az egyedülletet — úgy didergett benne, mint egy csuromvizes ingben — dacosan felvetette fejét s visszakarolt szeretőjébe. — Nagy marha — mondta — mit szomorkodsz! Ki fogjuk birni egymás nélkül... Ugy szeretek felnézni rád — tette hozzá ellágyulva s hirtelen átölelte Abramovics nyakát, a nyílt uccán szájon csókolta. Rögtön utána eliramodott s felugrott egy épp induló villamosra, Abramovics alig tudta utolérni.

Tompa fáradtságára emlékezett még, amellyel a maga alatt eluszó délutánt figyelte szívével, a lassan sűrűsödő ködöt, mely a közeledő este tel egyre sötétebb lett s elfedte, amiből emlék válhatott volna. Korán megteázta, utána ágyba feküdtek. Amikor a fiatal lány észrevette, hogy Abramovics szokása szerint a fürdőszobába készül vetkőzni, egyszerre érthetetlen, kinzó ingerültség fogta el; eléje állt, felemelte kipirult arcát.

— Hová mész? — kérdezte harciasan.

Abramovics nevetett.

— Vetkőzz le itt — mondta ingerülten Évi — mit kell neked mindig a fürdőszobában vetkőznöd, te aggszűz! — Arcára csapta két kezét s gyors léptekkel a szoba másik sarkába menekült. Cigaretára gyújtott s megvárta, míg szeretője le nem vetkőzik, azután egy gyors pillantással megbizonyosodva, hogy ruháit székre rakta, az ágyhoz szaladt s leterdelt előtte. — Dr. Abramovics — mondta hangosan — én önt szeretem. Én önt szeretem... mit mondhatok egyebet! Kérem tartson meg jó emlékezetben, alászolgája, lekváros a pófája!

Éjjel indult a pesti vonat s Évi úgy emlékezett, hogy éjfélig, amikor Abramovics taxiért szaladt, nevetősen, látszatra ragyogó jókedvvel, egymást ugratva töltötték az időt; szorongó szívdobogására csak olyankor lett figyelmes, ha a szeme sarkából kipislantva a kertre, a gyorsan emelkedő hold órájára nézett. De azalatt a negyedóra alatt, míg Abramovics taxit keresett s ő egyedül maradt a lakásban, hirtelen elhagyta az ereje, arcára huzta az egyik vánkost, hogy ne lásson, ne halljon, vacogó fogakkal, fuldokolva sirt, térdét meztelen hasára huzva s két karjával szenvedélyesen arcára öelve a vánkost. Szeretője hiánya lassan kiszivta a levegőt a szobából. Légüres térben fog élni ezután. Sötét is volt a vánkost alatt, mert a szenvedés nem világít. Tudta, hogy Abramovicsot többé nem fogja viszontlátni s úgy vergődött önmaga ítélete alatt, mint egy vesztét érző állat. Miért kell nekem ilyen fiatalon meghalni, gondolta mérhetetlen keserűséggel és gyűlölettel, Abramovics elvesztését a halállal azonosítva; úgy érezte magát, mint akit öngyilkosságra kényszerítenek. Egészen összekuporodott, térdét álláig huzva, mintha magzathelyzete fel tudná támasztani körülötte az elvesztett anyatest védelmét; olyan ájultan vágyódott utána, hogy már-már hallani vélte arca előtt az anyai hasfal vérkeringését. Néhány percre el is vesztette eszméletét.

Valószínűleg a csengő berregése ébresztette fel, gondolta, ha később felidézte ezt az utolsó éjszakájukat; a vánkost lecsuszott arcáról, mielőtt eszméletlenül feküdt az ágyban, a telihold épp arcába sütött. Első pillanatban nem ismerte meg fényét. Ajtót kellett nyitnia Abramovicsnak, úgy esett ki az ágyból, mintha a földgömből fordulna le egy más vi-

lágira. A taxi már lent várt, még be kellett csomagolnia s felöltöznie. Mialatt összekapkodta mosdószerait, feldöntött s összetört egy étheres üveget, az éther hűvös, kábító szaga volt utolsó emléke a lakásról: mint egy hullafolt ütközött ki a lakásán, képén, valahányszor később emlékezetébe idézte. A taxi többször dudált a kapu előtt, Abramovics ideges volt. A könnyfoltot is észrevette a vámkoson; amikor egyszer azt hitte, hogy Évi nem néz oda, megfordította a párnát. Szinte utolsó percben értek ki az Ostbahnhofra, a fiatal lány a jegypénztárhoz szaladt, Abramovics ezalatt feldobálta a bőröndöket a vagonba, utána ugrott s lefoglalt egy helyet egy III. osztályú fiülkében. A pályaudvar tele volt füsttel, vastagon körülölelte a vonatot, mint egykor a felhő Io testét. Füst, füst, gondolta Évi dühösen. — Él ezután tisztességesebb életet, — mondta haragosan csillogó szemmel az elképedt Abramovicsnak, aki a perronon állt, a lába köré csavarodó füstben — élj ezentul tisztességesebben, mert szavamot adom, hogy különben nem jövök többé vissza. Az képzeled, hogy egyedül vagy a világon, hogy ez felnőtt emberhez méltó élet... — Kiabálnia kellett, mert a vonat már gyorsított s Abramovics elmaradt, az ablak vaskeretéhez szorította dühötől kipirult arcát s kezével bucsut intett, de a megkezdett mondatot már nem tudta befejezni.

A SZÉKELYEK SZÉTSZÓRÓDÁSA

Írta: BÖZÖDI GYÖRGY

A székelyeknek Romániába való áttelepülése mindig tartott a történelem folyamán, mióta írott emlékeink vannak. A közvetlen szomszédság kötelező erővel birt a népek kicserélődésére, a székelyek átszivárogtak Moldovába és Havasföldre, a románok pedig Ciucba és Treiscaunbe. A két vidék és két nép kölcsönösen menedéket nyújtott egymás üldözöttjeinek. Az első magyar bibliát Moldvában fordítják 1466-ban. A Székelyföldre közelebb esett Románia, mint Magyarország, háborúk, éhínség, pestis oda kergették ki a lakosságot és oda kergette ki legfőképp az itthoni elnyomás, mely ellen az egyetlen menedék mindig a kivándorlás. Az 1718. évi éhínség és ötven évvel később a madaufalauai veszedelem nagy tömegeket űz ki egyszerre, majd a székely fiuk felét katonának fogdossa, másik felét száműzetésbe kergeti a katonai szellem. A harmadik nagy kivándorlás a szabadságharc után történt, mikor az abszolutizmus halálos ítéletei, valamint a katonai szolgálat elől menekültek ki ezrenként. A szabadságharc utolsó ütközetében, a Nyergestetőn elesetteknek a romániai székelyek állítottak emléket.

Ezek a „kibujdosások“ kényszerből történtek, de annak a mozgalomnak, amely a XIX. század közepén indul meg, kizárólag társadalmi és gazdasági okai vannak. A jobbágyfelszabadítással az addig lekötött urbéres szegénység szabaddá válik, költözködhetik és nem szívesen marad egykori földesura szolgálatában; — mint napszámos, cseléd, önállóan pedig képtelen megélni kis birtokán. Romániában jobbnak látszanak a kereseti viszonyok. A volt urbéresek mellett az egykori szabad székelyek, kiscgazdák is kezükbe veszik a vándorbotot, de ennek a rétegnek a kiözönlése csak az arányosítás és tagosítás idejében indul meg óriási mértékben, a kiscgazdatársadalom pusztulásának eredményeként. Amint az egykori Magyarországon emelkednek a közterhek, fogy az ősi birtok és apad a kereset, úgy nő a kivándorlók száma. Ezt a folyamatot kezdet-

ben a háziipari cikkekkel és borvissel Romániába bejáró szekeresek közvetítették, akik ismerve Romániát, jó helyet tudtak cselédek, munkások és mesterlegények számára. Nemsokára ezek a közvetítők visszaéltek a szülők bizalmával, gyermekeket is felszedtek áruval megterhelt szekerekre, előzetes megbízás nélkül is nemegyszer s ott adták el őket, ahol a legtöbbet fizettek értük. Ára volt a székely gyermekeknek keleten s valószínűleg emberkereskedés némely szekeres munkája. Koós Ferenc bukaresti magyar esperes felhívására vezették be a magyar hatóságok a hatvanas években a gyermekek ellenőrzését, de a felnőtteket semmi sem gátolta. A treiscauni alispáni hivatal kimutatása szerint 1874-ben egy évre szóló utlevéllel kiment 3177 egyén, 5-15 napra szólóval 1207, tehát egy év alatt Moldovába és Havasalföldre kimenők száma 4384 volt. 1875-ben egy éves utlevéllel kiment 2174, 5-15 napival 995, összesen 3169 ember. Egyharmad kereskedési célból ment ki, vissza is jött, egyharmadnál több napszámos-munkát keresett s nagyobb része ezeknek is visszajött, a többi cselédnek ment, de csak néhány jött vissza. És hányan mentek utlevél nélkül? A hivatalos adatok nem pontosak, a havasokon keresztül állandóan közlekedtek a szökevények. Akiknek nem volt pénze utlevélre vagy iratai nem voltak rendben, az ismert hegyi utakon átbujkált és ezek jelentették a kintmaradók legnagyobb részét.

A Romániában élő magyarok számát a század végén 250 ezerre teszik, akik közül mintegy 100 ezer csángó. A *Rumänischer Lloyd* száz-ezerre teszi a számát azoknak a magyaroknak, akik tartózkodási engedéllyel élnek az akkori Romániában; — ezek a székely kivándorlók. Legnagyobb részük Ciuc, Odorheiu és Treiscauna megyéből. Az Országos Statisztikai Hivatal 1880-1890-ig összehasonlítva a természetes szaporodást a tényleges szaporodással, a három megyéből 22.079-re tette a hiányzókat számát, akiknek nagyobb része akkor Romániában tartózkodott.

A kiadott utlevelek száma évről-évre több. A székely megyékben 1899-ben 9422, 1900-ban 9638 és 1901-ban 10.232 utlevelet adtak ki. Legszomorúbbak az 1900. évi népszámlálás adatai. Ezek szerint 10 év alatt Treiscauna 42 és Ciuc 17 tiszta székely községében *apadt* a lakosság, azzal szemben, hogy a vármegyék valamennyi román községének jelentékeny szaporodása van.

A tényleges szaporodás csökkenése mellett a székely megyékben a születések és halálozások számán alapuló természetes szaporodás is csökken, ami szintén a kivándorlás következménye. 1870-1900-ig, harminc év alatt a szaporulat Ciucban 19.31. Odorheiu megyében 11.74 és Treiscaunban 8.68 százalék, az országos átlag pedig 23.15 százalék, tehát egyetlen székely megye sem éri el az országos átlagos szaporodást. Ha a kivándorlás nem lett volna olyan nagy méretű, ez alatt a harminc év alatt az ország átlagos szaporodása szerint csak egyedül Odorheiu megye népessége a 118.000 helyett 130.000-re kellett volna, hogy felszaporodjék. Így azonban csak ennek az egy megyének a területén 43 községben *apadt* a lakosság harminc év alatt, szaporodás helyett.

A székelység tehát fogy, elmarad a nemzetiségek versenyében, a köztudatban mégis az a felfogás él, hogy túl nagy a szaporodás, nem kell a kivándorlás miatt veszedelmet látni. A székelyt „nyugtalan vére, kalandvágya“ hajtja ki, tehát az a „csodálatos“ természet az oka mindennek, amit a társadalmi és gazdasági bajok megnevelésében következtében valóban csodálatosnak tarthattak. Azt nem vették észre, hogy itthon már ügynökök, közvetítők csábítják kivándorlásra a népet. A faluban lakó közvetítő az, aki az italt is árulja, előlegeket oszt és jó üzleteket csinál a munkások szerződésével.

A kivándorlók közül legjobb a helyzete az iparosoknak. A magyar cipész és asztalos a jó munka fogalmát jelenti a század derekán Romániában, a magyar kocsigyártókkal pedig senki sem tudja felvenni a versenyt. Ezek a székely megyékben, Budapesten vagy az ország nagyobb városaiban szerezték ipari képzettségüket, a Romániában felnövő iparos nemzedék azonban már képzettség nélkül maradt ipariskola hiányában, sokszor pedig még elemit sem járnak, úgy hogy az iparos tanulók túlnyomó részben sem írni, sem olvasni nem tudnak. Ezek a század végén nem tudják felvenni a versenyt a beözönlő német és olasz ipari munkásokkal, úgyhogy a magyar ipari munkások szívesen cserélik fel iparos mesterségüket a cselédi szolgálatokkal. A romániai gyáripar 1884 után kezd fejlődni, a német és francia tőke több gyártelepet létesít, az államtól kapott nagy kedvezmények mellett. A gyárak kezdetben munkáshiányban szenvedtek, mert a román nép alig foglalkozott iparral, Románia területén az iparosok hosszú időn át a magyarok voltak, így a most meginduló gyárak az állammal kötött szerződésük ellenére is kénytelenek magyar munkásokat alkalmazni. A magyar kisiparosok és iparos segédek gyári munkásokká válnak, az állami fegyvergyár és az államvasutak gépgyáraiban nagy számmal kapnak alkalmazást a magyar lakatos munkások, azonban ezeket 1894-ben egyszerre elbocsátották, s helyüket a 8-10 év alatt nevelődött román iparosokkal vagy a vallásukkal és nevelésükkel együtt elrománosodott magyarokkal töltötték be. A Tabács nevű bukaresti városrészen levő gép- és öntőgyár kezdő munkásai, a művezetők, mintázók és segédmunkások legnagyobb részt magyarok voltak, a Mandrea-féle nagy cipőgyár 600 munkása közül 3-400 magyar volt, akik külön magyar szakosztályokban dolgoztak, az állami gyufa és dohánygyárakban is nagy számmal dolgoztak 4-5 évig magyarok, még többen, különösen nők, a papírdobozgyárban és az államnyomdában, de 1894 után valamennyiüket elbocsátották. Az azugai üveg, posztó, kékfestő és sörgyárak munkásai 1900-ban is nagyobb részt magyarok, főleg székelyföldiek. Ekkor azonban házhelyvásárlásra és lakóház építésre kényszerítették őket, amelyre a pénzt előlegezte a gyár, hogy majd részletekben levonja a munkabérekéből. A helyhezköltöttség a beolvadást is eredményezte volna s hogy ezt elkerüljék, a munkások fele elhagyta a gyárat. A század végén a székely iparosoknak s gyári munkásoknak Romániában már nem volt mit keresniük.

Az állandóan Romániában tartózkodó székelyek legnagyobb tömegét a cselédség teszi. A székely gazdasszony, házvezetőnő, szobalány, szakácsnő, gyermekgondozó, mosónő annyira megszokott, hogy szinte nélkülözhetetlen Romániában. Mint egyik író mondja, fel kellene állítani Bukarestben egy székely szakácsnő és egy székely szobalány szobrát. Főző művészetük olyan elismert, hogy vannak nagy számmal román úri házak, ahol évtizedeken keresztül csak székely szakácsnőt alkalmaznak. Nem ritka eset, hogy egy szakácsnő egész életét éli le egy helyen, sőt gazdája férjhez is adja. A gazdag bojárok fényűzés számba veszik a cselédtartást. A férfiak, mint konyhaszolgák, házi kocsisok, istállólegények, bérkocsisok (muská egyenruhában), asztali inasok nyernek alkalmazást. Az utóbbiak a román nyelven kívül rendszeresen tudnak keveset franciául és németül is. Ezek a cselédek jó fizetés mellett végeznek hosszabb-rövidebb ideig szolgálatot.

A mezei munkások közül telepedik meg aránylag a legkevesebb. Esztendőnként pár hónapot töltenek Romániában, aratás, cséplés, kaszálás ideje alatt, folytonosan hullámozva az ország területén. Itt a munka pár héttel hamarabb kezdődik, mint Erdélyben, tehát már a tavasz végén

megindulnak egymást érő csoportokban a székelyek Ciucból Moldva felé, Treiscaunéból Havasföldre. Általában 5-6.000-re lehet tenni azoknak a számát, akik a Székelyföldről évente megfordulnak Romániában, mezei munka keresése céljából. Nagyrészüik nem véletlenül indul, mert tavasz végén több uradalom ispánja — a *logofet* — átjön a Székelyföldre és jó bérek ígéréssel összetoborozza a mezei munkásokat, szerződést köt velük, hogy június elsején majd jelentkezzenek munkára. A napszámosok kisebb csoportokba összeállva, átkelési munkásigazolványokkal mennek át Romániába. Az előre fel nem fogadott munkások tömege Bukarestbe, Ploestbe és a nagyobb városokba özönlik, kaszával, kapával, sarlóval a vállán, ahol egyes jól ismert magyarországi származású korcsmárosnál üti fel tanyáját. Ezek a „munkásközvetítő irodák“ az egész Székelyföldön általánosan ismertek a munkásnép között. Ide jönnek egyenesen az uradalmi logofetek s az alkudozásnál a korcsma tulajdonosa viszi a közvetítő szerepet, aki ezért százalékot kap. A székelyek a munkaidőre 3-6-os csoportokba állnak, asszonyok és férfiak vegyesen az egyik társuk mindenben képviseli valamennyiüket a munkaidő alatt. A 28 kévés kalongya buza learatásáért kapnak 1 frank 20 banit (1 frank = 97 fillér), minden négy kalongya után egy liter pálinkát. Napjában csak kétszer van étkezés, reggel semmi, viszont egy héten husétel még így is csak kétszer van. Mivel az élelem silány, az uradalmi korcsmáros jól keres, innen szereznek be a munkások minden élelmiszert. A logofet mindig a munkások között van és az aratás befejeztével kiválasztja a legkisebb kévét, leoldja derekáról a mérőszíjat, megállapítja, hogy mennyi hiányzik abból a törvényes nagyságig s a learatott 40-50 kalongya csak 30-45-nek számít. Ítélete ellen nincs fellebbezés. A fizetésnél előbb a korcsmáros kapja ki a részét, a munkás csak azután a megmaradt pénzt. Nem egyszer megtörténik, hogy a székely csapatokat, mikor munkahelyükre érnek az eső két-három hétig is meggátolja a munkában s ezalatt úgy eladósodnak, hogy a vállalt munka elvégzése után nincs mivel hazajönniök. És mégis folytonosan vándorolnak ki, még így is érdemes, csak itthonról szabaduljanak. Vannak olyanok, akik az egész évet Romániában töltik. A visszamaradt „csellengők“ napszámoskodnak a nagyobb városokban, a galaci és brailai kikötőkben, nagyrészüik favágónak áll be s most a kapa és kasza helyett kecskével, fűrésszel és fejszével a vállán keresi a munkát. A század végén famunkások is vándoroltak ki, a romániai nagyipar kifejlődése óta gyárakban, építkezéseknél, bányákban kapnak napszámos munkát.

A székely ipari termékeknek kelet felé mindig jó piaca volt, a XVII. században Szmírnáig, Konstantinápolyig, Egyiptomig elkalandoztak egyes élelmes kereskedők a székely ipar termékeivel. A székely bőr-árúk, a ciuci és treiscaunei kordován, a „szóttos“ árúk, faárúk nagy és kelendő piacra találtak Romániában és a távolabbi keleten. A székely ipar piacát biztosította 1875-ben a Monarchia Romániával kötött vám-egyezménye. Románia az épületfát, vasat, kőszenet, bőrt stb. vámmentesen bocsájtja be és alacsony vámot vet az üveg-, posztó-, gyapju-árúkra. De Ausztria-Magyarország tíz év alatt sokkal több árut vitt be, mint amennyit az egyezmény értelmében kihoznia is kellett volna, így Románia 1884-ben beszüntette az egyezményt és megindult a vámháború, minek következtében a szép virágzásnak indult székely kisipar, amelynek egyedüli piaca Románia volt, hamarosan csak szép emlék maradt. Románia önálló gyártelepeket létesített, nagyjából Erdélyből betelepített vállalatokkal és emberekkel. Sem a földművelés, sem az ipar már nem volt képes a székelységet itthon eltartani, a nép még inkább

menekült a szomszédos országokba. Románia kínálta a munkát, míg a magyar haza soha sem vett tudomást nyomoráról, annyira le volt foglaltva más „fontosabb“ kérdésekkel. Olyan munkákra vállalkoztak, amelyet itthon nem fogadtak volna el, de ott képesek voltak mindenbe belefogni, ami megélhetést biztosított. Az itthon magára hagyott székelységgel természetesen Romániában sem törődött sokat az állam, a konzuli hivatalok, melyek védelmükbe kellett volna vegyék a kivándorlókat, közömbösséget, sőt némi ellenszenvet tanúsítottak a kivándorlók iránt, akiket „javithatatlan, züllött népnek“ néznek. A kivándoroltak tíz évi ott tartózkodás után elvesztik magyar állampolgárságukat, de románt sem kaptak egy esetben sem, így egyik állam kötelekébe sem tartozó, levegőben lógó tömeggé váltak. Így állott a század végén 20.000 ember. Igazi futóhomok élet. Dacára annak, hogy nagy területen egy tömegben laktak néhol a magyarok (pl. csángók) sem nemzetiségüket, sem anyanyelvüket nem ismerte el az állam. Sokan beolvadtak a románságba és ezek a kintmaradtak hangoztatják, hogy ők jó románok, a felserdülő ifjúság pedig már letagadja magyarságát, amely nincs előnyére. A székely cselédek, mivel semmiféle hatóság számon nem tartja és védelemben nem részesíti, kihasználják. Erkölcsei életük hanyatlók. A szép székely lányokat a nagyobb városokba rekedt, kivénült székely nők kerítik hálójukba és közvetítik a szerelmi viszonyokat. Összeállanak a székely lányok bolgárral, göröggel és olasszal is, akik azonban igen ritkán teszik feleségükké, rendszerint esztendőik múlva kiadják nekik az utat. Az idegen alattvalók a lányok szerzeményét is magukhoz véve eltűnnek. A lánykereskedők munkája révén a balkáni államok „roszshírű“ házaiban otthonos a máshonnan származott magyar szó és a bukott leányt *hungara* vagy *madzarli* néven ismerik.

A román kormány 1900 februárjában kiutasította a munkanélkül kóborló székely munkásokat, illetve elrendelte kitoloncoltatásukat. Az eset az akkori Magyarországon különösebb felháborítást nem keltett. „Nálunk alig vették figyelembe, — írja Bartha Miklós lapja, — kinek esik meg a lelke, hogy télvíz idején elkergetik őket onnan, ahol még mindig menedéket találtak. S ki pirul el amiatt, hogy tolong uton ütlegelik ki a nemes székelyek csapatait a határszéli havasokba? Az ország vezetőit más belső bajok, vagy személyes harcok foglalkoztatják, a nagyközönséget pedig a bur háború érdekli. Az ország másik felében elégszer felpanaszolták már, hogy a székelyek extra bajaikkal terhére vannak az országnak. A felelős hivatalos vezetőség idehaza azzal a naiv érveléssel védekezik, hogy úgy kell nekik, minek mentek innen ki.. A kivándorlást tagadók most hallgatnak. Egyetlen mentségük, hogy csak a züllött elem, csak a társadalomnak és közigazgatásnak ártalmas elem húzódik ki, melytől jó szabadulni, az egyetlen mentségük szétfoslott. Románia bölcs, a kivándorlók proletárjait visszakergeti, az értékes, hasznos elemet magának tartja. Hogy idehaza mi lesz az elzüllöttekkel, arról is ugyan ki gondolkozik? A székely munkásokkal soha sem törődtek. A nép gyámolítói gyanánt szereplő emberek pálcát törtek felettük. A székely munkás lusta, követelő, ki nem elégíthető, a székely cseléd körmös és rosszrahajló. Ezt terjesztették róla nyíltan, nemritkán hangadó emberek. Répa, cukorkapálásra inkább daczból, mint szükségből szlovákokat vittek, míg a székely kapások Moldvában éltek két éven át a rossz termés és rossz bánásmód nyomorúságait. Deszkavágásra idegenből románokat szerződtettek, míg a székely fejszés munkások távol nyomorgó családjuktól, Romániában szigorognak s isszák meg keserves keresményüket a zsaroló kantinokban“.

Igy történt. Idehaza nem alkalmazták a székely munkást. A székely nép kivándorolt, idehaza pedig a magyar birtokosok, akárcsak az alföldi uradalmak, idegen munkásoknak adják a munkát, szlovákoknak és románoknak. A múlt század végén és e század elején több székely nagybirtokos dolgoztatott egész nyáron szlovák munkásokkal, így Ugron Zoltán, Székely György országgyűlési képviselő kiliéni birtokos, Bogdán András sfântulgherghai, Béli Tivadar bodolai birtokosok, stb. A tárgumuresi és botfaláui cukorgyárakban szlovák munkások dolgoznak, 1901-ben csak az utóbbi 450 szlovák munkást alkalmazott. A székelyföldi birtokosok nyár elején elmennek az akkori felvidékre és faluról-falura járva szedik össze a szlovák munkásokat. Előleget, utiköltséget adnak és erős kötést csinálnak, hogy hat hónapig ellátják munkával őket, esős időben is élelmezik stb. Mert a szlovák „engedelmes“. A székely munkással nem követhetnek el minden zsarnokságot, mert egyszerűen ott hagyja gazdáját, de a messziről hozott szlovák ki van szolgáltatva, nem mehet könnyen haza, különösen akkor, ha pénzét csak a kikötött hat hónap leteltével kapja meg. A székely munkás nyomorog, a szlovák 160-200 koronával megy vissza a Székelyföldről a munkaidő leteltével. A század elején azonban már a szlovákok sem jöttek, mikor megismerték az itteni állapotot.

Az idegen munkásokkal dolgoztatók azzal érveltek, hogy nem kapnak székely napszámot. Valóban, a kivándorlás miatt idehaza nem egyszer beállott a munkáshiány. A munkásokkal dolgoztató székely gazdák szorgos dolog idején nemegyszer megakadtak „s nemritkán csaknem olyan drágán kellett fizessék a mezei munkásokat, akárcsak a magyar földön.“ És abból, hogy a napszám magas, azt következtették, hogy nincs ok a kivándorlásra. Pedig a napszám nem volt magas, Odorheiu megyében mindenhol jóval alatta maradt az országos átlagnak, pedig a napszámoknak itt is éppen annyi terhe volt, mint az ország többi részében. A napszámok itthon csak esetenként kapott munkát, kapálás, kaszálás, cséplés idején. Máskor sem munka, sem napszám nincs. Amely szegényembernek néhány hold földje van, ezen is kell dolgozzék, éppen az általános gazdasági munka idején, ezért áll be a munkásszükséglet és ezért „drága“ a napszám. De nincs munka akkor, mikor a székely ember is ráérne dolgozni. Nincs kereset a fő mezei munka közötti időben és télen, mert nincsenek állandó iparvállalatok, nincsenek nagyvárosok, nincs forgalom, nincs pénz. Nem jókedvűből, hanem szükségből kóborol a Székelyföld szegény népe. Elmegy abban a hiszemben, hogy máshol állandóbb keresetre talál. Ha sikerül rendezni itthoni dolgait, adósságait, ha nem sikerül, kint marad, belesomlik a küzdelembe, elvész. A székely erdőket irtó fűrésztelepeket nagyrészt román és szlovák munkásokkal népesítették be az idegen vállalkozók. Ezek tényleg „állandóbb“ munkások, mert otthonuktól messze, ki vannak szolgáltatva a vállalatoknak, akárcsak a székely munkások a határokon túl. De bebizonyosodott tény, hogy a székely erdei munkásokkal senki sem versenyezhetett. Itthon hangsúlyozzák a tisztábban látók, hogy ha kivándorlás nem volna, a Székelyföldön soha nem állana elő munkáshiány. És mégis hozzák az idegeneket. Amikor ezt a kérdést a közvélemény előtt szóvá teszik és a székely munkások alkalmazását kérik, Ugron Zoltán bátran kiáll nyilatkozatával: „Sajnálom, hogy az idén is nem hoztam szlovák munkásokat, mert a szénám renden hever, lóherém nagyrésztben lábba áll (jul. 20.), mert részébe szántam 30 holdat és 3, mondó három holdat vettem ki. A Székelyföldön csak középbirtok van s ez a legszorgalmasabb és legértelmesebb tulajdonost sem bírja ellátni, nem annyira a rossz föld, mint a

rossz munkásviszonyok miatt. A székely többnyire makacs, engedetlen, s ugyan kinek kell az olyan napszámos vagy munkás, amelyik nem engedelmes, de okoskodik és olykor okosságát a munkakerülésre használja fel." Ezzel bizonyítja Ugron, hogy jó hazafi és nem hazafiatlanságból hozta a szlovákokat az elmúlt években. De nagyon jellemző az itthoni munkásviszonyokra, amint elmondja ez a „legértelmesebb tulajdonos“, hogy miért nincs kaszája és kapása. Siklódi munkások mentek hozzá szegődni és ígért nekik havonként 22 koronát, kosztot és naponként kétszer pálinkát június-október hónapokra (akkor, amikor a napszám ellátással 90 fillér a megyében, a transzilvániai átlag 100 fillér, a magyarországi pedig 120.) A siklódiak 24 koronát kértek, de mivel a két korona különbséget nem kapták meg, haza mentek. Két nap múlva, vasárnap felküldött utánuk Ugron 24 korona ígérettel, de azt kívánta, hogy kapát, villát, kaszát és fejszét is hozzanak magukkal. A siklódiak, akikben egy kis önérzet is volt, azt válaszolták, hogy nem mennek, nem koptatnak annyi szerszámot és vissza sem cipelik. Az előző évben ugyanők 22 koronáért dolgoztak havonként Ugronnak, most 24 koronáért sem kívánták azt a munkát. Hogy tulajdonképpen miért nem kívántak a székelyek itthon dolgozni és milyen volt a székelyföldi munkásokkal való bánásmód, azt elmondja Máthé József, az akkori tárgyumuresi Székely Társaság titkára, hivatalos minőségében, bátran és őszintén: „Fáj hallanom — írja — hogy egy székely nemes ur, kinek ősei a székelyek hónapban székely munkások között és segítése mellett éltek és boldogultak századokon keresztül, a mostaninál bizonyára nagyobb birtokon, ma nélkülözni kénytelen a székely munkásokat.

Volt alkalmam látni azt a bánásmódot, amelyben egyes u. n. udvarok munkásaikat részesítik.

Láttam, hogy az erdővágó munkásokat, amiért este hátukon egy-egy kötegecske 'kapcaszárító' fát vittek haza, ami közbe legyen mondva, régi szokás, megverették, pincéjükbe zárták és jutalékuk egyrésztől 'kárpótlás' fejében megfosztották.

Láttam, hogy a 'részíben' csinált széna, sarjú, lóhere és más takarmány hányadát nem kapta ki a munkás, mert 'nem csinálta jól meg'. Hiába szabódott szegény, hogy az eső miatt nem lehetett.

Láttam, hogy a csenevész, biztos pusztulás elől megölt juhok husából főzettek kaszásoknak, aratóknak u. n. jó ételt; kukacos szalonnát, penészes turót és vámgabona rostaalját (félbuzaszem, félrozs, árpa, zabszem, csenkesz és borsó) sütötték meg munkáscipóknak, ami körülbelül úgy néz ki, mint az ucca 'szíváj' sara.

Láttam, hogy ilyen ellátás mellett pálcás biró asszisztálásával kellett aratni 6-7 krajcárért egy kalongya (25 kéve) búzát, rozsot, olyan kévékből, melyeken az ispán keresztülzurt singes mérője a kötésnél sem ért át.

Láttam, hogy az erdővágó munkástól a héten által előlegezett szükséges élelem, turó, szalonna, hagyma, puliszkaliszt, kenyér, pálinka ára fejében egy egész heti keresmény beégett, pedig szegény szűken evett-ivott, hogy csak munkaerejét pótolhassa, hisz egész héten, reggeltől estig dolgoznia kellett. Ott állott hátánál a munkafelügyelő.

Láttam, hogy ilyen munka mellett családi, nem várt bajok miatt felvett és meg nem téríthető előlegért elvették a munkás malacát, borjúját, attól a munkástól, ki a tavasztól őszig ugyanannak az uraságnak dolgozott. No hát az ember még akkor se kutya, ha székely.

Amit leírtam, saját szememmel láttam, különböző helyeken."

A kivándorlás, melyet még mindig csak „kiutazásnak“ neveznek hi-

vatalosan, egyre folkozódik. Most már új területeket, eddig meg nem hódított „munkapiacot“ keres a székelység. 1901-ben megbukott a Székelyegyleti Takarékpénztár a lelketlen vezetés következtében és több-ezer családot sodort romlásba, amelyeknek nagyrésze szintén kivándorlásban keresett menedéket. A kivándorlókat csak megvetés éri az itthoni hatóságok részéről. Mint Dániel Gábor odorheiu főispán vádként írja, „sokszor maguk a szegénységgel küzdő szülők küldik leányaikat, mihelyt annyira nőttek, szolgálatra, csak hogy ne kelljen tartásukról gondoskodniok — és szolgálnak legtöbb esetben csaknem ingyen az eltartásért, vagy ezen felül egy potom bérért, melynél 10-15-ször többet kereshetnének a gyáros vidéken. Nagy részük elaljasodik“ — és „megérdemli“ a megvetést, mert kicsapongó életet folytatva, nemcsak rokonaikat, hanem a községet is kórházi költségekkel terhelik. „Sokan, különösen a Romániába kimentek közül nem is térnek vissza, elpusztulnak a távolban, vagy jobb esetben idegenekhez mennek férjhez s gyermekeikkel együtt idegenek közé olvadnak“, amit a pusztá megvetéssel szintén el lehet intézni. Románia 1901 tavaszán munkásai megvédése érdekében több nehézséget gördített a „kiutazó“ székelység elé, akik most Amerikába és Afrikába vetik reménységüket. A hatóságok úgy igyekeztek enyhíteni az új kivándorlás veszedelmén, hogy az Amerikába utleveleket kérőknek, akik már az utra felkészültek, több esetben Romániába szóló utlevelet állítottak ki. Ez az eredeti módszer azonban nem bizonyult hatékonynak, az amerikai kivándorlók száma évről-évre nőtt. Csak Odorheiu megyéből 1902-ben (az amerikai kivándorlás második éve) 84, a következő évben pedig már 412 utlevéllel mentek ki az új hazába. Ciucból 1903-ban 383 és Treiscaunéból 239 kivándorló ment Amerikába. A Romániába távozók száma a beutazási nehézségek ellenére is változatlanul nagy, Odorheiu-megyéből 913, Ciucból 3.459 és Treiscaunéből 5.750 egyén ment a „belföldre“. A három székely megyéből az 1903 év folyamán (a máshova is távozottakkal együtt) 13.130-an vándoroltak ki, azaz az összes lakosság 3,4 százaléka. A székely anyák, mintha csak jelképes értelme volna, már nem Magyarország számára szülik a gyermekeiket. Ez az eset végre valamásra bírja az odorheiu alispánt is. „Mindaddig, míg Amerika felé a kivándorlás nagyobb arányokban meg nem indult, véleményem az volt, hogy Odorheiu megyét illetőleg kivándorlásról és ezzel kapcsolatban vesélyekről beszélni nem lehet. Kalandos természete (még mindig csak ez!) most más vállalkozásba hajtja s ebben főként az a sajnálatos, hogy míg a múlt és a megelőző években Amerikába utazó székely csupán magában utazott ki, most mind inkább kezdenek családjaikkal együtt kiutazni. Ezek pedig a Székelyföldre nézve elvesztek“. Újabbban már nemcsak Amerikába, de Afrikába is kérnek utlevelet. A bur háború után fellemdült építkezéseknél, mint hirlik, 20-30 koronát kap egy napszámos s elég, hogy ezt egy ember, ki állítólag onnan jött haza, elbeszélje s másnap már 14 másik ember folyamodik utlevélért. A futóhomok természete ez, arra megy, amerre a szél fújja. Aki Amerikába menekülhet itthonról, az irigyelt ember. A többiek megsiratják, de inkább amiatt, hogy ők is nem mehetnek velül. Egy szemtanú így írja le az első nagyobb székely csapat elindulását: „...a híres szombatos Péchi Simon falujából 23 erőteljes, derék, 25-30 év körül levő székely állott utrakészen 1901 év őszén. Az egész község gyászban volt, a falu apraja-nagyja a templomban gyült össze, hol a falu lelkésze könnyek között bucsuztatta el a szomorú csapatot övéitől és adta fel nekik az uri szent vacsorát s aztán a harangok bus kongásától kísérve indult el a 23 erős karú, elszánt magyar ember messze, távol az édes szülőföldtől“. Ez az üres kalandvágy.

És kik szöktek át Romániába? Az 1902. évben a sorozókötelesek közül a három székelymegyében hiányzott 2308. Ezek sehol feltalálhatók nem voltak, eltűntek.

Igy készült fel a székelység a huszadik századra, amely fokozott megpróbáltatásck elé állította és csoda-e, ha nem tud most erősen és szervezeten állni?

ZLINSZKY MIKLÓS: XX. TUTMOZIS SÍRFELIRATA

(Óegyiptomi szöveg)

*Élnék s kiáltanék, de sós férgek rágják ajkamat
s mik megalázták a csendes szavú parasztokat s a városok éles
nyelvű kézműveseit,
parancsaim' most visszasirom mind, —
legyen úgy, ahogy emberi! — kiáltanám, csak ne fojtson ez a szik-
lasír,
csak ne fojtogasson ez a könyörtelen morzsoló éjszaka.*

*Élnék s üvölnék, amiért nincs szív, aki visszahív,
se szem, ami visszasirom, csak fekszem holtan, én, a Legnagyobb —
s mivel minden világot porba intni véltem én,
karom most mozdulatlan és sercegve egyre őrlék
a száraz sötét kövér lapátú malmai.*

*Ne csúfolódj! Népeim csúkló éhezése kiégett tájakon,
a rémült hold alatt ezerszer boldogabb —
élnék! — s epedve, ó epedve
cserélném fel hóhabos, selymes patyolatok helyett
alázattal az örök éjszakát.*

*De fekszem zölden; szív nélkül, ahogy éltem, —
a dölyf kőkeselyűi tépték ki s a kevély rettegés...
Most már belátom: hiába volt az életem,
sárga fogaim közt lassú homok pereg...
Még embertelenségemmel sem állítottam meg az elmulást.*

ROMAIN ROLAND:

DIE GEBURT, DIE VERKÜNDERIN, VIA SACRA

IV. V. und VI. Band des Romanzyklus „Die Verzauberte Seele“
Erschienen im HUMANITAS VERLAG ZÜRICH, in jeder Buchhandlung
erhältlich

DON QUIJOTE UTJAI (II)

Irta: SINKÓ ERVIN

A szellem és a társadalom effektív közszelleme közt sehol, soha nem volt olyan szakadékos a különbség, mint a mai termelési rend korában lett, mert az ennek a termelési rendnek szerkezetéből következő trónraültetése az árunak, magát az eleven embert társadalmilag irreálissá, minden szellemi értéket, amennyiben nem válik áru-értékké, illuzorikussá tesz. Az antik, rabszolgamunkára épített társadalom a termelési erők akkori fejlettségének alacsony fokán rabszolgaság nélkül nem hozhatta volna létre azt az embertípust, melyet *Hegel* a hellén kulturát jellemezve a „szép individuumnak“ nevez. De a mai korban? Még azok is, kik a modern rabszolgaság haszonélvezői, objektíve szintén rabszolgái ennek a termelési mechanizmusnak, ha kiválóan dotált rabszolgái is. S ha ennek a társadalomnak nagy lemezteleenítője, a Kapital előszavában azt írja: „A tőkés és földbirtokos alakját semmiképp se festem rózsás színben. De személyekről itt csak annyiban van szó, amennyiben gazdasági kategóriák megszemélyesítői, bizonyos osztályviszonyok és érdekek hordozói... Nem tehetem az egyes embert olyan viszonyokért felelőssé, melyeknek ő szociálisan a teremtménye marad, ha szubjektíve bármennyire is felülemelkedik“ — ezzel nem kevesebbet állapít meg, mint azt, hogy a tőkéstermelési összlet forma emigrációba kényszeríti az emberi lelket, osztálykülönbség nélkül minden emberi lelket. Don Quijote alakja magának az embernek, a tőkésrend adta létfeltételek közt vergődő emberi léleknek szimbólumává nő, mert ennek az összefüggésnek a keretei között anachronisztikus, meddő és tragikusan izolált, a társadalmi realitásból sorsszerűen kiközösített minden, ami csak emberi. Amily mértékben az egyén számára élmény-objektummá vált a világ, oly mértékben vált az egyén irreálissá a világ, t. i. a tőkésrendi összefüggésekben megjelenő világ számára.

Ahhoz, hogy az individuális öntudat ennek az adott történelmi valóságának hatalmát negligálhassa, ez tulságosan érezhetően jelenlévő. Elindulni, mint Don Quijote s felvenni ellene a küzdelmet, ehhez az kellene, hogy valahol megfogható legyen: a hétfejű sárkánnyal szembe lehet szállni, mert személy: ez a tőkés termelési összefüggés azonban személytelen. Akceptálni s ezzel belenyugodni a legfundamentálisabb emberi értéknek — az élő ember értékének — devalvációjába? De minek a javára akceptálni az individuum értékének devalvációját? Egy kollektívum, bármely kollektívum is, csak akkor képviselhet értéket, ha az individuumok, melyek alkotják, önmagukban értéket képviselnek. Ha az individuum akceptálja, hogy ő csak a termelésben elfoglalt helye értékének megfelelően érték s azonkívül nulla, akkor nemcsak az individuum, hanem minden más is nulla, csak káprázat s csak a nirvána az igazság. A konzekvencia: Don Quijote hátat fordít az országutaknak s művészként, filozófusként vagy vallásalapítóként megpróbál egy a társadalomtól független egyéni életformát teremteni magának. De nemcsak az ember van a világban, hanem a világ is az emberben s a heroikusan vállalt izoláltság se izolál a világtól. A passzivitásba kényszerítő mechanizmussal ez az izolált ember nem tudott mást szembeszegezni, mint a saját szenvedését — és a saját izoláltsága miatt való rossz lelkiismeretét, azt a rossz lelkiismeretét, mely egy életen keresztül kinoza Kierkegaardt a kérdésre: szabad-e, morálisan igazolható-e, hogy az ember minden áron igaz, kivé-

telesen igaz akarjon lenni? Ahogy a kereszténység kitörölhetetlen emléke s a konstitutív eleme marad a legmodernebb öntudatnak is, kitörölhetetlen emlék s konstitutív elem marad az is, amit a felvilágosodás, a racionális humanizmus szelleme iktatott az emberi öntudatba. S ha Kierkegaard felveti a kérdést, hogy szabad-e egy embernek magát az igazságért agyonveretni s ezzel másokat, épp a gyilkosait az ölés bűnébe vinni — kettőt bizonyít. Bizonyítja azt, hogy milyen örületes lett a szakadék a társadalom örvényei és az individuum morális érzékenysége között s bizonyítja azt, hogy e szakadék ellenére is a szellem, mely az ő problémáját áthatja, nem, mint ő hitte, a kereszténység, hanem épp ellenkezőleg annak az emberi szolidaritásnak szelleme, mely az istentelen felvilágosodás korából datálódik és társadalmilag aktuálissá a mai termeléssel vált. Dante a paradicsomban az üdvözültek helyeslő hallelujájától kísérve naívvul vallja, hogy csak az emberiség Istennek kegyében álló tagjait szereti. (Dante: *Paradiso* XXVI. 64-70). Kierkegaard azonban akkor is, mikor olyan egyedül áll szemben az örökkévalósággal, mint Dante, aki mindig megmaradt szenvedéllyel heves firenzei polgárnak, legelhagyatottabb óráiban se állhatott. Kierkegaard előtt mindig minden, de kivétel nélkül minden ember iránt való kötelességének tudatában jelennek meg a látszólag legelvontabb theologiai kérdések is. Az a termelési rend, mely az individuumnak kierkegaardi groteszk izoláltságát termi meg, mint a profit-individualizmusnak, mely e termelési rend effektív lelke, az antipódusát, ugyanez a termelési rend társadalmi nivón életre hívja az emberi szolidaritást is. A szabad verseny „homo homini lupus“ anarchiájával szemben a gépi termelés által létrejövő kooperatív munkamódszer a közös sorsú, közösérdekű, béreikből élő emberek között felkelti az együvértartozás, az együttműködés erejének tudatát s az egyes műhelyekben, majd város és országhatárokon is tulterjedően kifejleszti bennük a szolidaritás érzését. Ennek a mélyrétegnek a szempontjából, mely a história szempontja, a kierkegaardi szolidaritás illuzórikus és terméketlen, mert az adott szerkezeten belül nem válhat reális történeti erővé; Kierkegaard számára viszont az osztályszolidaritás, mely exclusív s mely nem Eros, hanem a história, a gazdasági Ananké műve, ellenséges erő, a mechanizált világ, a lélektelen társadalom egyik jelenségeként jön csak számításba.

Az individuális öntudat a Nihil felé hátrált: feladta a küzdelmet a materiával, a modern Don Quijote számára a világból csak az maradt meg értéknek, ami a világonkívüli szépség irreális világába menthető. Az örökbe kapott nagy évezredek utópia ahelyett, hogy tüzelt volna, koldus-sá tette, kifosztotta reményeiből a reménytelen privát-fájdalmaj közt vergődő etikusból esztétává lett XIX. századbeli individuumot.

Figyelmes fül még a Kapital szerzőjénél is mindenütt ráismer nemcsak a próféták protestáló szent haragjára, hanem az esztétikai igényei-ben is sértett öntudat hangjára. A felháborodás nem egy helyt fellobbanó felkiáltójele az olvasó esztétikai igazságérzetére apellál. Ez az esztétikai igazságérzet, a embernek érzéki visszahatása a társadalmi bűnnel szemben, az ember szociálisan érzékennyé vált idegrendszer az utópisztikus egyéni öntudat évezredek munkájának a terméke. A görög vagy római rabszolga szenvedett, időnként kísérletet tett a maga felszabadítására, de semmi jel sincs arra, hogy keserves sorsában mást is látott, mint személyes szerencsétlenséget. Ha a harcban ő győzött volna, holnap ő lett volna mai gazdája rabszolgatartója. Nem a társadalom szelleme és az emberi öntudat közt, hanem csak a szerencsések és szerencsétlenül jártak közt volt ellentét. Aki rosszul érezte magát az összességben,

a maga rossz dolga miatt, és nem azért szenvedett, mert rabszolgának lenni éppugy elviselhetetlen volt a számára, mint rabszolgatartónak lenni. Idegeiben, érzékei visszahatásában esztétikailag is otthontalanná vált azonban az ember a legujabbkori élet létfeltételei között.

Nem kétséges, hogy Baudelairetől Flaubertig, a lart pour l'art-tól a nagy, az erős életre szomjazó Nietzscheig vagy a fiatal Gideig az intencióiban apolitikus, sőt sokszor antipolitikus esztétikai eredetű tiltakozás a környező léttel szemben — az ember új, eladdig ismeretlen, eladdig nem létező szenvedésének a kitörése, egy szenvedésnek, mely kívül esik a szociális konfliktusok okain, de az emberi és a történelmi fejlődés közt létrejött szakadékot revelálja. Az ember esztétikai és morális, az ember szociális érzékenysége már nem az, mint a görög-perzsa háborúk vagy Dzsingisz-kán korában volt; a történelmi faktorok, a nemzetek és rétegek tusája, a történelem, melyben az ember él, a módszereiben egészen régi, erőszakos, pusztító és gyilkos história utjai a nem-emberi törvényeinek uralma alatt maradtak. De valami döntő változás a história sikkján is bekövetkezett: a történelmi folyamatban ma, mióta a történelem tart, ma először jelent meg egy olyan társadalmi tényező, melynek szerepe nem, mint eddig minden történelmi faktornak, a történelem folytatása, hanem a történelem felszámolása. A felszámolásnak ez a folyamata az utolsó fejezete annak a történelemnek, melyet folyton növekvő szakadék választott és választ el a kultur-értékekben megnyilvánuló egyéni öntudattól. A változás ebben az utolsó szakaszban nem a történelem törvényeinek szellemében, hanem a tusa perspektívájában van, a kilátásban, hogy ha az utolsó antagonisztikus termelési rend megszűnt, akkor a kultúra utópiából reálissá lesz s ami a mai összefüggésekben meddőn csak egyéni öntudat, társadalmilag hatóerővé válhat. A történelmi Ananké szülte rétegszolidaritás Erossal terhes — ez az, amit úgy is mondanak, hogy az emberiség igazi története még el sem kezdődött. Utótt az óra: milliók és milliók indulnak a háborúk szükségessége, a történelem ellen, mely nem az ember, hanem rétegtusák története — az utópia reális társadalmi erőkkben gazdára talált. S az individuális öntudat, melyet szakadék választ el a történelem módszereitől, épp mert szociális öntudattá fejlődött, épp mert Eros nevében nem tudta akceptálni az embert a maga individuálításában száműző társadalmat, épp mert nem nemzetek és nem rétegek, hanem minden ember, az emberiség ideája él benne, épp mert par excellence antipolitikus: be kell állnia a sorba, a történelmet likvidáló sorába. Don Quijote helyet kapott a történelmileg reális világban, utat, utitársakat a célhoz s így jut az utolsó nagy konfliktushoz. S ez a konfliktus az individuum régi, eredeti konfliktusa, az individuumé, akinek az élet minden pillanata *hic et nunc*-ot kiált és a történelemé, melyet az embernek semmiféle metafizikai szükséglete, ez a rá nem érő türelmetlensége se hoz ki sodrából.

Az igazi, emberi történelem előtti históriának ez utolsó felvonása sem morális színjáték. Nem léleknek lélek ellen való küzdelme, hanem történelmi erőkknek történelmi formációk ellen való indulása. S ebben a hadban az egyén nem a szabadság, hanem még mindig a szükségességek birodalmában cselekszik. Csak belülről kiindulva egyetlen egyszer cselekedhet: mikor elhatározta, hogy beáll a sorba. Bent a sorban már Erost alá kell rendelnie Anankénak, a szubjektív, utópisztikus morált az objektív szükséges stratégia szempontjainak: ez a disciplina. Ami benne csak individuális, annak inkognitóban kell maradni, annak csak

kerülőúton, antitéziseken keresztül lehet manifesztálni.* A harc folyamatában a réteg még anti-individuálisabb, mint a társadalom, mely születte s mely ellen fordult: épp mert a múlt utolsó történelmi felvonásában az ellentétek végsőkig kulminálódtak, minden és mindenki alá lesz rendelve a harc szempontjainak, melyek az érték egyetlen kritériumává válnak. Az univerzális emberi historiólag ebben a szakaszban elvont fikció, az embert egészen eltakarják a gazdasági kategóriák, melyeknek perszonifikációja.

Az intellektüel, aki ethnikai döntés következtében áll be azok sorába, akiket társadalmi helyzetük, elemi életszükségleteik és történelmi rétegtudatuk hajt, kezdettől fogva másként áll a sorban, mint a többiek. Az egyes emberek, akikből a mélyréteg összetevődik, egész individualitásukban szintén nem oldódnak fel a rétegekre rótt történelmi szerepben, de ők nem választhattak, az ő szabadságuk az, hogy beláttak egy szükségességet, ők helyzetük következtében, quasi ingyen, készen kaptak egy kollektívumot, az övékét. Az intellektüelnek azonban keresni kell a maga számára a kollektívumot; az előbbieken megtalálja, de valami kívülmarad belőle, ha be is áll a sorba: épp az marad kívül, ami amazokhoz kergette: az ő összemberi szolidaritását individuálisan nem realizálhatja, csak a réteg szolidaritáson, a történelmi időn keresztül. A mélyréteg épp a legtágabb szolidaritás jövőbeli realizálása érdekében, a jelenben nem vállalhat tágabb szolidaritást, mint amennyit történelmi szituációja szab ki rá. Szolidaritása rétegszolidaritás s nem lehet más, mint exclusiv, intranszigenzen parancsuralmi.

A történelem rigorózus rétegtusákon keresztül realizálja a rétegeződés nélküli, az emberi társadalmat, az emberek közötti békét, de az individuális öntudat, mely már a mai stadium tartama alatt anticipálja a történelmi folyamatnak ezt a végét, jelenben is, máris szimultán, „sub specie aeternitatis“ és „sub specie societatis“ viszonylik a harchoz. Mindaz, ami az időben folyamatos, mindaz, ami el van osztva a történelmi mára és holnapra és holnaputánra, ő lévén egyszemélyben mai, holnapi és holnaputáni, egyszerre és ma akarja. A történelem módszereinek és történelmen túli céljuknak látszólagos ellentéte, az intellektüelben konkrét ellentmondássá válik. Kisértése a szándék, kiugrani a historiai feltételek közül. „Sub specie societatis“ azonban nincs más és nincs nagyobb „bűn“, mint nem felismerni a historiai feltételeket, a történelmileg szükségszerűt félreérteni, rosszul vagy nem elég következetesen tenni. A történelem — nem az írott, hanem a történő történelem — személytelen, objektív. Nem az intenciókat, hanem az effektusokat regisztrálja. Ennek ellenére az egyes szembenálló közéleti tendenciák között, ha mindegyik többé-kevésbé ugyanazokat a harci módszereket is alkalmazza, lehet és kell morális különbséget is tenni. Az individuum, akiben az emberi szolidaritás tudata és akarata elevenné vált, szembe kell, hogy forduljon minden olyan közéleti tendenciával, mely ellentétbe kerül az általános jólétet biztosítani képes modern termelőeszközökből fakadó lehetőségekkel. Az ő morálisa csak annak a rétegnek az oldalán

* „... a történelmet az emberek csinálják. De, természetesen, nem úgy, mint ahogy valamiféle fantáziájuk kíváná, nem úgy, ahogy ép eszükbe jut. Minden új nemzedék meghatározott feltételeket talál, melyek már készen voltak, mikor ez a nemzedék megszületik. És a nagy emberek csak annyiban érnek valamit, amennyiben helyesen értik s ezért meg tudják változtatni ezeket a feltételeket. Ha ezeket a feltételeket nem értik, és fantáziájuk szerint akarják őket megváltoztatni, akkor az ilyen emberek Don Quijote helyzetébe kerülnek.“

találhat helyet, mely ezeknek a lehetőségeknek realizálására törekszik. Ezen kívül azonban a történelmi cselekvés egyetlen ethikai normája: nem szabad tévedni annak megítélésében, hogy hogyan realizálhatók ezek a lehetőségek. A taktika a probléma és semmi más. Minden más norma jó esetben az individuumnak történelmileg érdektelen magánügye, abban az esetben pedig, ha cselekvésben akar manifesztálódni, lázadásá válhat, de nem a társadalom, hanem a jóratörő erők ellen. A történelem sikkján, a cselekedeteknek a logikáján a történelmi erők uralkodnak. Aki nem tud résztvenni a jóratörés valamely szakaszának a megjárásában, ha azért is, mert ő maga szubjektíve előbbre volt a történelmileg elkerülhetetlen szakasznál az effektíve nem előbb van, hanem jó esetben, csak kihull a sorból s abban az esetben, ha ellene fordul a sornak, nemcsak azzal, aminek a nevében teszi, hanem de facto önmagával, épp saját intencióival szemben válik hűtlenné.

A disszidens öntudat, amíg kívül marad a közvetlen históriai akción, többé-kevésbé lehet csak disszidens; a réteg históriai akciójában azonban a disszidens individuum, függetlenül attól, hogy szubjektíve milyen ideál nevében válik disszidenssé, nem a jövő heroldjává, hanem csak Coriolánná válik. S minden kollektívum a kívülállóval szemben személytelen, de ez a személytelenség itt pozitíve irgalmatlansággá, mint irgalmatlan maga a történelem.

A heves szakaszokka) teli átalakulás tartama alatt — s ez az átalakulás tart mindaddig, míg a rossz nincs mindenütt likvidálva és az új termelés nincs minden világ gazdasági jelentőségű területen megorganizálva — a küzdelem tartama alatt az ember még kevésbé válik láthatóvá, mint azokban az időkben, mikor a termelési rendet nem fenyegeti közvetlen veszedelem; a küzdelem tartama alatt a rétegekből álló társadalomnak az a szelleme, mely az eleven embert, a fizikai és metafizikai lényt fantommá, történelmileg, társadalmilag ráadott maszkját egyedüli realitássá teszi, ez a démonikus erő utoljára maradék nélkül triumfál. Az individuum, aki a jelen kötelezettjének tudja magát, de akinek számára a társadalmilag egyedül számító maszk mögött a fizikai és metafizikai emberi lény is vis-á-vis-t jelent, igazságérzetében bonyolultabb, kifinomultabb, de épp ezért képtelen a történelmi feltételek között még a társadalmilag szükségesnek is helyeselni, igazságot tenni; a történelem, mely ezernyi és tízezernyi étellel szemben tud közönbösen s vaskosan igazságtalan lenni, ilyen áron, de tesz igazságot, történelmi igazságot.

Az individuális lélek, a gonosz rontás verte Don Quijoténak hazátlan telke marad mindaddig, míg a másik gonosz rontás, mely határokat von a földön és az emberek között, meg nem törik. A jó értelemben felfogott nép az egyetlen erő, mely ezt a munkát elvégezheti, melynek eredményeképp az individuum, az eleven organizmus históriailag is reálissá válhat s elfoglalhatja az emberiség új igazi történelmében azt a centrális helyet, melyet eladdig a kollektívumok, az ökonomia és az organizáció problémái foglaltak el. A mágikus kollektív burokból kiválik a reális emberiség, a konkrét és szabad — mert a pusztá életért való harc kényszerétől, minden politikai akció szükségétől szabad — emberi személyiség. S mert a történelmet, mely akkor kezdődik már ez a szabad emberi öntudat fogja formálni és az individuális öntudat addigi „privát-problémái“ a szolidáris emberiség problémáivá válhatnak. A befutott históriai ut végén az individuum reálitásként találkozik a próféták korabeli utópikus vis-á-vis-jával: az emberiséggel.

Semmiféle szellemi alkotás azontul, formailag bármily zárt és be-

fejezett is, önmagában, az ember nélkül, aki befogadja, nem reális. Minden szellemi alkotás egy individuális öntudat üzenete a többi öntudatok felé: szóból, képből, kőből, hangból megint emberré, lélekké akarnak válni, újra életté, életelemmé. Sorsuk minden egyes individuum öntudatában külön újra és újra eldőli.

STEFAN HEYM: CHICAGO

Fordította: BOLYAI ZOLTÁN

*Chicago, miniatűr-pokol,
Nem, — a pokol miniatűr-Chicago (Jack
London)*

*Ó, a szívem oly' kiszikkadt és üres.
Nincs kizárva, hogy megfulladok
s a vas és beton közé temetnek,
hol nincs se fű, se fény, se levegő.
Hangyaként nyüzsgünk a Lassale Street sziklaépitményei alatt,
mindenfelől a hajsza negyvenemeletes erődeibe zárva,
amiket mind mi emeltünk önmagunknak
magasra fel a síma, mozdulatlan ég felé.
Valamennyiünket Chicago örök nyomása, örök félelme hajt:
ezért nem ismerjük a nyugalmat és a szerelmet,
ezért szegényedünk el lelkünkben és sóvárgunk egyetlen egy nap
után,
kint az erdőn egy leány karjain.
Az autókat a menekülés céljaira gyártja az ember.
De mi nem tudunk menekülni.
Mindegyre örködik ránk ez az egyszer már elátkozott város,
mely egyre több átkot gyűjt maga fölé.*

*

*A Michigan Avenue — márványpaloták és nevetséges gótika.
Alig pár lépésre: a rongy negyed,
hol a porban rostokol a nyomor s bedrótozott ablakok mögül mered.
Itt halmozódnak dombmagasan a rozsdás autók roncsai —
Ezek ennek az örökre lapos városnak a hegyei:
nézz a házak homlokzata mögé,
három nap alatt épült mind, de lehordják egyetlen egy alatt.
A szigorúan bezárkózott villamosok vinnyogásában is a félelem
szükköl.*

*

*A színes és mosolygó, a mindig mosolygó lányok
fáradtak. És terméketlen az arcuk.
Megtanulták, hogy nincs szerelem, csak házasság.
Igy mennek férjhez és egész életükre szomszások.*

Nézz a házak homlokzata mögé,
 hol korhadnak a siket balkonok s a porban
 szótlán gyermekek játszanak kísérteties némasággal,
 s a város száraz szelén libeg az elrongyolt fehérenemű.
 A vágóhidről romlott hús bűze száll
 sulyosan az izzó nyári napban.
 Délről a petróleumtankok
 görgetik gázaik a város fölé.
 Ó, Te Bábel!
 De te nem pusztulsz el, mint amaz,
 hanem életben maradsz és szülsz az utálatot,
 a vért és az olajat és izzadod a dollárt
 és egyre nagyobb és nagyobb —
 mіндеgyre nagyobb leszel —

*

Avagy menj a 22. uccába, ott a bordélynegyed.
 A törvény szerint, ha már beléptél
 — aki előbb jön, előbb szeret —
 szalmakalapod told a tarkódba,
 vágj oly' hideg képet, mint a béka,
 szorítsd fogaid közé a cigarettát vagy rágj,
 mert a lány is, akit karjaidba vettél, közben rágja a gumit.
 Avagy nem ismered a nagy varázsszót: Cash!?

*

Mint valami nagy tányér áll
 a Michigan-tó felett a hold.
 A sziklákon lágyan csobban a víz
 s ezüsthasukra fordult holt halak
 lebegtetik sötéten selymes felszínét.
 A sivár parkokban
 négerpárok ülnek.
 Szemük és foguk hófehérje
 valószínűtlen tisztasággal villog.
 Így nemzik az embert.

*

Lágyan remegnek a szélben
 a felhőkarcolók.
 Holtak szeméhez hasonlatosak az ablakaik,
 mesebeli állatok megszámlálhatatlan szeméhez:
 lábaik előtt egerekként visitanak a földalatti vasutak.
 Ó, Chicagó fémkék reggele!
 Még magányos az ucca.
 A járdán valami papir repked, zörög —
 két részeg tántorog
 s az új napba motyog boldogan.

KULTURKRÓNIKA

AZ „IDŐFÉLELEM“ FOGALMÁHOZ

Ismertem spanyol anarchistát, aki az Állammal, a hadsereggel és a rendőrséggel egyetemben egyuttal az — óráát is el szerette volna törölni, mint az emberi szolgátság jelképét és eszközét. Bolondság! vágja rá a nem anarchista elveken nevelkedett ember, ahogy általában, manapság ugyancsak nehéz volna az anarchista utópiában hinni. Valójában azonban az Idő, és jelképe, az óra, igen nagy jelentőséggel bírnak napjainkban az emberi lélek számára, és így érdemes az idő fogalmával nemcsak bölcséleti, de lélektanilag szempontból is foglalkozni. A klasszikus lélektan megállapította, hogy van szubjektív idő és objektív idő; a bergsoniánus *Minkovski* megvizsgálta az idő problémáját a pszichopathológiában, és jól tudjuk, milyen fontos szerepe van az időnek a modern pszichotechnikában is. A sportban az „idő“ a rekord képében jelenik meg előttünk, és a modern életben általában a „gyorsaság“ egyike a legtúlértékeltőbb fogalmaknak. A lélektani idő fogalma azonban igen gyakran már nem is a lélektanba tartozik, hanem a szociológiába. A biológiai, a pszichológiai és a filozófiai idő mellett van egy *társadalmi idő-fogalom* is, amelyre érdemes lenne már egyszer behatóbban kitérni.

J'ai mal à mon temps, — mondják Paul Valéry egy kis, igen éleselméjű dialógusában. *Fáj az időm!* — s ez a mondat ma még majdnem olyan komikusan hangzik, mintha gyermekkorom vitézlászló-bábjátékában hallanám: „fáj a hajam!“. Pedig az *idő-fájás* gondolata nem is mai keletű, hanem legalább a német romantika óta ismeretes Európában. Még a mai bölcselők jórésze szerint is az *in-der-Welt-sein* mellett ott áll az *in-der-Zeit-sein* szorongató problémája; eddig azonban még senki sem igyekezett rendszerezni mindazt az újdonságot, amit korunk az idő és a társadalomban élő ember viszonyának újjáértékelése terén kitermelt.

A kisgyermek nem ismeri az időt, „elfelejtkezik az időről“. De amint fokozatosan belenő a felnőttek társadalmába, úgy szokik hozzá lassanként az időhöz is, annak valamennyi kísérő követelményével együtt, s a felnőttekkel együtt csakhamar ő is túlértékeli az idő fontosságát. Itt az ontogenezis valóban ismételni látszik a filogenezist: az európai ember is csak nagykorúsodása folyamán nőtt bele a mai időfogalomba, amelyet valaha ő is ismert. Szokták mondani, hogy a Kelet nem ismeri az időt, és már Marx megfigyelte, hogy Spanyolországban például az Idő malmai lassabban öröinek, mint egyebütt Európában. (Személyes tapasztalatom alapján ezt valóban meg kell erősítenem; de vajon mi ennek az oka, ha nem a „keleti“ befolyás, amely azonban legalább olyan mértékben a különlegesen vegyes spanyol gazdasági élet, mint ahogy a „vérségi“ hatás folyamánya).

Az időfogalom változása párhuzamosan halad az eliparosodás folyamatával Európában. Az Idő rendkívül fontos faktor a gyártási, az eladási, a konkurenciával való vetélkedési folyamatokban, és Amerika diktálja az új törvényt: *Time is Money!* — az Idő: Pénz! A *Diesseits* egyre jobban háttérbe szorítja a *Jenseits*-ot, s bizonyára nem véletlen, hogy míg a „túlvilág“-ra vonatkozó dolgokat spirituális dolgoknak nevezzük, az „evilágiak“ nevét pedig a „temporális“ szó jelzi. „Evilág“, a „túlvilág“-gal szemben, az „elidősített“ világ, ha ugyan szabad ezt a németből fordított terminust használnom. A középkori szentéletű ember még joggal lenézte a temporális-„világi“ dolgokat: *quid hoc ad aeternum?* — kérdezte gúnyosan. A szellem örökkévaló volt, a Világot pedig, öntudatlanul (de az etimológia elárulja!) egyszerűen azonosította az Idővel.

A kezdődő industrializálódás korában lép fel Franz von *Baader* német romantikus filozófus, és csodák-csodája, „az elidősített ember keserveiről“ beszél (*die Leiden des verzeitlichten Menschen*). Az idő olybá tűnik neki, mint az az ásványvízforrás, amelynek vizébe helyezve sétapálcánkat, az megkövesedik. Az Idő korrozív hatása az emberre egészen ilyen: kicserzi, megkeményíti, törékennyé, durvává és mégis porhanyóvá teszi. Az Idő az ember új ellenlábasa, s már nem az ördög, vagy az isten. Az Idő az új Isten (s csak nemrégiben vettem kézhez *Georges-Philippe Dhas* francia költő *Satanas* című époszát, amelynek körülbelül ez a „gondolati“ tartalma). Egy érdekes és különös spanyol gondolkodó, *Diego Ruiz* századunk elején egész bölcséleti rendszert akart arra az axiómára felépíteni, amelyet így fejezett ki: *tempus est dolor*, „az idő azonos a fájdalommal“ (irtam is erről a *Revue Mondiale* 1932. májusi számában: *Diego Ruiz, le philosophe de la révolution espagnole* címen). S vajjon ki ne gondolna itt azonnal Marcel Proust hatalmas regényciklusára, amelynek tulajdonképpen ugyanez az alapgondolata: *la Recherche du Temps perdu*, „Az elveszett idő nyomában“? A cím, valamint az egész mű csak akkor nyeri el értelmét, amikor a befejező két kötethez érünk, ahhoz a részhez, amely „A megtalált Idő“, a *Temps retrouvé* közös címét viseli. Az elegáns élettől (amelyet a francia „világ“-nak, *monde*-nak nevez, úgy hogy az előbbi világ-idő egyenlet itt kibővül egy új taggal: világ-idő-„nagyvilági élet“, azaz „társadalom“, miután csak az *előkelő* társaság, a *société* és csak az *előkelő* világ számít *monde*-nak!) hosszú ideig visszavonult elbeszélő ismét visszatér a „világba“, és megjelenik egy *előkelő* fogadáson. Itt megtalálja az „elveszett“ embereket, akik azonban mind megszenveték az idő korrozív hatását, elhervadtak, önmaguk kicsinyített habkömésévé zsugorodtak össze... Az Idő változásai és a Társaság változásai egybeesnek: az egyetlen, aki nem változott, az a megfigyelő, az elbeszélő, aki (Babitszal szólva) „elmaradt korától“.

Az Idő tehát a modern ember számára állandó „funkciónövekedést“ mutat. A modern technika nemcsak a térrel, hanem az idővel való surlódásunkat is egyre csökkenti, ha teljesen eltüntetni sohasem is lesz képes.

De az ember érzékszervei, az ember lelke még nem idomultak hozzá a technika által megreformált Időhöz. Az idegesség, amit amerikai szerző ír le a 19. század elején, mint éppen az anyagilag jobban szituált osztályban gyakrabban előforduló betegséget (!); az idegesség, amely ma tömegbajjá vált már, nagyrészt erre vezethető vissza. „A neurótikus legkérlelhetlenebb ellensége: az Idő!” — vallotta Alfred Adler, és az „én és a te“, valamint az „én és a másik nem“ problémája mellé felvette harmadiknak az „én és a foglalkozásom“ kérdését is, amelyet akár mindjárt az „én és az idő“ problémájának is nevezhetett volna el.

S itt találkozunk egy új, sajátságos neurozissal, amely ugyan csak el van terjedve napjainkban. Ez az új betegség: az *idő-félelem*, vagy tudakosabban, a *kronofóbia*. Párhuzamos baj a tér-izsonnyal, csak sokkalta gyakoribb annál. Abban áll, hogy a betegnek különleges iszonya van üres idő-fázisokat szelni át, összekülönbözik az idővel. Ahogy a tériszonyos beteg fél a szabad terektől, úgy reszket az idő-iszonyos az „üres“ időtől. Ezért csinál állandóan „programot“, amit sokszorosan tulterhel, s amit ugysem valósít meg soha. „Nincs ideje“, „nem ér rá“, „rettenetesen el van foglalva“; ha azonban valójában közelebbről vizsgáljuk idő-beosztását, kiderül, hogy mindez csak kifogás, és hogy látszólagos nagy aktivitása egyszerűen — tunyaság! Az időiszonyos beteg megfut az idő elől, de elfelejti, hogy az idő mindenütt jelenvaló, új istenség, amely elől csak látszólag lehet elrejtőzni, de nem a valóságban.*

Proust nagy regényének elbeszélője is elmondhatná Valéry figurájával: fáj az időm! Több ügyes módszerrel harcol az idő ellen, mert az időt ideig-óráig fel lehet függeszteni: zenével, alvással és álommal, méreggel, de legfőképpen az ember legerősebb elmúlás-elleni fegyverével: az emlékezéssel. Végül is azonban az Idő betör jólvédett rejtékünkbe és diadalt arat. S Thomas Mann *Varázshegyén* a betegséggel is hiába küzdenek az Idő ellen...

Nincs elveszett idő! — dalolja Kelet poétája, Rabindranath Tagore. De a Nyugat emberének az idő: pénz, s a Nyugat embere a pénz után lohol lélekszakadva. A Gyorsaság, vagyis tulajdonképpen az Idő igájában nvögünk, s nem a gyorsaság maga teszi az embert Istenhez hasonlóvá, ahogy Adler vélte, hanem az Időtlen-ség. Az „álomtalan alvás“, a Nirvána.

A jó, békebeli, kényelmes, polgári Időt mindörökre eltemettük. Akkor éjjel, akkor éjjel az órák össze-vissza vertek: a legnagyobb biztonság, az Idő biztonsága is leomlott, a Pénz biztonságával együtt. Az Idő megpuffadt, és most agyonnyomással fenyegeti az embert. Korunk ügvetlen társadalmi felcserjei egyelőre még hiába kísérleteznek a *dopolavoro*-val, a „szabadidőbeosztással“, egyszóval: a társadalmi idő rendezésének kérdésével. Mindezekre az idő-problémákra talán az ezévi, Mexikóban összeülő városrendészeti

* Az „idő-félelem“ kórképét, több példával, leírni igyekeztem *La cronofobia como síntoma nervioso* c. tanulmányomban (Revista Médica de Barcelona, 1932. novemberi szám).

kongresszus, amelynek programján ilyen kérdések is szerepelnek, új válaszokat, új megoldási kísérleteket igyekszik majd hozni. Mindenesetre feltűnő, milyen kevéssé méltattuk eddig figyelemre az egyéni és a kollektív „idő-iszony“, a kronofóbia napjainkban olyan végtelenül fontos kérdését. (*Brachfeld Olivér.*)

A MAI ÉLETTAN. A „biológia“ kifejezést *Lamarck* vezette be a múlt század elején. Ez a szó tulajdonképpen az életre vonatkozó ismeretek összességét jelenti. Mi azonban itt a biológiáról abban a szűkebb értelemben beszélünk, amit *Yves Delage* meghatározása óta általában használnak, amikor is: a biológia az élet nagy megnyilvánulásainak tanulmányozása a sejtben, az egyénben és a fajban.

Sejt, egyén, faj — ime három lépcsőfoka annak a szintézisnek, amire a biológus törekszik. A felismerésből, ahogy a sejt alapvető egysége minden élőszervezetnek, fakad az a követelés, hogy tanulmányozása szükséges a többi élettani tanulmányok előkészítésére és megalapozására. A sejt mikroszkopikus eleme az élőlényeknek. Elkészítően összetett és bonyolult vallami a sejt; tanulmányozására a tudósok a legkülönbözőbb módszereket dolgozták ki. Sokezeres nagyítással figyelik élő, élettelen, természetes állapotában vagy színező anyagok által megfestve. Végtelenül finom operációknak vetik alá. Ma már mikrovivisekció (a sejtek élve való boncolása) és sejtsebészet is létezik; műszerek jegyzik a sejtben lefolyó fizikai és kémiai jelenségeket; a protoplazmát aprólékos vizsgálatnak vetik alá, kutatják szerkezete rejtelmét, ha születésének titkát egyelőre még nem is tudják.

Omne vivum ex ovo — mondotta már a XVII. században *Hervey*, aki azonban az ovum szónak korántsem tulajdonította azt a értelmet, amivel mi használjuk. Hogyan alakul ki az egyén, amely az első sejttől indul. Milyen eseménysorozaton keresztül jut el a különböző szervek és szövetek amaz egyesülése, amit szervezetnek nevezünk, teljes kifejlődéséhez attól a petétől kezdve, melyről nem hinnénk, hogy ilyen fejlődésre képes. Az élőlény kialakulásának érdekesítő kérdésére mutatunk most rá s meg kell mondanunk, hogy ez a kérdés, a modern élettan hatalmas fejlődésének ellenére még igen távol áll attól, hogy véglegesen elintézettnek tekinthessük.

Az egyén kialakult; most már csak növekednie kell, érnie kell ahhoz, hogy tökéletesen megfeleljen elődjeinek. A növekedés kérdése majd olyan nehéz, mint a születése. A vita szakadatlanul folyik körülötte és ebben a pillanatban csupán annyit tudunk biztosan, hogy a növekedés döntő tényezőinek bizonyos kémiai anyagokat, a hormonokat kell tekintenünk, amiket az u. n. belső kiválasztó mirigyek juttatnak el a szervezetbe a véren keresztül. Amellett, hogy ezek a hormonok ilyen fontos tényezői a növekedésnek, még a táplálkozást is irányítják, befolyást gyakorolnak a test formáira és az értelem élnkségére épp úgy, veinek együttműködését. A hormonok ismerete nemcsak az élettan számára felmérhetetlen jelentőségű, hanem az orvostudomány számára is. Gyakran megtörténik pl. hogy az emberi szervezet nem termel elegendő mennyiségű hormont vagy pedig a hormon minőségében van hiba. Ha a hormonok szigorúan specifikusok lennének, vagyis, ha az ember által termelt hormonok csupán az emberi testben működnének, az állatoké pedig csak az állatban, úgy a hormonokat csak igen szűk területen lehetne gyógyításra felhasználni. Az orvostudomány és a szan-

vedő emberiség szerencséjére azonban nem ez az eset. A hormonok körülbelül ugyanazzal a hatással vannak az emberre, mint a legtöbb gerinces állatra, illetve emlősre. Az emberi és állati hormon tehát ugyancsak kicserélhető. Ilyen módon lépkivonattal gyógyítják a cukor bajt, tiroid kivonattal a golyvát, hypofízis kivonattal készítetik növekedésre az elmaradt gyermekeket, stb., stb. Szinte a hormonok működésétől függ a nemek közötti külső különbség. Az élettani vegytan egyik legérdekesebb eredménye szerint a másodlagos nemi jelleget meghatározó sejt összetétel is megállapítható.

Minden többsejtű és diferenciált élőlény halálra van kárthatva. Az élőlények viszonylagos halhatatlanságát pedig csupán a germinatív sejtek biztosítják. Ismeretes, hogy általában a két nemű germinatív sejtek találkozására van szükség, hogy új egyed szülessen. Nos, a biológiának már sikerült egyes esetekben a himnemű sejt hatását vegytanierőművi beavatkozással pótolni és ilyen módon a nőtény sejtet önmagában szaporodásra kényszeríteni. Ez a kísérlet parthogenezis (ősnemzés) ahogy a szűz petesejt laboratóriumi uton való megtermékenyítését nevezik, több kérdést vet fel, mint amennyinek a megoldásához hozzásegít.

Az átöröklés problémáját, amit hosszú ideig megoldhatatlannak tekinthettek, ma már nagyjából megoldottnak tekinthetjük. Ma már tudjuk, hogy az utódok azért öröklök szüleik bizonyos testi és lelki tulajdonságát, mert „öröklött atomok“, a chromozómák formájában megkapják ezeknek a tulajdonságoknak a lényegét. A chromozóma elméletet minden tulás nélkül korunk legnagyobb élettani vívmányának nevezik. Ma már ott tartunk, hogy nem csupán a chromozómákban, hanem a chromozómák egyes részében lokalizálni sikerült egyik vagy másik tulajdonságot. Ennek a csodálatos felfedezésnek hosszú a története. A germinatív sejtek tulajdonságait nem az emberen, hanem egy kicsiny légyfajtán tanulmányozták. A chromozóma elméletet, mely végtelen kicsiny anyag részecskék megfigyelésén alapszik, a csillagászat leggrandiózusabb felfedezésével hasonlíthatjuk össze, és pedig azért, mert úgy az egyik, mint a másik nem annyira a látásra, mint inkább a kutató módszerek kifinomultságára támaszkodik.

A chromozóma elmélet határtalan távlatokat nyújt a további kutatások számára. Ebben az irányban elég, ha csupán néhány gyakorlati kapcsolatra mutatunk rá: a germinatív sejtek chromozómái határozzák meg az utód nemét. Ha tehát sikerül a chromozómák pontos összetételét kimutatni, akkor a gyermek nemének meghatározása a tudományos lehetőségek közé számítható s az sincs kizárva, hogy éppen a chromozóma kutatás adja meg néhány eddig még gyógyíthatatlan betegség kulcsát.

A modern élettani kutatásnak persze csak pár eredményére mutathattunk rá. A biológus a régi idők varázslóihoz hasonlatos: laboratóriumában ő is csodákat művel. Nem csodálatos pl. az, ha egyetlen tűszurással megtermékenyít békapetéket, ha X-sugarak segítségével új légyfajokat állít elő, ha bizonyos szerek adagolásával állatok nemét változtatja meg vagy a patkányt macska nagyságúra növeli. Csodák ezek, — természetesen a tudomány csodái. Grasse professzor szerint az élettan „regina scientiarum“, a tudományok királynője. Ha nem csatlakozunk ehhez, mindenesetre el kell ismernünk, hogy az élettan, mely középuton áll a szellem és az anyag között, úgy feladata, mint eredményei következtében igényt tarthat mindannyiunk érdeklődésére.

(Schmiedt Ferenc)

FAJTSÁG ÉS GYARMATOSÍTÁS. Az egész emberi történet — s ez alatt napjaink primitív népeinek megiratlan történetét is értjük — nem egyéb harcok, háborúk, hódítások, beszivárgások és vándorlások sorozatánál. Évezredek óta a keveredés volt a szabály s a keveredés adott életet új fajoknak. „A tiszta fajok eltűntek jóval a történeti idők előtt.“ (Cester Millot: Les Races humaines. 207. o.)

Az utolsó és legnagyobb hasonló mozgalom a gyarmatosítás, mely az egész világon szétszórta az európaiakat. Az első gyarmatosítók, a spanyolok és portugálok nem tulajdonítottak maguknak semmiféle faji felsőbbrendűséget; még kevésbé a franciák, akik temérdek félvért hagytak maguk után régi gyarmataikon (pl. Kanadában). S ha az angol-szász gyarmatosítók mindig idegenkedtek is a keveredéstől, el kell ismernünk, hogy a fehér fajnak ez a felsőbbrendűsége nem volt szabályozva hivatalosan. Az utóbbi időben két európai nép hevesen állást foglal a „magasabb“ és „alacsonyabb“ faj keveredése ellen — az utóbbi természetesen a gyarmati ős lakosságát jelenti. Olaszország ethiopiai gyarmatosításával pontosan egybeesik a fajiság mellett való nyílt állásfoglalása is. Az 1937. évi *Lessona*-féle rendelet törvény kifejezetten megtiltja az olaszok és a benszült nők közötti viszonyt s a vegyesházasságokat. Ezzel egyidejűleg heves olasz sajtórohám indul a félvérűség ellen.

A faszizmus előtt az olasz közvélemény kedvezően ítélte meg a keveredést. Az afrikai olasz gyarmatokon s mindenekelőtt Eritreában a kevertvérűek száma 1885 óta állandóan emelkedett. A világháború után azonban számuk kezdett nyugtalanságot okozni. Gini már 1919-ben olyan javaslatot tett, mely a fehérek és színesek közti házasságokat próbálta megakadályozni. A javaslatát nem támogatták sem a misszionáriusok, sem a gyarmati szakértők. Mauro de Leonessa 1921-ben csak azoknak az olasz férfiaknak a házasságát javasolta, kiknek benszült asszonytól gyerekeik volt. A III. rabszolgaellenes kongresszus viszont azt kérte, hogy ismerjék el a félvér polgárjogait és emeljék állampolgári sorba, az apa megkeresését pedig külön törvény biztosítsa.

Az olasz faszizmus 1935-36-ban gyors és teátrális változást idézett elő. Gini tervei ismét előtérbe kerülnek. G. M. del Monte, a *Rivista delle Colonie* szakembere már az új állásfoglalás híve. Szerinte az európaiak és benszültök viszonya alacsonyabbrendűség szempontjából négy osztályt eredményez:

1. A hódítás tartama alatti „fiziológiai szükségesség, mely megőrzi a fehér öntudatát és polgári méltóságát“. Innen az időleges, a holnap-talan viszonyok a harcok állása szerint. — 2. A fehér „megkivánja“ a benszült nőt: a „hedonista érdek“ úzi erre. — 3. Noha „tudatában van az erkölcsi süllyedésnek és faji perverziónak“, még ha van is fehér asszony a gyarmaton, előnyben részesíti a benszültöt. — 4. Végül a szomorú epizód: „a viszonyok törvényes házasságokká válnak. A fehér polgári méltóság teljesen megsemmisül, a felsőbb fajhoz való tartozásának érzése a legalacsonyabbra süllyed.“

A „tudományos“ érvek felsorolása során Del Monte elismeri „a keveredés feltétlen jelentőségét a népek fejlődésének szempontjából.“ Új fajok keletkezéséhez vezetett ez a keveredés, — állapítja meg — és megfiatalított hanyatló népeket. A keveredés azonban részben szerencsés (fehérek és amerikai indiánok vagy hottentoták és polinéziaiak között), részben káros (fehérek és malájaiak), részben pedig kétes, mint az olaszok és abesszinek esetében.

Ez az egyhangú faji harc 1937 óta váltakozó hévvel folyik az olasz sajtóban. Az alkalmazott „tudományos“ érvek aszerint erősebbek vagy

gyengébbek, amint az újságíró műveltebb vagy tudatlanabb. Az *Azione Coloniale* már egyáltalán nem találja merésznek, hogy: „a faji előítéletek szigorúan tudományos alapja van.” Valóságos büntett — teszi hozzá — azt hinni, hogy a fajok keveredése a béke egyik eszköze lehet. Ez az elmélet tökéletes ellentéte „a legegyszerűbb életteni törvényeknek.”

Az olasz fasiszta párt egyébként tizparancsot adott a gyarmatoknak, melynek 6. pontja így szól: „Ne folytass semmiféle viszonyt benszülött asszonnyal. A keveredés hatalmas birodalmakat tett tönkre.”

Bizonyára nem lenne érdektelen megtudni, vajjon a tisztán tudományos érvelés elégséges-e a fasiszmus fajisághoz való makacs ragaszkodásának megmagyarázására vagy a vizsgálódás során kiderülne, hogy sokkal felszínesebb dolgokról van szó? A már idézett Del Monte kifejezetten elismeri e gyanu jogosultságát, mikor azt írja: „tul minden életteni szemponton, pusztán nemzeti szempontok indokolhatják a faji elzárkozást a gyarmatok meghódított népeivel szemben.” Melyek azonban ezek a nemzeti szempontok?

A tapasztalat mindenesetre megmutatta, hogy a keveredés komoly problémája a gyarmatpolitikának. A kevertvérű, kívül a benszülött társadalmán és be nem fogadva a hódítók közé, igyekszik megszerezni polgári és gazdasági egyenjogúságát az utóbbiakkal. Műveli magát, kényelmetlenebbé válik, mert gyakran világosabban látja a szótlanul tüdő benszülöttek nyomorát, mint ők maguk. A meghódított nép fölött való uralkodás igen fontos feltétele a teljes elzárkozás. A félvér ugyanis, aki a két társadalom között lebegve egyideig, végül mégis felküzdené magát a hódítók közé, nagyon rossz példa lenne az elnyomottak számára. Olaszország pedig Abesszinia örök időkre való birtoklására szándékszik berendezkedni.

Az olasz külpolitika ezen a ponton éles szemrehányásokat tesz a francia gyarmatpolitikának, mely alkalmas a fajok keveredésére. „Ezt a politikát Európa s a világ közvéleménye elé kellene tární — írják — mindenfelé, ahol a feltétlenül magasabbrendű fehér fajnak egyetlen tagja él, hogy Franciaország színeseket ültet át Európa szívébe.” Ha meggondoljuk, hogy Hitler *Mein Kampf* c. könyvében csaknem ezeket írja: „A szerep, amit Franciaország ma Európában játszik, a legnagyobb bűn a fehér társadalommal szemben”, úgy inkább hajlandók vagyunk azt hinni, hogy ez a fajimádat germán, mint latin eredetű.

Végül, ha ez az egész lázítás bizonyít valamit, az nem egyéb, mint a kérdéssel való intenzív foglalkozás szükségessége. A félvérűség problémája valójában társadalmi probléma: hogyan áll a félvér a gyarmatosítás következtében létrejött új társadalomban. Hiszen szemünk láttára keletkeznek új fajok Afrikában, amint annakidején Amerikában keletkeztek a spanyolok és indiánok keveredéséből. Ezt a tényt pedig semmilyen rendelettel nem lehet megváltoztatni. A fajok elkülönülésének kimondásával Olaszország csak elfátyolozza arcát a valóság elől, hogy zavartalanabban élvezhesse hatalmi vágyait.

Amit azonban valóban nem lehet elviselni, az kétségtelenül csak a Róma és Berlin által a fajiság igazolására mesterségesen felépített áltudomány. Egyetlen komoly ethnológus vagy antropológus sem hiszi el mosoly nélkül ennek a „tudománynak” a tétéleit. Ismételjük: az egész világot, Németországtól Oaszországig, csupa félvérek népesítik be. S ha valószínű is, hogy bizonyos kereszteződések biológiailag kevésbé kedvezőek, el kell ismernünk, hogy ennek kivizsgálására még kevés komoly munkát fordítottak. Nem, — a faji ideológia nem tudomány. A hódítók félelmét tükrözi csupán, akik új népek születésével bizonytalannak lát-

ják hatalmukat a meghódított területen s akik meg szeretnék állítani az időt a győzelem áldott pillanatában. (I. S.)

A JÁTEK ES PIHENÉS. A játék mindig több, mint pihenés közbeni elfoglaltság. Ösztönös tevékenység, mely minden tapasztalatot megelőz.

A pszichológusok számos elméletet dolgoztak ki a játék lélektanáról. Egyesek egyszerű pihenésnek minősítik, mások a felesleges energiák kiélési formájának tekintik. Nagyon érdekes *Stanley Hall* angol pszichológus atavisztikus elmélete. Szerinte a gyermek játéka keresztül megismétli az emberi faj egész szellemi fejlődését, átmegegy a nomád-ság, a mezőgazdaság, a kereskedelem fokain, hogy fejlődése végén a modern „ipari“ emberhez jusson el. — *Karl Gross* szerint is a játék előkészítő gyakorlat az érett, felnőtt életre.

A felhozott elméletek szerint a játék komplex; nem lehet sem egyetlen ösztönre visszavezetni, sem egy általános elmélettel megmagyarázni. Míg a gyermeki játék az alapvető életösztönök megnyilvánulása, mint a „főzőcske“ (a táplálkozás) és a „baba“-játék (az anyasági ösztön), addig a lelki érettség s fejlődés bizonyos fokán (13-15 év) a játék jellege szellemi (domino, sakk). Legmagasabb megnyilvánulási formáiban a játék a művészetbe megy át.

A játéknak nagy a jelentősége a nevelés szempontjából. Számos eredményes pedagógiai rendszer alapja a játék. A játék lélektani elemei érvényesülnek a legtöbb szórakozásban s a normális életnek is nélkülözhetetlen előfeltétele. Az alacsonyrendű állatok és a gyengeelméjűek nem játszanak. A munka és szórakozás közti harmonikus egység a szellemi élet egyensúlyának leglényegesebb tényezője.

A ROOSEVELT-KISÉRLET lényege az ipari és mezőgazdasági termelés, valamint a nemzeti jövedelem elosztásának állami ellenőrzése és irányítása. A terv eddigi alakulása két szakaszra osztható. Az első a legfelsőbb bíróság ismeretes ítéletéig terjed. Ebben a szakaszban Roosevelt tevékenysége diktatorikus, a második szakaszban, mely még ma is tart, az állam beavatkozása a gazdasági életbe csak közvetett, amilhez megjegyzendő, hogy jólehet az USA legfelsőbb bírósága alkotmányellenesnek minősítette a Roosevelt-kísérlet gerincét tevő két törvényt (*NIRA* és *A. A. A.*) ezek még ma is mélyreható befolyást gyakorolnak az amerikai gazdasági életre.

A *NIRA*-nak (*National Industrial Recovery Act*) két főcélja volt: 1. egyensúlyt teremteni a kifizetett bér-összeg mennyisége és a termelés összértéke között, amit a belső piac fogyasztó képességének emelésén keresztül próbált elérni; — 2. a munkaadó és munkás közötti viszonyt új alapokra fektetni azáltal, hogy megadta a munkásság szabad szervezkedési jogát. A *NIRA* hatálytalanítása után az 1935-ben hozott Wagner-törvény ezt a jogot továbbra is biztosítja.

Az *A. A. A.* (*Agricultural Adjustment Act*) célja a mezőgazdaság kimentése a válságból a bevetett területek csökkentésével. Ugyanakkor a kártalanításként nyújtott premiumok a mezőgazdasági lakosság vásárlóerejének növelését célozták.

Roosevelt kísérletével kettőt akart: meghaladni a válságot s a prosperitás bizonyos fokán rögzíteni a gazdasági életet. Az első, a belső piac vásárlóképességének emelésével, el is érte: az ipari termelés indexe (1928=100) 54-ről (1933) a múlt év derekán 106-ra szökött. Viszont nem sikerült az amerikai gazdaság fellendülésének állandósítása.

A nagy kiadások (prémiumok, munkanélküli segélyek, közmunkák) következtében 5 év alatt a közadósság 19-ről 37 milliárd dollárra emelkedett. Ennek, valamint az inflációtól való félelemnek a következtében az amerikai börzéken a múlt év végén az 1929-eshez hasonló baisse állott be. A depresszió áterjedt az ipari életre is: a gazdasági élet általános indexe 1937 decemberében visszaesett 78-ra, az 1936. évi 110-es színvonalal szemben. A három éves fellendülés eredményei néhány hónap alatt megsemmisültek. A közben biztosított magasabb munkabéreket a fokozott drágaság és adók nagyrésztben semlegesítették, ugyanakkor a mezőgazdasági árak emelése következtében a külföldi piacok nagyrésze elveszett, a bevetetlen területek munkanélküliei pedig a munkanélküliek seregét növelik.

A MAI OLASZ IFJUSÁG SZELLEMRŐL hű képet ad *Indro Montanelli*, a fiatal abessziniai önkéntes *Primo Tempo* c. regénye. Képet alkothatunk magunknak, hogyan látják és másítják el azokat a problémákat, melyek ma az emberiséget foglalkoztatják. Az új olasz ifjúság u. i. nem érdektelen ezekkel szemben. „Csodálatosan tragikus időkben élünk... — írja Montanelli. — S ezt érzik mindazok, akik nem szemlélődnek érdektelenül.“ Montanelli egyébként egyesíti magában a 20 és 28 évek közötti olasz ifjúság minden hibáját. Rejtve bár, de azért megtaláljuk benne a baloldali francia ifjúság sok jellegzetességét, mint pl. az álintellektualizmus és individualizmus elleni ellenszenvet. De ez az intuitív ellenszenv vak és önmagában való marad. Nem tudják beleilleszteni az időbe, hozzámérni a tradíciókhoz s valódi helyén kezelni. Mindezekelőtt nincs teljes képük az osztályok gazdasági és szellemi mibenlétéről. „A polgárság bomlásban lévő osztály — mondja az egyik regényalak. — Igen, a polgárság! Ime egy nagyon tág meghatározás, mert mi is valójában a polgárság?“ „Mindén, ami nem forradalmi... Egy felfogás.“

A faszizmusnak az ifjúságra gyakorolt hatását épp az jellemzi, hogy eltörüli, nemlétezővé teszi számukra a társadalmi ellentétek valóságát, behelyettesítve a helyes fogalmakat a „polgárság“ és a „korrupt tökéstrend“ frázisaival. Mikor pedig kijelenti, hogy a polgárság „felfogás“ — ezzel megfoghatatlan fantommá válik, aminek értelme csak annyi, hogy tökéletes ellentéte a helyes társadalom-elmélet meghatározásainak. Montanellinek a polgári kultúra elleni lázadása egyébként összeférhetetlen és kegyetlen, nem talál soraiban egyetlen követésre méltó egyéniséget sem s Balzactól kezdve felszámolja azt a kulturát, mely „külső formákban kristályosodott ki.“ „Mind halottak — írja tovább — s minden, amit eddig gondoltak esetleg nagyszerű muzeális érték. Mussolini az új világ, az új léghör.“

A szellemi restség, a nyugtalanság és kalandvágy a szinte tárgyaltalan önfeláldozásra való készség, mely nem talál eszményt a múltban s önmaga sem tud teremteni — teljes egészében a Vezér köré polarizálódik. Az érvelés, mely idevezet s mely minden más és minden eddigi gyökeres átalakulást kézlegyintéssel intéz el — „csak szavak“, — mondják — bizonyítja a gondolkodásra való teljes képtelenséget.

Montanelli s a fasiszta fiatalság nem akar tudni semmiről és figyelmen kívül hagy mindent, amit elődei tettek. A faszizmus ilyenformán tökéletes szakadást jelent az olasz öntudában. A huszévesek megvetéssel beszélnek a háború előtti idők szabadelvűségéről és parlamentarizmusáról. Minthogy képtelenek az őszinte és nyílt jelen megteremtésére, fuldokolva az ellentmondásokban vagdalkoznak a múlt felé, ami sokkal egy-

szzerűbb, mint megmagyarázni és megérteni azt.

Nem különben a formulák, melyek elrejtik szellemi és lelki gyengeségeiket: „követni az ösztönt... visszatérni az egyszerűséghez... mindig egyenesen, mosolyogva járni.“ Ime a rosszul értelmezett miszticizmus. Az ifjúságban oly kifejtett önfeláldozásra való hajlamot a győzelem- és kalandvány torzítja el mindenütt körükben.

A regény alakjai mind tökéletlen, felbomlott és öntudatlan figurák. A hős, Valerio megundorodik az újságírástól, a tanulástól s a polgári élettől, visszamegy a faluba, ahol csatornázást és észszerű gazdálkodást akar folytatni; átalakítani birtokát modern mintagazdasággá. Mindezt azonban csakhamar elnyomja a fiatal ember szellemi ingatagsága, mert valójában — mint később kiderül — egy feudális ur lelkét hordozza, aki „dögnek“ nézi munkásait s „alvó állatoknak“ a parasztjait. Az író mélyen elítéli a humanizmust is s a kölcsönös szeretetet polgári érzélgőségnek tartja. S ne felejtjük el; az író hasonló alakjait igazolja, sőt azonosítja magát velük — eszköze amugy sem a művész kivülről tárgyilagossága. Azt kell hinnünk, hogy az író maga az az irányt vesztett kalandor, akiről ír.

S mégis elolvassa a könyvet, mint dokumentumot, mint egy nemzedék lelkiállapotának rajzát, találunk utalásokat, melyek reményre jogosítanak a jövőt illetően. „Ezek a fiatalok — írja egyik helyen Montanelli, — akik csak az okvetlenül szükségeset tanulják meg, sokat sportolnak és sokat szeretnek, fegyelmezettek, csodálatosan vonu'nak fel a fasiszta gyűléseken, egyáltalán nem keresnek problémákat. Minden felőlős vezető állítja, hogy hasonló ifjúság nem volt még Olaszországban.“ (102. o.) „Nincs jogunk problémák nélkül élni“ — írja tovább. — S hihető-e, hogy ezek a kérdések örökre válasz nélkül maradnak? Nem valószínű. Idővel talán elérkeznek oda, hogy észreveszik a kívánt „mezítelen“ és „valódi“ életet a torlasz másik oldalán. S akkor meg fogja látni az ifjúság azt is, hogy a kulturát és civilizációt nem őrizheti és ápolhatja az, aki gyűlölettel terhes. A civilizációt az ember lelki és gazdasági felszabadulása jelenti, — s a szerző mélyről jövő, inkább ösztönös, mint tudatos problémakeresése ide mutat. (A. M.)

A ROMÁN IPAR PIACAI. A tőkés termelési összefüggések közt a piacok kérdése ugy az ipari, mint a mezőgazdasági termelés fő kérdése. A piac terjedelme és felvevőképessége az a tényező, amely a termelési egységek működését és lehetőségeit korlátozza, illetve biztosítja.

A külföldi piac szempontjából Románia számára két iparág különösen nagy jelentőségű: a petróleum és a faipar. Az elsőbbség a petróleumtermelésé. A petróleum a román export 80 százaléka (1936-ban a petróleum-export hozzáadéka 9 milliárd lej). Érthető az az aggodalom, mellyel a román gazdasági és pénzügyi körök a petróleumtermelés csökkenését kísérik. Szakkörök véleménye szerint a jelenlegi román petróleumforrások kb. 7 év múlva kimerülnek. Ha ez tényleg igaz, akkor az állam 4,5, a vasut pedig 2,5 milliárd lej jövedelemtől esik el.

A fatermelés hasonlóképp jelentős aktívája a román nemzetgazdaságnak. A román fa-export piaci viszonylag állandóak. (Anglia, Lengyelország, Magyarország, Palesztina és Egyiptom). Az 1928. évi termelést véve alapul, az index 1937-ben a megelőző év indexéről (79,2) 98,3-re szökkent.

A román ipar belső piaca az állam, a városi és falusi lakosság, valamint a feldolgozó iparágak... Az állam különböző vállalatain és egyed-árusítási alakulatain keresztül az ipari termékek igen jelentős hányadát

fogyasztja, míg a városi lakosság a fogyasztási cikkek 50 százalékát veszi fel. Valójában azonban a mezőgazdasági rétegeknek kellene a legfontosabb vásárlóerőt jelenteniök. Viszont a mezőgazdaság ma csak 20-24 százalékban részesedik az ipari termelésben. Ennek oka a falu alacsony életszínvonala. Ellenére annak, hogy a falu fogyasztóképessége a mezőgazdasági árak emelkedésének következtében abszolút mértékben nőtt, az ipar és mezőgazdaság közti olló akadályozza a széles ipari piac kialakulását a falun.

A „GERMAN LÉLEK“. Az utolsó évek német eseményeivel szemben érthető tanácstalansággal áll a jó európai szellem s ebben a tanácstalanságban, mint egyetlen magyarázathoz, a „német lélek mithoszához“ menekül. Bármennyire érthetetlen is a németországi történések logikai összefüggése, még konfuzusabb a történetiszemléletnek az az irrealitáshoz való közeledése, ami a „germán lélek“ fikcióját, mint egyetlen lehetséges magyarázatot fogadja el.

Mindenki tudja, hogy vannak földrajzilag jól ismert területek, ahol a mágnestű elveszti eredeti irányát s bizonytalanul rezeg s mégsem mondják ki a mágnestűről általánosságban, hogy használhatatlan műszer. Ha keressük, megtaláljuk a tünemény magyarázatát minden esetben. Ugyanilyen érvénnyel alkalmazható a reális történetiszemlélet a látszólag minden törvényszerűséget nélkülöző társadalmi jelenségek esetére is. Mindenesetre valamely ilyen tüneményről kijelenteni, hogy megmagyarázhatatlan és felfoghatatlan, sokkal kényelmesebb, mint kikutatni valódi indítékait. Az a tény, hogy az iránytű adott helyen eltér rendes irányától, nem rejt magában semmi misztikumot. Éppugy nem csodálatos, hogy bizonyos esetekben a kizárólagos nemzeti tömörülések elvesztik emberi tartalmukat. S azt állítani ezekről a jelenségekről, hogy megmagyarázhatatlanok, veszélyes annyira, amennyire a valóság elől való menekülés mindig veszéllyel jár.

Különösen Franciaországban, a „ráció“ klasszikus hazájában él és virul a „germán lélek mithoszáról“ való zavaros fogalomkör. Minden igyekezetet, mely a német lelket s társadalmi téren történő megnyilatkozását magyarázni óhajtja, eleve hiábavalónak jelentenek ki s megmagyarázhatatlan és kifürkészhetetlen adottságnak tekintik. A francia diplomaták és újságírók így azután úgy mennek Németországba, ahogy az öreg színházlátogató felül a taxiba, hogy végignézze a színházban valamelyik Wagner-operát. Ezt a kényelmes és hanyag sznobizmust kétségtelenül a mithológia élteti. A francia diplomaták és újságírók ugyanis inkább a germanisztikus tudományokkal, mint a német politikával törődnek, ami magában is alapvető tévedés. Hajlandók arra, hogy a *Gestapo* hivatalnokává lett utolsó házmestert Isten tudja milyen nemzeti hőssel tévesszék össze, a kötelező munkaszolgálat valamelyik igénytelen tényezőjét pedig a Niebelungok legfőbb alakjaival. Ez a tény kétségtelenül az eseményekkel szembeni teljes tájékozatlanságukat bizonyítja. Ezt a hajlandóságot azután a német szellem nagyszerűen kamatoztatja a maga hasznára, hogy ezáltal még zavarosabbá tegye a külföld számára a lényegét, teljesen kiaknázva a szemlélők romantikus szemléletéből származó előnyöket. Interpretálni ugyanis sokkal könnyebb, mint látni és megfigyelni.

Az az érdektelenség, mellyel Európa a német eseményeket szemléli, jórészt a Wagner-imádat sznobizmusában leli magyarázatát. A Wagner-operák: brutális gyilkosságok sorozata szent tüzek világánál. — A németeknek egyébként valóban meg volt a szokásuk, hogy énekszóra vé-

gezzenek ki. Nagy Frigyes idejében pl. előszeretettel gyakorolták az ugynevezett *Spiessroutenlaufen*-t, mikor a bűnös két sor pálcákkal felszerelt katona között futott el, akinek mindegyike verte s közben énekelt, hogy az áldozat nyögését halhatatlanná tegyék. Ennek a kegyetlenségnek semmi köze az északi szellemhez, kizárólag a német katonai törvényekben gyökerezik. Aminthogy az ugynevezett *Stimmung*-nak, mely a müncheni architektúrát a „pártnap“ alkalmával teljesen kitölti, semmi köze Hans Sachshoz, nemcsak a valódihoz, de a *Mesterdalnokok* wagneri Hans Sachsához sem. Mert ha igen, nyugodtan párhuzamot vonhatunk a Kurfürstendammm és Wotan között is. A mai német kényuraság nyugodtan építhet az európai romantikus társadalomszemléletre, mely páncélos vitézhez hasonlítja az *Erzatzstoff*-ből készült ruháját levető és katonai szolgálatba lépő németet, s amelynek sajnálatraméltó ujságírói nem ismerik sem az Eddát, sem a Niebelungokat, ellenben már bölcsőiknél a germán lélekről szóló meséket mondtak nekik s megérkezve Németországba ész nélkül tévesztik össze a pártszónokok papírmásé nyelvét a filológiai ófelnémettel.

A wagneri rendezők kitűnően dolgoznak. A porosz szimbolika ugyanis legalább olyan olcsó, mint a nyugateurópai romantikus hiszékenység. A mechanizált szellem, a *Drill* érvényesül a német mitológiában. Megkezdődött a bukás döggkeselyűinek Wotan híres hollőjával való következetes összetévesztése s ez nagy veszélyt jelent Európára nézve, mely nagyobb hitelt hajlandó biztosítani Wotan hollőjének, mint a *Pleitegeier*-nek. S ez az, amit úgy is nevezhetünk, hogy az európai szellem kezd végzetesen ennek a *Drill*-nek a karjaiba hullni. (*Joseph Roth*).

A NÉMETORSZAGI NEMZETISÉGEK. Az Anschluss és ama német kijelentések napjaiban, hogy a határokon kívül élő németiség sorsa egyáltalán nem közömbös a német államra nézve, talán nem éréktelen rövid szemlét tartani a Harmadik Birodalom nemzetiségei, illetve nemzetiségi politikája felett.

A németországi nemzetiségi kisebbségek száma az összlakosság 3 százaléká, kb. 1.300.000 lélek, (az adatok az Anschluss előtti Németországra vonatkoznak), pontosan, az 1925-i népszámlálás szerint 1.279.397 (lengyelek, szorbok (vendek) csehek, dánok, litvánok és frizek). Ebben a számban azonban nincs benne az *akkori* kb. 600.000 főnyi zsidóság, mivel a zsidók a weimari alkotmány szerint még a németiség integráns részét tették. A kisebbségek összlakosságához viszonyított csekély számának nő a jelentősége, ha tekintetbe vesszük, hogy a dán, szorb és a Ruhrvidéki lengyel kolónia kisebbségeit kivéve, a többiek Poroszországban a német-lengyel és német-litván határ közelében élnek.

Számbelileg legnagyobb nemzetiség a lengyel. (Hivatalosan 721.000.) Ha ezekhez számítjuk a velük együtt élő *mazurákat*, akik tulajdonképpen lengyel eredetűek s ma is lengyel dialektusban beszélnek, de akiket a németek külön nemzetiségként kezelnek, egyes német szerzők pedig egyenesen a német törzsek közé számítják, úgy számuk eléri a 800 ezret. Lengyel hivatalos körök szerint ez a szám nem megbízható, mert a lakosság etnikumát a németek érdekeinek megfelelően állapították meg. A lengyelek szerint Németországban 1 millió 200 ezer a lengyel, akiknek kétharmada Német-Felső-Sziléziában, a további harmad egy negyede más porosz megyékben, a többi pedig a Ruhr-körülű bányavidéken él.

Számbelileg jelentős kisebbség a szorbok. A szorbok, jólehet szláv eredetűek, sajátos, a többi szlávoktól elütő civilizációval rendelkeznek. 28.225 Szászországban, 52.804 pedig Poroszországban él. Egyes német

szerzők elismerik, hogy a múlt század végén még 150 ezer szorb élt Németországban, szláv szerzők szerint (pl. *Chmelar*) számuk még ma is 160 ezer körül mozog. Helyzetük súlyosabb, mint a lengyeleké, mert amíg azok nagy tömegekben élnek és érintkezésük állandó lengyelországi testvéreikkel, addig a szorbok a nagy germán gyűri közepén igen nehezen tudnak ellenállni a németesítő törekvéseknek.

A többi kisebbségek száma csekély. A cseh-német határ mentén, Glatz környékén mintegy 12.000 cseh él a német adatok szerint, a csehek szerint viszont 30-40 ezer. A Schleswigben élő dánok száma 7.511 (a dánok szerint 15-20 ezer.) A Hollandiával határos részeken kb. 8.000 friz él, míg Kelet-Poroszország keleti részén 6.000 litván (a litvánok véleménye szerint 60.000).

A kisebbségek helyzete — általában — jogilag szabályozatlan, Németországot u. i. nem kötik olyan kisebbségvédelmi kötelezettségek, mint pl. Csehszlovákiát vagy a többi délkelet-európai államot. A weimari köztársaság vezető politikusainak álláspontja az volt, hogy úgy bánjanak a kisebbségekkel, ahogy azok államalkotó nemzetei bánnak német kisebbségeikkel. Jogilag így csak a felszüléziai lengyel kisebbség helyzetét szabályozták, kölcsönösségi alapon, 1922-ben a Népszövetség égisze alatt kötött lengyel-német szerződésben. Ez a szerződés 1937-ben járt le s azóta újabb lengyel-német megegyezés biztosítja bizonyos mértékben a kölcsönösség alapján a németországi lengyel és lengyelországi német kisebbségek kulturális fejlődési lehetőségeit.

A parlamentjé képviselőket illetően még a weimari köztársaság idejében sem volt egyetlen nemzeti alapon álló kisebbségnek sem képviselője a porosz tartománygyűlésben. A szorbok, akik majd minden porosz és szászországi tartománygyűlési választáson önálló listával indultak, sohasem tudtak mégcsak egy képviselőt sem választani. Ennek oka a weimari köztársaság idejében abban keresendő, hogy a kisebbségi tömegek a nemzeti alapon álló pártok mögött sorakoztak fel. A nemzeti szocializmus uralomra jutásával a nemzetiségek nem indulhatnak önálló listával a választási küzdelemben. A Reichstag választásokon csak a nemzetiszocialista párt által összeállított lista szerepelhet, minek következtében a mai Németország egyetlen egy vezető intézményében sincsenek kisebbségek.

A weimari alkotmány szabad nyelvhasználatot engedélyezett az iskolában és a törvényszéken s községi autonómiát, a valóságban azonban ekkor is csak az iskolában volt biztosított. Ma a lengyeleket kivéve egyetlen más nemzeti kisebbség sem használhatja az előbb felsorolt fórumokon anyanyelvét. Viszont a 260.000 iskolaköteles lengyel gyermekből csak 1636 járt lengyel iskolába. Az utóbbi időben a nyilvánossági joggal bíró lengyel iskolák száma 27-ről 9-re csökkent (s a magániskolák száma sem haladja meg a hatvanat.) Egyetlen középiskolájuk van (Beuthen); a lengyel vidékeken élő katolikus papok közül mindössze hat lengyel nemzetiségű, a lengyel protestánsoknak pedig egyetlen egy lengyel papjuk sincs. A lengyel sajtó, valamint a lengyel kulturális intézmények hatósági üldözése állandó s létüket kizárólag annak köszönhetik, hogy Németország vezetői biztosítani akarják a lengyelországi németek hasonló intézményeit.

A szorboknak egyetlen szorb iskolájuk sincs, jóllehet úgy a porosz, mint a szász iskolatörvények lehetővé teszik szorb iskolák alapítását. A poroszországi szorbok tiszta német tanítási nyelvű iskolákba járatják gyermekeiket, míg a szászországiaknak pár vegyesnyelvű iskola áll a

rendekezésükre. A közép- és felsőfokú iskolák teljesen hiányoznak. Az utóbbi időben feloszlatták tornaszervezeteiket, s a „Domowina“-t is németesíteni próbálják. A német nemzetiszocializmus minden törekvése arra enged következtetni, hogy céljuk a szorb kisebbség eltüntetése... Számos tudós igyekszik bizonyítani, hogy ez a kisebbség tulajdonképpen nem is szláv, csupán elszlávosodott germán törzs töredéke, amelynek viszanémetesítése nemzeti kötelesség.

A német Schleswig dán kisebbségének egy nyilvánossági joggal felruházott s egy magániskolája van 1926 óta. Ezek is fennmaradásukat csupán annak köszönhetik, hogy Dánia is hasonló kedvezésben részesíti a dán Schleswig német lakosságát. A cseh, friz és litván kisebbségnek egyetlen iskolája sincs.

A lengyelek kivételével egyetlen kisebbségnek sincsenek életképes gazdasági intézményeik. A lengyelek viszont elég erős szövetségi mozgalommal rendelkeznek. A lengyel kisebbségi gazdasági élet csúciszervezetei a Berlinben székelő *Lengyel Központi Bank* és a *Lengyel Szövetkezetek Szövetsége*. Természetesen ezeknek az intézményeknek a tevékenysége elé is állandóan akadályokat gördítenek, hogy munkájukban, ha már nem tudják megakadályozni, de korlátozzák, hisz' a gazdasági gyengülés politikai, főleg kulturális gyengülést von maga után.

A kisebbségek egész külön kategóriája a zsidóság. Helyzetüket nagyjában ismeri mindenki. Közismert, hogy a nemzeti-szocializmus, jölehet kisebbséggé degradálta a zsidóságot, kisebbségi joggal nem ruházta fel őket. A zsidók nemhogy másodrangú, hanem minden jog nélküli állampolgárai a Harmadik Birodalomnak. (*Jonák Lajos*)

A ROMÁNIAI STATISZTIKA. Romániában a statisztika első nyomai a XVIII. században jelentkeznek. Az első népszámlálás Moldvában történik (1702) Constantin Mavrocordat alatt, kevés eredménnyel. Hasonló kísérletek folynak Ipsilante és Mavrogheni alatt, de az eredmények ekkor sem kielégítő. A múlt század elején jelenik meg Dimitrie Cantemir fejedelem *Descriptio Moldaviae* című műve. Ez az első román statisztikai termék.

A *Regulament organic*, a román fejedelemségek első alkotmánya (1831—32) kötelezővé teszi minden hetedik évben a népszámlálást és a belügyminisztérium mellett statisztikai osztályt létesít. Ez készíti elő az 1832. évi népszámlálást, amit 1844-ben újabb követ.

Cuza fejedelem alatt nyílnak meg az első statisztikai hivatalok Iasiban és Bukarestben. Ez utóbbi *Dionisie Marțian* közgazdász és statisztikus vezetése alatt. Marțian indítja meg 1860-ban az *Analele pentru cunoaștința Românelor*-t, az első román nyelvű statisztikai folyóiratot. 1862-ben a két iroda egyesül. Marțian azonban, akinek tevékenysége nagy lendületet adott a román statisztika fejlődésének, hamarosan meghal. 1900-ban újabb statisztikai irodák létesülnek, sőt megkezdődik a decentralizálódás. Minden minisztériumon belül létesül statisztikai osztály. Ez a helyzet a háborúig. Az Egyesülés után (1919) létesül a Központi Statisztikai Hivatal. Külön feladata megismertetni a csatolt tartományokat. Ide torkolnak a minisztériumok statisztikai osztályai. Ezek az osztályok azonban 1921-ben visszatérnek minisztériumaikba. Ekkor indul meg a statisztikai ügyosztályok átszervezése. A központositás elve azonban nem csorbult. Ezt a feladatot tölti be az 1925 óta eredményesen működő Általános Állami Statisztikai Intézet.

KELETEURÓPAI KÉRDÉSEK

A ROMÁNSÁG ÉS A DUNAI SZÜVETSÉG ESZMÉJE

A Duna-medencei sorsközösség kérdésének magyar kutatói kevés figyelmet szenteltek még annak a körülménynek, hogy Délkelet-Európa kis népei közül, történelmének évszázados mostohaasága a románságot is igen fogékonyra tette a Duna-völgyi egymásrautaltság gondolata számára.

A román nép történelmi kálváriája ismeretes. Nemzettörzsének jelentős hányada állandó idegen elnyomás alatt a váltakozó török, osztrák vagy orosz katonai megszállásoknak volt kitéve vagy pedig idegen uralkodó réteg, a fanarioták uralma alatt sínylődött. Ez a sors felismertette a románság mindenkor vezetőivel, hogy nemzeti felszabadulásukat, független államiségük megvalósulását csak a szomszéd államokkal való együttműködés útján biztosíthatják. Vitéz Mihály, kinek először sikerül, ha átmenetileg is, függetlenítenie magát a török uralom alól, csak az osztrák császársággal való egyesülésben látta biztosíthatónak országa egységének megőrzését. Vitéz Mihály „politikájának elsődleges célja a császárhoz való közeledés és vele a közvetlen kapcsolatok megteremtése.“ (Sârbu Ion¹).

A Dunai-kapcsolatok keresése azonban nemcsak politika, de szükség-szerűség is volt. A románságot földrajzi helyzete állandó összeütközésbe hozta a cárizmus hatalmi törekvéseivel, melyeknek végcélja a Pétervártól Bizancig terjedő birodalom megteremtése. Tekintettel Konstantinápoly és a tengerszorosok gazdasági és stratégiai jelentőségére, Nagy Pétertől kezdve minden orosz cár vágya visszahelyezni az Aja Sofia tetejére a kettős keresztet. Ebben a tervben a tengerszorosok „Oroszország kapujának kulcsai“. Akinek a kezében a Boszporus, az uralja Keletet is... A sajtós történelmi helyzet következtében azonban „Konstantinápolyba Bécsen keresztül vitt az út“ s ez ut legjelentősebb része a Balkán félszigeten megy át. Ezért a cárizmusnak, hogy a tengerszoroshoz jusson, először a kis balkáni népeket kellett megnyerni vagy legalábbis semlegesíteni. Ezért lépett fel Nagy Katalin cárnő a Balkán „orthodox“ népeinek oltalmazójaként s ez a cél lebegett a pánszláv mozgalom sugalmazói előtt is. A cári Oroszország, hogy a török birodalmat gyengítse, elősegítette a Balkán-népek török uralom alóli felszabadulását, mikor azonban ezek a felszabadult nemzetek önálló államiség formájában önállóságukat meg akarták őrizni, az orosz testvér oltalmazása katonai megszállásokká változott át. „Keserűen csalódtunk a balkáni szlávokban — jelenti ki *Lamoski*, pánszlávvideológus — mikor segítséget vártunk tőlük. Nem felszabadítani, hanem meghódítani kell őket.“

A Duna-delta, valamint a Duna-Kárpát köz elsőrangú geopolitikai jelentősége következtében a román hercegségek meghódítása volt az orosz terjeszkedés első és közvetlen feladata. A törökök ellen folytatott több sikeres háború eredményeként Oroszország befolyása a román hercegségekben állandóan növekedett. A kucsiuk-kainargi béke (1774) értelmében Oroszország jogot kap a hercegségek ügyeibe való beleszólásra, majd 1806-ban katonailag megszállja azokat, hogy azután a bukaresti békével (1812) Beszarábiát lecsatolja Moldvától. Az orosz befolyás gyarapodását jelenti az ackermani egyezmény is (1826). Az Adrionopolban kötött (1826) béke viszont megszerzi Oroszország számára a Duna-deltát és felhatalmazza a hercegségek ismételt katonai megszállására. 1806-tól a krími háború befejeztéig (1856) Oroszország 18 évig tartotta megszállva a hercegségeket s azok egyesülése után is a fiatal román állam függetlenségének legnagyobb veszélyeként szerepelt, úgyhogy a román nép és állam függetlenségének biztosítékát a „moszkvai veszedelem“ elhárításában látta.

minden román államférfi és politikus. Az oroszok elleni harc mellett csak másod- és harmadrangu fontossággal bírt a mindjobban gyengülő török hatalommal szembeni ellentállás, sőt a transzilvániai románság felszabadítását célzó irányzat is. Érthető, ha a pánszláv veszedelem szükségessé teszi a dunavölgyi összefogás gondolatát.

A gondolat konkrét megfogalmazását az 1848-as kelet-európai forradalmak és ezek következményei termelik ki először.

A szövetség-terv spiritus rectora *Ghica Ion*, az 1849-es román emigráció vezetője, leghatározottabb képviselője pedig *Bălcescu* Miklós, költő és történétíró. Az előbb vázolt történelmi adottságok révén a fiatal román demokrácia képviselője az érdem, amiért határozott formában felismerték a dunai-népek együttműködésének gondolatát az általános európai demokrácia érdekeinek távlatából, — felismerve egyuttal a 48-as magyar forradalom haladó jellegét. Ez a felismerésük annál inkább figyelemreméltó, mert felfogásuk ellentétbe hozta őket a transzilvániai románság akkori nemzeti törekvéseivel. *Ghica Ion* és *Bălcescu* világosan látták, hogy míg a magyarok, lengyelek és olaszok szabadságharcjai az általános európai haladás irányában hatnak, mert az európai reakció három pillére, az osztrák-német abszolutizmus s az orosz „zsandár“ ellen irányulnak, addig a transzilvániai románok és a délszlávok mozgalmá csak a Szent Szövetség malmára hajtja a vizet. Világosan látták azt is, hogy a magyar forradalom Oroszország általi leveretése, egyuttal a román fejedelemségek felszabadítását is hosszú időkre meghiusítja. Így érlelődött meg *Ghica Ion*ban a magyarok és *Avram Iancu* kibékítésének gondolata, mely nemcsak az egyetemes fejlődést szolgálná, de meg hozhatná a transzilvániai románság jogos nemzeti követelményeinek a beteljesedését is. „Ha a magyarok a románok segítségével győznek — írja *Avram Iancu*hoz intézett levelében — ugy ebből a románság számára semmi jó sem következik, míg ellenben ha a románság közreműködésével győznének, ugy a magyarok nem tagadhatják meg a románság nemzeti jogainak elismerését.“²

A magyarok és románok közti közvetítést *Bălcescu* vállalja, ki a béke megkötését konföderációs tervei előfeltételének tekinti. 1849 május 26-án érkezik *Bălcescu* Debrecenbe, a magyar kormány akkori székhelyére. *Kossuth*ról való első benyomása kitűnő. „*Homme de bien*“ — írja róla egyebek közt *Ghica*nak és jelzi, hogy *Kossuth* elfogadta a konföderáció tervét.³ Ezt azonban csak az első találkozás lelkesedésében állíthatta. *Kossuth* akkori intranzigenciája nehezen engedett fel a román követelésekkel szemben s a konföderáció eszméjét csak a hatvanas években tette a magáévá. *Bălcescu* azonban nem nyugszik. Nagy tevékenységbe kezd a transzilvániai magyar-román megbékülés érdekében. Sikerül több román vezetőt is megnyernie. Ezekkel Pesten *Demokrácia* címen lapot indít s a lap a Dunai-Szövetség eszméjét hirdeti.

A Dunai-Szövetségben — *Bălcescu* szerint — részt vennének a magyarok, románok, szerbek, lengyelek, sőt az olaszok is. *Zamoiski*hez intézett levelében⁴ megfogalmazza a Szövetség államszerkezetét. Eszerint a Szövetségnek közös parlamentje, közös hadügyi-, pénzügyi-, kereskedelmi- és közlekedésügyi minisztériuma lenne.

A Szövetség tervét párizsi emigrációja alatt, hová a világsi fegyverletétel után került, *Bălcescu* tovább fejleszti és miután komitét hoz össze az eljövendő Szövetség népeinek megbízásából, 1850-ben újból kifejti, elképzeléseit. A három néptörzset (magyarok, románok, szlávok), melyek területileg és közigazgatásilag elkülönítve élnének központi szövetségi tanács vezetné. Ez a 150 tagból álló tanács (50-50 néptörzsként)

évenként ülésezne felváltva a három nép fővárosaiban s a törvényhozó testület szerepét töltené be. Az adókat a néptörzsek számára mértent vetnék ki.

A Dunai együttműködés román hívei közül Bălcescu elképzelése áll legközelebb a Duna-kérdés mai haladó szellemű megoldásához. A „réa-politikus“ Ghicával szemben, ki inkább diplomáciai manővereken keresztül akart a Szövetség megvalósulásához eljutni, Bălcescu elsősorban az érdekelt népekhez fordult, őket hívta fel a megbékélésre és az összefogásra. Ugyanakkor Bălcescu szerint a Szövetség megvalósulása az általános európai demokratikus átalakulás függvénye. Szemben áll Bălcescu a diplomata Ion *Maiorescu*-val is, ki 1848-ban a frankfurti parlamenthez intézett emlékiratban sürgette egy szűkebb konföderáció megvalósulását az egyesült románok, magyarok és németek részvételével, Habsburg jogar alatt.⁵ Ezt a tervet Bălcescu a legélesebb bírálattal illette s egy *Maiorescu*-hoz intézett levelében⁶ imperialisztikusnak nevezi. Bălcescu fogalmazásában a Duna-szövetség az önálló kis délkelet-európai népek szövetezése egy független föderatív államformában, minden idegen nagyhatalom befolyásától mentesen, mely esetleges segítséget csak a nagy nyugati demokrata népektől vár.

Az akkori európai viszonyok azonban még nem kedveztek a Szövetség megvalósítása számára, de hogy az államszövetkezés gondolata az illető népek életfentartási ösztönének elemi megnyilvánulása volt, bizonyítja az a tény, hogy egy évtizeddel később (1859) újabb magyar-román megegyezés, sőt fegyverbarátság jön létre, a Dunai együttműködés jegyében a Kossuth Lajos, illetve a magyar emigráció és Cuza fejedelem közötti egyezmény során. (*V. A. Urechia*, a híres hajdani román Kulturliga elnöke irt erről részletesen *A románok és magyarok 1859-es szövetsége Ausztria ellen* címen.⁷)

A szövetkezés sugalmazója III. Napoleon, ki belpolitikai tekintélye növelése és imperialisztikus céljai megvalósítása érdekében támogatta az olaszok felszabadítását és egyesítését célzó mozgalmat. 1858-ban közös hadjárat indításában állapodik meg Cavourral Ausztria ellen. Hogy Ausztriát keletről lekösse megegyezik a magyar emigrációval, mely betör Erdélybe és e felkelés előkészítéseként rábirja Cuzát, hogy engedélyezze a transzilvániai határ mentén fegyvertárak felállítását a magyar emigráció részére. Cuza fejedelem, aki a porta, Oroszország és Ausztria akarata ellenére lett uralkodója az egyesült román fejedelemségeknek, függetlensége biztosítása érdekében és III. Napoleon azon ígéretére, hogy az osztrák uralom alatt levő Bukovinát biztosítja számára, 1869-ben megkötötte a híres magyar-román fegyverszövetséget, amit magyar részről Klapka és Teleki László gróf irtak alá. Ez a szerződés, mely a fegyverraktárak felállítását és a fegyverszállítások technikai módokat rendezte, tartalmazza egyúttal a magyarok segítségének ígéretét Bukovina románok általi elfoglalásához. Az egyezmény megítélése nem egységes. Kossuth szerint Bratianu Ion „a Klapka által kezdeményezett szövetség legelszántabb ellenségének mutatkozott és mindent elkövetett annak megakadályozására.“ Bratianu viszont úgy nyilatkozott Cavournak, hogy: „én nem hiszek a magyar urak liberalizmusában és tudom, hogy kizárólagosabbak, mint valaha.“ Am Kogălniceanu és Bratianu magatartása a szövetséggel szemben, nem az együttműködés elvi ellenzéséből fakadt, hanem, amint Urechia kimutatja, a transzilvániai románok jogegyenlőségének kiharcolását célozza, ezért Klapkával kötöttek egy *második* egyezményt, mely teljes jogegyenlőséget, községi autonómiát és szabad vallásgyakorlatot biztosított a magyarországi románoknak és

szlávoknak. E második egyezmény 7. pontja leszögezi a három dunai állam (Magyarország, Moldva-Vlachia és Szerbia) Dunai Szövetségbe való tömörítésének szükségességét. Urechia szerint „ez lett volna a legkomolyabb lépés a Kárpát-Balkáni népek konföderációja felé, ami a legdédelgettebb eszményképünk.”⁸ Urechia egyébként beszédeiben minden alkalommal egy Kárpát-Balkáni Konföderáció mellett tör lándzsát s a Kulturliga hivatalos közlönyében, a Liga Româna-ban a bukaresti tagozat akkori elnöke, N. Cosacescu a következőket írja: „számunkra Ausztria-Magyarországnak föderatív alapokra való helyezése a román állam létének biztosítása volna és ki tudja, hogy egy távoli jövőben nem csatlakoznék-e Románia is ehhez a föderációhoz.”⁹

Ebbe az időbe esik J. Soimescu szenátor könyvének a megjelenése is¹⁰, amit a pánszláv veszedelem ellen és Romániának a Monarchiához való csatlakozása mellett irt.

A magyar uralkodóosztály, mely fokozatosan eltávolodik a 48-as eszméktől, hogy végül az 1867-es kiegyezésben keresse boldogulását, nemhogy elfogadta volna Kossuth Lajos konföderációs tervezetét, de hűségesen lemásolta és alkalmazta az osztrák abszolútizmus nemzetiségi „politikáját”, aminek nagymestere tudvalevőleg Metternich volt s amelynek eredményeként sikerült az Osztrák-Magyar Monarchiát „nemzetiségek temetőjévé” változtatni. Ezzel szemben a hajdani román Nemzeti Párt vezetői körében ismét felvetődik a Dunai Szövetség gondolata.

Popovici Aurel vaskos könyvben¹¹ a Monarchia területén élő nemzetiségek együttműködésének kérdésével foglalkozik. Könyvének első részében a Monarchia nemzetiségi politikáját bírálja s kimutatja, hogy ez a politika a Monarchia népei között állandó surlódásokhoz és konfliktusokhoz vezetett. A második részben a Monarchia föderatív alapokra helyezését javasolja. A föderáció alapelvét, amit a cseh Palackytól vett, a nemzetiségeknek néprajzi határaik alapján való elkülönítésében látja. Ennek következtében Nagy-Ausztria Egyesült Államai (ezt a nevet adta Popoviciu államtervezetének) 15 nemzetpolitikai egységből állnának. Minden egyes területileg elhatárolt nemzetiség az államjogok szuverén birokosa. (Pl. a zsidóknak is nemzeti autonómiát biztosít.) Ez az államszövetség Popoviciu szerint megvalósulása esetén végleg megoldaná Közép-Európa nemzetiségi kérdését és szabad nemzeti s kulturális fejlődést biztosítana a szövetkezett kis népeknek, melyek csak vállvetve tudnak ellenállani a szláv kolosszus nyomásának.

Popoviciu Nagy-Ausztria Egyesült Államait *magnak* képzei, mely körül idővel egy átfogóbb Dunai konföderáció alakulhat ki. Ami pedig az Ókirályság románjainak magatartását illeti e jövőbeni szélesebb államsoportosulással szemben, úgy P. arra a kedvező fogadtatásra hivatkozik, amivel eszméje nemcsak a transzilvániai¹², de a regáti románság¹³ vezetőinél is találkozott. (Stere Constantin 1935-ben a Curentul c. lapnak adott nyilatkozatában azt állítja, hogy Popoviciu könyve az akkori román liberális kormány anyagi támogatásával jelent meg.)

Popoviciu a Dunai Államszövetség megvalósulását a Habsburgok uralma alatt tekintette elérhetőnek. Ez érthető is, mert egyrészt — amint azt Jászi Oszkár állítja — „a magyarországi elnyomatás, áldemokrácia, osztályalkotmány szükségkép föléleszti a nemzetiségi népben az osztrák föderalizmus, a demokrata imperializmus gondolatát a Gross-Österreich államszövetségében”.¹⁴ Másrészt a háború előtti románság számára két lehetőség adódott nemzeti ideáljai megvalósítására: „vagy a transzilvániaiak meggyőzik az ókirályságbeli románokat, hogy egyesüljenek velük, vagy konföderáció alakjában a Habsburg jogar alatt vagy pedig az

események szerencsés fordulata folytán a regátiak felszabadítják a Transzilvániai románságot. Tertium non datur...“¹⁵ Ugyanezt állítja Kleinwaechter a Monarchia összeomlásáról szóló könyvében.¹⁶

Popoviciu könyve nagy visszhangra talált úgy az osztrák, mint a román közvéleményben. (Jorga Miklós tartózkodva fogadta. Semănătorul, 1906 ápr. 2.) Stere Constantin elfogadja a konföderáció elvét, de fenntartással él a Habsburgokat illetően.

Figyelemre méltók Popoviciu megfontolásainak Ferenc Ferdinándhoz és a köréje csoportosuló osztrák federációs mozgalommal való kapcsolatai. Behatóan tárgyalja ezt a kérdést Constantin Graur *Cu privire la Frantz Ferdinand* c. könyvében. Ferenc Ferdinánd, mint ismeretes, hajlott a federalizmusra, illetve a trializmusra. Azonban Ferenc Ferdinánd tervei reakciós és imperialisztikus tartalmúak és semmiesetre sem célozták a nemzetiségi kérdés igazságosabb megoldását. Popoviciu Aurel, ki ennek a „nagy osztrák“ mozgalomnak egyik elméleti megalapozója, Ferenc Ferdinándnak pedig tanácsadója lett, kétségtelenül a nemzetiségi kérdés megoldására és a dunai népek szabad fejlődésének biztosítására törekedett. Szövetségesei regresszív jellege azonban az ő művére is rányomta bélyegét.

„Egyébként — írja Graur — Romániának Ausztriához való csatlakozásának eszméje állandóan felszinen volt Ion Măiorescu ideje óta egészen a háború kezdetéig. Így például 1902-1903-ban Aurel Onciu folyóiratot ad ki Bécsben, Brünnben, majd Csernoviczban, amelyben Romániának Ausztriával való szabad egyesülését hirdeti.¹⁷ Czernin gróf pedig emlékirataiban¹⁸ említi, hogy még N. Filipescu, a későbbi nagy ántánt barát politikus is rokonszenvezett evvel az eszmével. Ugyanezt igazolja Al. Mănghîlomă, ki emlékirataiban írja, hogy Filipescu Popoviciuval folytatott egyik beszélgetésében magáévá tette az utóbbi tervét.

A Duna-medence megszervezésének gondolata elevenen élt a román munkásság szellemi irányítóiban is, bár a román munkásság szerves megosztásának megfelelően (egy ókiráltságbeli és egy bukovinai mozgalomra) a délkelet-európai népek együttműködésének kérdésében némely eltérés jelentkezik. G. Grigoroviciu, aki hajdan a bukoviniai munkásság képviselője volt a bécsi parlamentben, Otto Bauer és Renner elméleteinek, valamint az osztrák szociáldemokrata brünni (1899) programjának alapján az Osztrák-Magyar Monarchia haladószellemű federatív átalakítása. Dobrogeanu Gherea és Racovskii, a romániai szociáldemokrácia újraszervezője (1905-1906) a Balkán-konföderáció mellett foglaltak állást. Gherea szerint: „a román munkásszervezeteknek... itt Európa keletén... jelentős a szerepük. Feladatuk küzdeni a balkáni népek testvériségéért és egy Balkán-konföderáció megszervezéséért, hogy ezek egyesült erővel védekezhessenek a megsemmisítésükre törő Ausztria, de különösen Oroszország ellen.“¹⁹ Racovski ugyancsak emellett tesz hitet önigazoló könyvében.²⁰ Megállapítandó viszont, hogy az eltérés nem elvi megfontolásokból, hanem politikai adottságokból fakadt.

A Monarchia összeomlásának és a megújódott nemzeti erők feltörésének pillanata nem volt alkalmas a föderációs gondolat megvalósítására. Ha a háború előtt Jászi Oszkár még azt írhatta, hogy a nemzetiségi kérdés nem „a szétszakadás, de az egység felé gravitál“²¹, úgy a központi hatalmak összeomlásakor a helyzet gyökeresen megváltozik. A haldokló Monarchiával szemben fellépő nemzeti aspirációk nem az egység felé törnek, hanem centrifugálisak. Ha a háború előtt Romániának Bajorország mintájára Ausztriához, föderatív alapon történő csatlakozásának gondolata még egyes román kormánykörök rokonszenvével is ta-

lálkozott, úgy 1918 novemberében a Jászi Oszkár részéről Aradon javasolt terv²²: Magyarországnak „svájci mintára, a kantonális autonómiák-konföderációja“ alapján való újjászervezése, már nem talált megértésre, mert e mögött a románság a régi Magyarország megőrzését vélték megdujni.

A wilsoni elvek részleges alkalmazásának nyomán felépült új nemzeti államok kezdeti nehézségei azonban ismét előtérbe hozzák a Dunai-Szövetség gondolatát. Jászi Oszkár, ki már 1913-ban a *Nouă Revistă Română* c. román folyóirat hasábjain egy balkáni vám- és gazdasági-unió perspektíváit elemzi, 1922-ben a *Revista Vremii* c. román szabad-elvű lapban ismét kifejti tervét, mely a politikai status quo tiszteletben tartása mellett, gazdasági érdekeik összeegyeztetésén keresztül valószínűleg az utódállamok népeinek egymáshoz való közeledését és megbékülését. Délkelet-Európának a békeszerződések után kialakult új területi és politikai status quoja következtében Jászi Oszkár újabb terve megvalósulása esetén előnyös helyzetet teremtett volna Nagy-Románia számára. A szövetkezendő államok közül Románia a legnagyobb nemzeti állam; Románia területe foglalja magába a Duna torkolatait, valamint a folyam leghosszabb szakaszát. Ez a helyzet azt a szerepet biztosította volna Romániának, mint amelyet hajdan Kossuth Lajos Magyarországnak szánt konföderációs tervezetében. Ezért is találhatott Jászi terve a román értelmiség körében kedvező visszhangra. (Lásd Grigore Gafencu²³ és A. Certeanu²⁴ elemzéseit.)

Az 1929-ben kitört ciklikus ipari és a nyomában fellépő mezőgazdasági válságnak a dunai agrárállamok nemzetgazdasági életében mutatkozó súlyos következményei, a tervezetek egész sorát vetették fel, melyek a dunai államok gazdasági együttműködésének megteremtésén keresztül vélték megkísérelni a világ gazdasági válság hatásait legalább a Dunamedencében enyhíteni. E tervezetek (*Baneu, Tarănu, Hodzsa*) lényege; a dunai államokat egy gazdasági egységbe tömörítve lehetővé tenni a Dunamenti államok gabona feleslegének előnyös külföldi elhelyezését, valamint az egymás közti nyersanyag és árucseret forgalom megerősítését.

Az 1931-ben Németország és Ausztria közt felmerült Schoeber-Curtius-féle vám-unió tervezet ugyancsak időszzerűvé tette román államférfiak előtt a Duna-államok közti viszony rendezésének kérdését.

Maniu Gyula, ki már 1924-ben a kisebbségi kérdéstről szóló értekezésében²⁵ a délkelet-európai, illetve a Dunai Könföderáció mellett foglal állást, egy 1934 január 24-én tartott beszédében a következőket mondja: „hiszem továbbra is, hogy a délkelet-európai vagy Dunai könföderáció megvalósítása az egyetlen lehető út, amelyen kivezethetjük a dunai államokat, tehát Ausztriát és Magyarországot is, mai nehéz gazdasági, pénzügyi és szociális helyzetükből.“²⁶

A felsorolt elgondolásokat különösen időszzerűvé teszi Ausztria „hazatérése“ Németországba, annál is inkább, mert az Anschluss megtörténte óta egész más irányból, mint aminőt az eddig érintett tervezetek vágtak, Neumann Frigyes Mitteleurópája, általában a nagynémet ideológusok romantikus pángermán elképzelései kezdenek a megvalósulás felé tartani. Az Anschluss csak nyitánya a „Drang nagy Osten“ sorában kialakuló fejleményeknek. Ezzel kapcsolatban semmiesetre se feledjük el, hogy már a régi császári Ausztria is a nagynémet hatalmi politika eszköze volt; a német imperializmus Ausztrián keresztül hatott át Keletre s érvényesítette befolyását 30 millió szlávon és románon. Most azután ez a törekvés, Ausztria bekebelezésén keresztül, igen jelentős stratégiai

bázisra tett szert. A német geopolitikusok Ausztriát különben is a Duna-voivgye szívének nevezik s tényleg: Ausztriának Németországhoz való csatlóása a maga alpesi hágóival és a Rajna-Duna vonalán való fekvésével „a kis-antant kettévágását, valamint a délkelet-európai államok elleni támadási terület megteremtését“ jelenti. (Deutsche Wehr 3 Okt. 1930.) Az elkövetkezendőket illetőleg Hitler már önéletrajzában világosan nyilatkozott. „Német-Ausztriának vissza kell térnie a német anyaországhoz.... Csak miután a Birodalom határai az utolsó németet is magukba zárják, akkor lesz a Német Birodalomnak erkölcsi joga idegen föld és terület meghódításához...“ Bismarck szellemé és a Bagdad-vasut tehát újra időszerű. Bismarck politikai koncepcióját különben, amit Hitler kíván megvalósítani, a következőkben foglalja össze *Dalbüch*: „Az Északi Tengertől a Vörös Tengerig ha nem is német uralmi, de feltétlenül német munkaterület áll a német szellem, szervező tehetség és gazdasági erő előtt.“ (*Bismarcks Erbe*). A német vezérkar szaklapja (*Militär-Wochenblatt*) igen sűrűn érinti a délkelet-európai politikai rendkívüli jelentőségét. A délkelet-európai „tér“ stratégiai jelentőségét a Bagdad-vasuttal kapcsolatban így jellemzi az egyik katonai szerző: „A Bagdad-vasut egy feltörekvő Németországgal a háttérben nemcsak a közép és Délkelet-Európa feletti uralmat jelentené Németország számára, de kezébe adná egész Közél-Kelet gazdasági kiaknázásának lehetőségét és elképzelhetetlen további perspektívákat nyitna.“

Főlősleges a német katonai szakíró további idézése. Elég utaink a buffetai, illetve bukaresti békediktátum német követelésére. A Havasalföldi petróleumtermelésben már a háború előtt is volt német tőkerészesedés (a Deutsche Bank és a Diskontogessellschaft révén). Az említett békediktátumban a németek a kb. 200 ezer hektár állami petróleumterületet, valamint a román vasuti hálózat, illetve egyes dunai, de főleg Constanța kikötőjének átengedését követelték. Mindezeknek a gazdasági tényezőknél a jelentősége azóta csak emelkedett. A tervbevett Rajna-Duna-csatorna, amit „amerikai tempót is megszegyenítő gyorsasággal (Göring) akarnak most a németek elkészíteni, a német Keleteurópai törekvések fokozott időszerűségét jelzi. (*Gál Ernő*)

* 1. Istoria lui Mihail Vodă Viteazul, 588 o. — 2. Scieri vol. IV, 28 o. — 3. Silviu Dragomir: Bălcescu în Ardeal, 17 o. — 4. Amintiri din pribegia anului 1848, 120—132 o. — 5. u. o. — 6. Panaitescu: Contribuții la o biografie a lui Bălcescu, 97—142 o. — 7. Documents inédits, publié par V. A. Urechia, 1894, — 8. i. m. 7 o. — 9. României și Slavii... Liga Română 1899, 691 o. — 10. România, Rusia și Intreita Alianța, București, 1889. — 11. Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich. — 12. A Gazeta Transilvaniei 1896, 148 sz. és a Tribuna 1891, 16 sz. — 13. i. m. 418—422 o. — 14. A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés 510 o. — 15. Ion Clopoșel: Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România 5 o. — 16. Der Untergang der Österreichisch-ungarischen Monarchie. — 17. Cu privire la Frantz Ferdinand, 257 o. — 18. In-Weltkriege, Berlin, 1919. — 19. A szociálizmus az elmaradt országokban, 45 o. — 20. Din regimentul arbitrarului, 179 o. — 21. i. m. 529 o. — 22. Visszaemlékezés a Román Nemzeti Tanácsal folytatott aradi tárgyalásaimra, 1927. — 23. Revista Vremii, 1923, 9. sz. — 24. Politica externă a României, București, 1924. — 25. u. o. — 26. România și revizuirea tratatelor, București, 1934, 23 o.

S Z E M L E

A TRANSZILVÁNIAI REALIZMUS KÉRDÉSE

Mostanában szóban és írásban sok említés esik a realizmusról s egyre aggasztóbb az a bizonytalankodás, mellyel a kétségtelen fogalomzavar következtében a kérdést általában kezelik. A realizmus ugyanis azon az úton van, hogy új értelmet kapjon nálunk. Amint a zsidóság egyistenhite lassan több lett az ember és teremtője viszonyának egyszerű rendezésénél s észrevétlenül, de annál erőteljesebben kiterjeszkedett a társadalom egész szervezetére, vagy amint napjainkban más és más társadalmi körülmények között eredetileg teljesen azonos fogalmak kibővülnek és új értelmezést nyernek, a realizmus sem maradt meg Transzilvániában esztétikai területen. Amilyen esztelen lenne kétségbevonni ezt a tényt, olyan bonyolult lenne pontosan kikutatni okait. Talán a transzilvanizmus romantikus társadalomszemléletének természetes reakciójaként jött létre, talán ettől teljesen függetlenül. Mindenesetre számolnunk kell vele, hogy a realizmus, mint fogalom Transzilvániában társadalmilag kibővült, átcsapott a társadalomelmélet vizeire s ott tart, hogy itt se maradjon pusztán szemlélési mód, hanem magatartássá, vagy ennél is többé: eszközzé legyen.

Irodalmi szempontból kétségtelenül sok jogos ellenvetést tehetnek a realizmus fogalmának ilyen kibővülésével szemben. A kisebbségi élet azonban egyáltalán nem alkalmas aprólékos szintézisre és nüanszok kihangsúlyozására. Ha a művészet és élet viszonya nem is lenne olyan elválaszthatatlanul egymáshoz kötött, amilyen a valóságban, egy kisebbségi sorban élő népnek éppoly létérdeke lenne megteremtteni ezt, amilyen kötelessége így elmélyíteni s lehetőleg egyetlen síkon bontakozni ki. Mindig azon, melyet legalkalmasabbnak talál.

A Találkozó megpróbálkozott ezzel s tanulsága nem abban áll, hogy megegyezésre vezetett a különböző világnézeti árnyalatok között, mert be kell látnunk, hogy ez illúzió volt csupán, hanem abban, hogy szükségét látta egy egységes szellem kiterjesztésének a kisebbségi élet minden megnyilvánulására. És hasztalan szőrszálhasogatás lenne kifogásolni, hogy miért a realizmus ez, ha tudjuk, hogy propagandacéloktól eltekintve, mindig másodrendű a fogalom, a tény fontos, melyet kifejez. Nem kétséges viszont, hogy a transzilvániai realizmus fogalma alatt meghuzódó tények tisztázatlansága, a törekvések azonossága mellett is ellentmondásokhoz vezet. Az idő ugyanis nem volt elég, hogy az irodalmi és társadalomszemléleti realizmust ne csak a terminus azonossága kapcsolja össze itt, hanem új formájában a természetes mellérendelődés folytán valóban integrális meghatározásává legyen minden honi magyar szellemi megnyilatkozásnak. Még akkor is, ha bizonyos fokon ez az irodalom és társadalomtudomány, néprajz és politika borotvaéles s a szakemberek által utolsó vérig védett határainak elmosódását,

vagy akár teljes eltűnését jelenti is. Itt találkozunk egyébként a megnyilatkozási formát kereső kibővült transzilvániai realizmus legádázabb ellenségeivel. Művészekkel, akik isten nevében tagadják meg, szociológusokkal, akik nem hajlandók műszavaik közé sorolni és másokkal, akiknek csak kimondhatatlan érveik vannak. Eredményeket követelnek egy mozgalomtól, melynek ideológusai még egymás ellen, de egymásért hadakoznak s bűnük csak az, hogy nem hajlandók két jó riméért költővé ütni, vagy egy sajtóperért nemzeti hőssé avatni valakit.

A transzilvániai magyarság életének feltárása egyébként már ennek a transzilvániai realizmusnak köszönheti létrejöttét. Sajnos a figyelem nem az erről a tárgykőről megjelent — irodalom és szociológia között lebegő, egyébként kisszámú — dolgozatok birálatával, hanem inkább a falukutatás céljával, módszerével és hasznával foglalkozik. Érthető, ha szóban és nyilatkozatokban a mozgalom minden tényleges hibáját felnagyítva hánytorgatják, formában és tartalomban egyaránt hibridnek tartva. Bizonyos, hogy a *Fiatalkok* hasonló munkáját sokkal kellemesebb volt elfogadni. Őskori leletként kezelték a falut s tradíciójukhoz csökönnyösen ragaszkodó lakóit. Nemhogy nem akartak alakítólag hatni ott, ahol szükségét látták, de jóformán fel sem vetették a szempontokat, melyekkel változtatni lehetett volna. A transzilvániai realizmus az, mely ha stilszerűtlen eszközökkel is, keresztül akarja vinni a transzilvániai magyar társadalom belső átformálódását és szükség szerinti megszervezését. Ennek érdekében pedig él a lehetőséggel, amit a dinamikussá tett falukutatás rejt. Elkeseredettség és önámítás nélkül felmérni a transzilvániai magyarság gazdasági, kulturális és erkölcsi erejét: ez az, amit a honi realizmus céljával tüzött ki s ami ebből szervesen következik, egy együvé tartozásától mélyen áthatott homogén magyar társadalom kialakítása. A regionalizmusától és műzamatjától felszabadult új realista irodalom pedig ki fogja egészíteni ezt a folyamatot. A tényekkel való elfogulatlan szembenézés az a közös vonás, mely a realizmus tartalmi kibővítését adja, kapcsolja a kisebbségi élet ábrándjait, lehetetlenné teszi a faji mitológiát s összekötő kapocs egyben a többi népek felé. Vércélja pedig nem a befelé fordulás, hanem az eredmények nyílt példaadása.

(Kovács Katona Jenő)

A RENAISSANCE UJRAÉRTÉKELÉSE. (P. G. Dublin: La vie de l'Aretine. Sorlot, Paris 1938.)

P. G. Dublin előszava, mellyel Aretino életrajzát bevezeti, ékesszóló védőbeszéd a biográfia hőse mellett és egyúttal rehabilitálása annak a renaissance-nak, melynek tulzásait annyira eltulozták a könnyen lelkesedő, de pontos ismeretekben szegény romantikusok. Akárhogy is van, a renaissanceot még midig a romantikusok megvilágításában ismerjük és így Aretinonak is meg van a maga legendája. Korában „a hercegek ostorának“ nevezték, mostan pedig az obscenitás hercegének tekintik. P. G. Dublin, igen szigorúan beszél azokról, akiknek Aretino ezt a nem különösebben hízog címet köszönheti. Annyira biztos ügye igazában, hogy nem hajlandó rehabilitálásról beszélni. Célja: a „ferdítés és hazu-

ság vastag rétege alatt rejtőző igazság felkutatása.“

Azok, akik szeretik az igazságot és nem riadnak vissza annak összetettségtől, ellentmondásaitól, nem mindig könnyen értelmezhető ornamentikájától, kedvüket lelhetik ebben az Aretino-életrajzban. Senkiben sem őt festőiben testet a cinquecento Olaszországa, mint éppen Aretinóban. Ez a plebejus egyenrangú félként áll a pápák és a uralkodók elé; a kereszténység és a pogányság éppen úgy találkozik szellemében, mint erkölceiben. Könnyen csap át kétségbeesett szenvedélyből gőgös kicsapongásba; sohasem érzi magát inkább erkölcsösnek, mint amikor pornográfiával vádolják. Aretinot, a legmegkapóbban nagy barátja, *Tizian* határozta meg, aki „az irodalom condottiere“-jének nevezte. Aretino, a modern újságírás tulajdonképpeni megalapítója, de nemcsak az első időszaki sajtóterméket szerkesztette, hanem az első reklám szerződések is. Amint látjuk, Dublin megvilágításában eltűnik kortársainak „isteni Aretinoja“, éppen úgy, mint az álszemérmes történészek pornográfusa s megjelenik, két karrikatura helyett, az ember, az író, aki tülön túl emberi s korának túl hú fia volt ahhoz, hogy ne mondjon ellent önmagának.

EVE CURIE: MADAME CURIE. (Franciaul: NRF, Paris 1938; magyarul: Révai Testvérek, Budapest.)

Marie Curie és Pierre Curie életrajza a Curie házaspár legfiatalabb leányának tollából semmiképp sem sorolható a műalkotások, ugyanakkor azonban a divatos életrajzok közé sem. Értéke — nagyszerű tárgya; két zseniális tudós magán életének és közpályájának meleg, meghitt rajza s a szerző ihlete, amivel tárgyát az olvasó elé emeli.

A könyv sulypontja az asszony életének elmondása. Nem azért, mint ha édesanyja sulyát és szerepét tulbecsülné a szerző apjával szemben, hanem mert Curiene élete bonyolultabb, teli váratlan és mély, nem egyszer sulyos lírai fordulókkal, nem is említve, hogy az asszony időben és hatásban is tul élte férjét, aki egy ostoba baleset következtében meglehetősen korán elpusztult. A könyvben a legszebb: a két ember összehasonlításának átértése. A pompás és „sikerült“ házasság képe, amely ebben a beszámolóban valóban — áldott. Külön karakteriológiai elemfuttatást érdemelne ennek a házasságnak az elemzése. Két, természetire, magatartásra teljesen azonos ember; de olyan fokon ezekben a tulajdonságokban, amik már teljesen kizárják, sőt kihívják egymást. S azonkívül: két teljesen különböző származási környezet (az asszony lengyel, a férfi francia) s mégis. — A két ember még az utódaiban is páratlanul pompás két emberpéldány. A rossz élet és a rossz összefüggések ilyen emberek szemléletekor pillanatnyi felmentésben részesülnek.

HERMANN STEINHAUSEN: DIE ZUKUNFT DER FREIHEIT
(Europa Verlag, Zürich)

A rokonszenves könyv tárgya: napjaink. Tártyilag Spengler, Rathenau, Jasper, Jünger ismeretes főkönyvei sorába tartozik s végső soron, említettekkel együtt Nietzsche nihilizmusából táplálkozik. Közös ezenkívül említettekkel a leírás, a valóság, amivel *mindent* megérteni s megragadni vél. Mindenesetre: mester a modern élet átértésében, illetve leírásában. Szikrázó életösszefüggés felismerései mindig költőre, mindig filozófusra vallanak. Különben mély óhaja, hogy a világ ne legyen totális, se államilag, se egyébként. Ez az a pont, ahol elválik a hagyományos értelmiségi tipustól. A valóságot korántsem fogadja el úgy, ahogy rákényszerül ma az emberre s mert a szellem munkása mást nem tehet:

értelmezi, átérti, átvilágítja. Az európai értelmiségiek tacitusi *ruere in servitium*-át rajzolja talán a legalaposabban. Kár azonban hogy az értelmiségiek e magatartásában csupán *vereséget* lát bizonyos régi eszmények fénye mellett. — A könyv legértékesebb fejezete „Az értelmiségiek helyzete a modern világban.“ Ez a fejezet különben a könyv központi kérdése szempontjából is a legjelentősebb.

**PETER JILEMNICKY: KOMPAS V NÁS (A lélek iránytűje).
Družstevní práce. Praha 1938.**

Az emberi boldogság kérdése gyakran visszatérő témája az irodalmi alkotásoknak. Jilemnicky, a csebbe ojtott neves szlovák író legújabb magyszabású munkájában is ezt a kérdést vetette fel. Jilemnicky, a kérdés megiejejtethetlenségének tünése következtében rendkívül izgalmas és éppen ezért csabító munkára vállalkozott. De már eleve leszögezhetjük: jól oldotta meg. A regény Jilemnicky eddigi alkotásainak csúcsteljesítménye. Benne van alkotóerejének minden előnyös oldala, de benne találjuk eddigi műveinek jóformán valamennyi témáját és motivumait is.

A *Kompas v nás* lényegében amolyan szintézis a társadalmi valóság összefoglalására. Jilemnicky itt teljesen eltávolodott a realiztikus regény hagyományos formájától. Áttörte a hagyományos kereteket, hogy a társadalmi változásokat és történéseket a legkisebb területre sűrítse. Az olvasót elviszi a hósipkás kaukázusi hegyek tövébe és az ázsiai sivatagokra, majd visszatér a tátraalji szlovák faluba s hűen ábrázolja, hogy élnek az emberek itt és ott, hogy szeretnek és hogy küzdenek, harcolnak a kenyérért az elemi és társadalmi erőkkel szemben. Első könyvében (*Vítazny pád* — Győzedelmes hullás) Jilemnicky a szegény kiszucvai falu életét jelenítette meg, balladás felfogásban, anélkül, hogy a társadalmi jelenségek gyökeréig hatolt volna. Következő művében (*Zunia-čikrok* — Visszhangzó léptek) az új Oroszországban élő szlovák telepesek sorsáról rajzolt realiztikus s a társadalmi hatóerőket kidomborító képet, élményei alapján, amiket mint a szlovák telep tanítója szerzett az Unióban. A *Pole neorané* (Felszántatlan föld) és a *Kus cukru* (Egy szem cukor) oldalain ismét visszatér a szlovák valósághoz, s különösen utóbbi regényében, a társadalmi realizmus eszközeivel vázolja fel a szlovákszkói cukorrépvidék ipari és agrármélyrétegének és öntudatos értelmiségeinek küzdelmes harcát a kenyérért és emberibb életkörülményekért.

A *Kompas v nás*-t tulajdonképpen keretes novellák gyűjteménye, melyeket csupán a közös gondolat és beszélgetés szájai fűznek össze. Jilemnicky a Kaukázusban barangol, ahol rábukkan régi barátjára, Csermenre. Filozófiai mélységű beszélgetésbe elegyedik barátjával, annak atyjával, Kazbekkel s Toto apóval. A boldogság kérdését boncolgatják s akárcsak az Ezerégyéjszaka meséiben egyszerű és bonyolult emberi sorsokról mondanak érdekes történeteket. A közbeszótt beszélgetések során megállapítják, hogy az emberi boldogságot tudatosan kell megteremteni s a boldogság előfeltétele a munka, a föld és a felebaráti szeretet. Az egyik közülük a régi gruzinok és oszetinek háború előtti, háború alatti és az új életviszonyok közötti életéről számol be, a szerző pedig kedves, szívéhez nőtt, szűkebb pátriájáról, a kiszuca vidékéről és az interhelpi szlovák telepesekről mond el érdekes történeteket. Valamennyi elbeszélésből kidomborodik az ember szívós küzdelme a boldogságért, kenyérért és földje, hazája iránti nagy-nagy szeretete. A könyv hat egyenlőtlen részre oszlik. A szerző történetei a leghosszabbak, a többieké rövidek, de telve az orosz lélek lírai hevületével és hangulatá-

val.

A könyv érdekes körülmények és indítékok kölcsönhatásaként jött létre. A szerző egyik napvilágot látott levelében (*Panorama*, 1937. évf. 8. szám. 233-34. old.) bővebben utal erre. Egyik elbeszélésének megírása után, melyben futólag érintette a boldogság-problémát, erős hiányérzete támadt. Ha valamilyen munkáját befejezte eddig, úgy érezte, mintha nagy nagy kő esett volna le a szívéről. Ebben az esetben nem ez volt az érzése. Az emberi boldogság és boldogtalanság feltételeinek és okainak problémája, maga az egész gondolat állandóan nyugtalanította és megoldásra ösztönözte. Sokáig hordozta magában a gondolat-magot, míg nem kifejeződött benne a válasz: „Világos lett számomra, — írja — hogy az emberi boldogság első feltétele a szabadság és örömteli munka... De egyszersmind az is világos lett előttem, hogy az emberek nemcsak azáltal boldogtalanok és megkötöttek, ami külsőleg korlátozza szabadságukat... Boldogtalanságuk, szabadság-hiányuk belőlük ered, a motrálból, melyet belőlük ojtottak, melyet a környezetüktől kaptak és amely cselekedeteiket s az emberekhez és világhoz való viszonyukat határozza meg. És ott is, ahol az egész társadalmi rendet új alapokra helyezték, ami megváltoztatta az embereknek és dolgoknak egymáshoz való viszonyát és ahol tehát a szabadság és boldogság első feltétele teljesült, az emberekben benne maradnak a régi világ és régi morál idejétmúlt csabangjai. Ezek aztán nem engedik, hogy az ember *érzelmi élete* úgy alakuljon ki, ahogy kialakulhatna, ha a költő világ rendjével egyszersmind az emberek is megújídnának... A világ nehéz harcokat élt át és él át, de a legnehezebb küzdelmeket az embereknek saját magukkal kell megvívniuk most és a jövőben is, ha meg akarják kóstolni a változások jó ízét... Egyszer felöltött bennem a kérdés: vajjon boldogok lehetnek-e azok a honfitársaink, akik tőlünk távol és oly feltételek közt élnek, amelyekről fentebb már szólottam: pl. saját telepükön dolgoznak valamennyiük javára, egyenjogúak, senki sem használja ki őket s ezen az alapon gondolat- és érzésviláguk szabadon fejlődhetik. Vajjon hiányzik-e számukra valami még a boldogsághoz? Ez a kérdés kinzott leginkább... Írtam barátomnak a mongol határra, tisztán akartam látni, megkérdeztem ismerőseimet, felidéztem külföldi tartózkodásom és hazatérésem emlékét, Minden oldalról azt válaszolták, amit mindig intenzíven éreztem: a haza nem üres, tartalom nélkül való szó. Az otthon érzése egészíti ki az emberi boldogságot.“

E három tétel alapján építette fel Jilemnický új munkáját. Nyilvánvaló volt, hogy el kell hagynia a regényforma szűk kereteit, mert ilyen probléma-anyagot nehéz lett volna egy regény meghatározott meségyéi közé zsúfolni. A cselekmény és téma szétfutó, egymástól látszólag merőben ellentétes irányba fonódó szálait csak a közös probléma fogja össze, amelynek az egész mű alá van rendelve.

Melyek az emberi boldogság és szabadság feltételei? Két testvér történetét mondja el, Haviar Józsefét és Vencelét, akik közül az egyik maga a megtestesült jószág. A másik irigy és földéhes, nem is annyira rossz ember, mint amennyire boldogtalan, mert a vagyon után vágyódik. Az író siet leszögezni: A vagyon és a gazdaság utáni vágy az embert boldogtalanná, erkölcsstelené és gonosszá teszi. „Azt hiszem, hogy első sorban nem lehet boldog az, aki nem szabadult meg a vagyon utáni vágytól...“ Eurodvá Éva és Cerepencsuk története világosan példázza, hogy a boldogsághoz nem elég két ember egymás iránti erős vonzama, szükséges, hogy az idősebb nemzedék tagjai is hozzá tudjanak alakulni a megmásult életformához, nehogy érzelmi életüket anyagi érdekek és

előítéletek tartsák fogva. A legszibbemarkolóbb és legemberibb vonásokat tárja elénk a könyv utolsó története, mely a honi föld problémáját boncolgatja. S Jilemnický e történet kapcsán cselekszi meg a szlovák irodalomban először, hogy a szlovák embert a mai világ nagy változásaiba és forgatagába állítja. Jilemnický nem, mint folklorisztikus vagy ethnográfiai érdekességet tünteti fel a történet szereplőit. Az élő húsvér embert vonultatja el előttünk a könyv lapjain. Jilemnický együtt él az alakjaival. Minthacsak saját szívéből szakította volna ki valamennyit, úgy simul hozzájuk. Erős lírai lendülettel és sok melegséggel rajzolja meg alakjait és vezeti a cselekmény fonalát. Lirizmusa nélkül elmossa a kemény valóság konturjait és valószínűtlenné szépíti a cselekmény vonalát, de így is kicsillan mesterien komponált mondatai mögül a realiztikus művész erős formáló és teremtő tehetsége.

Jilemnický új regényét többhelyütt elméleti reflexiókkal tüzdeltte meg, melyek az emberi boldogság és otthon kérdését bogozhatják. Ezek a részletek a mű rovására mennek. A regény igazi erőssége ott van, ahol Jilemnický párhuzamot von a régi és a keletkező új valóság között. Itt ujat és hatásában is értékeset nyújt Jilemnický. Ezen az eszmei és művészi síkon kap a *Kompas v nás* hatalmas távlatokat, melyek a jelenből a másult jövőbe ivelnek. (*Sándor László*)

VICTOR JINGA: GANDIRE ECONOMICA ROMANEASCĂ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA (Román gazdasági gondolkodás a XIX. században)

A múlt század első felében meginduló román gazdasági eszmélkedést a kor gazdasági és politikai tényei magyarázzák. Gazdaságilag: már a XVIII. század vége felé jelentkezik az ipari tevékenység fokozódása, politikailag pedig a XIX. század eleji események szabadabb és függetlenebb életet biztosítanak. Az adrianopoli szerződés (1829) megszüntette a törökök mezőgazdasági cikkeket illető monopóliumát s teljes kereskedelmi szabadságot biztosított. A szerződés következtében ugyan a fejedelemségek orosz protektorátus alá kerülnek, a Regulamentul Organic azonban biztosítja a fejedelemségek szabad kereskedelmét, bár az oroszok nem igen szorgalmazták a fejedelemségek nyugati kereskedelmi kapcsolatait. Így pl. nem törődtek a Duna hajózhatóvá tételével, nehogy a román kikötők Odessza versenytársai legyenek.

Az adrianopoli szerződés korában a román polgárság számban csekély, gazdasági és társadalmi sulyban pedig gyenge. Felerősödését elsősorban a szabadkereskedelem, illetve a román gabona kereslete segíti elő. A meginduló gazdasági fejlődéssel egyidőben a gazdasági elmélkedőket a szabad árucserre, a liberalizmus gondolatai foglalkoztatják. Az első román gazdasági író, *Nicolae Suțu* (1789-1871). Első munkája (*Aperçu sur l'état industriel de la Moldavie*) 1838-ban jelenik meg. N. Suțu a francia klasszikus gazdaságtan tanítványa. Elméletében korántsem eredeti. „Mi nem új dolgokat akarunk feltalálni, — írja — hanem kétségbevonhatatlan törvényeket alkalmazni megfelelő következtetések levonása céljából.“ Suțu megvizsgálva Románia kedvező földrajzi elhelyezkedését és anyagforrásait, hisz Románia önálló gazdasági fejlődésében: egyelőre azonban nem az ipar, hanem a moldvai mezőgazdasági kincsek kiaknázásának szorgalmazását kívánja. Egy másik gazdasági író, *Alexandru Moruz* szintén a szabadkereskedelem híve. (*Progres et liberté*. 1861.) Mindkettő a nagybirtokos osztály érdekeinek szóvivői, akik a szabad kereskedelemben elsősorban a gabonaértékesítés lehetőségeit látták s ezzel az elvvel vélték ellensúlyozni az ipari protekcionizmus törekvését.

A gazdasági liberalizmus legkiemelkedőbb múlt századbeli képviselője *J. Ghica*. Munkatársa a *Propășirea* című lapnak. A Moldva és Valachia közti vámunio gondolata mellett ötven éven keresztül kitart, de különben az a felfogása, hogy a vámok és illetékek következtében „nem emelkedik a nemzeti vagyon“. „A vámok megszüntetésével Románia nagy bazárrá alakulna, ahol a Nyugat és Kelet kereskedői találkozónak... A vámok megszüntetése kielégítené az egész világot s a fellendülés és a gazdaság korát nyitná meg az ország előtt.“ Az ipari protekcionizmus szerinte is „drágítja az árakat, csökkenti a vásárlók számát, csökkenti a fogyasztást és így csökkenti a megelégedést is.“ Cuza fejedelem (akinek miniszterelnöke volt) Ghica elvei mellé állt: „Nem tününk semmiféle protekcionizmust — mondja a fejedelem. — Legyünk boldogok, hogy nálunk nincs mesterséges ipar, mely csupán a törvények miatt tartja fenn magát.“

A fejedelemségek egyesülésével megindul a román társadalom kialakulása. A polgárság mindinkább tért nyer és erősödik. Ekkor kap erőre az ipari protekcionizmus. Programja: „a román nemzeti ipar megteremtése és megvédése.“ Az irányzat kiemelkedő alakjai: *P. S. Aurelian* és *A. D. Xenopol*. Aurelian *List* híve. „Ami ujnak nevezhető a gazdaságtanban s amit nagyrészen Listnek köszönhetünk — írja — a nemzet fogalmának bevezetése a gazdaságtanba.“ Az ipar fejlesztése érdekében Aurelian elsősorban jó vámtörvényt kíván. „Az okosan bevezetett támogatás az egyedüli lehetőség a nemzet ipari nevelésére“ Az iparosítás keresztülvitelét fokozatosan gondolja. Először a kisipart kell megteremteni. „Ez a természetes útja minden ország gazdasági fejlődésének s így nálunk sem történhetik másképp.“ Xenopol szerint „a tiszta mezőgazdasági állam mindig olcsón ad el és drágán vásárol. A következmény azonban nemcsak ennyi. Az idegen cikkek behozatalának szükségése s a gabona kivitele olyan osztályt teremt, mely kizárólag kereskedelessel foglalkozik. Am ha ez az osztály mértéken felül felduzzad, ami pedig kikerülhetetlen egy tiszta mezőgazdasági országban, úgy a kezébe került nagy vagyon következtében ártalmassá válhat.“ Ezért a szabadkereskedelem ellen foglal állást. („A szabadkereskedelem elvének fenntartása hazánkban a nemzet elárulásával jelent egyet.“) Véleménye szerint a szabadkereskedelem az olcsóbb piacok megteremtésével „megakadályozza az ipar kifejlődését a hátramaradt országokban.“ Három évtized sem telt el Cuza fejedelem nyilatkozata óta s íme Románia belső fejlődése elérkezett az 1887-ben hozott s az ipar megvédését célzó törvényalkotáshoz.

A múlt század román gazdasági gondolkodóinak figyelmét korántsem kerülte el a parasztkérdés. Ennek a kérdésnek tengelye, mint tudjuk a földtulajdon gondolatának az értelmezése. Suțu elveti a földosztás doktrínáját: „Elismerni a paraszt földhöz való jogát — írja — annyit tesz, mint aláásni a társadalom alapját.“ Hasonlóképp vélekedik *Barbu Katargiu*. A parasztság igénye mellett törték lándzsát *Bălcescu* és *Ion Ionescu Brad*. Bălcescu a török porta felvilágosítására írt *Question économique des Principautés Danubiennes*-ben a következőket írja: „A történelem bebizonyította, hogy a régi egyenlőség felbomlása az ország fokozatos romlását idézte elő.“ Ion Ionescu Brad *Țeraniul* című hetilapja, mely a múlt egyik legjobb folyóirata, elszántan védi a parasztság ügyét.

A történész nem feledkezhet meg *Teodor Diamandiról*, aki elsősorban gazdasági tevékenységével tűnik ki. Diamandi Fourier tanítvány. Esméinek megnyeri *Manoiache Bălăceanu* bojárt, akivel 1835 körül

Scoeniben, Bălăsecanu egyik birtokán, falansztert alapít. A falanszter korántsem belső nehézségei miatt bukott meg, hanem az orosz katonaság oszlatta föl, kemény harc után.

A transzilvániai románság körében inkább a gyakorlati technikai útmutatások szerepelnek az *Economulu*, az *Amicul Poporului* s a *Telegraful Român* hasábjain. A transzilvániai román függetlenségi harc két irányzatot teremt a gazdasági eszmélkedés terén. *Avram Iancu* elsősorban politikailag akarta megvívni a harcot s csak azután akart törődni a gazdaság és a társadalom emancipálásával. A másik irányzat viszont előbb a gazdaságot kívánta fejleszteni. Ez utóbbi irányzat képviselői *Visarion Român* és *Saguna*. Visarion teremti meg az első transzilvániai román szövetkezetet (1867). Nevéhez egész sereg gazdasági újítás fűződik.

Victor Jinga könyve nagyon értékes eredménye az új román tudományoknak. (*Járai Rezső*)

HODZSA MILAN: KÖZÉPEURÓPA ORSZÁGUTJÁN

(Életrajzzal ellátta Rudinsky József. Eugen Prager. Bratislava, 1938)

Beszédekből, cikkekből, nyilatkozatok, politikai tervek mozaikdarabjaiból állított össze e harcok típusu politikus életmunkája — nem befejezettségében, mert ma is működő ember életmunkájáról van szó, de mégis világosan, láthatóan, minden szépítés nélkül, őszintén.

A könyv szerkesztője életrajzi háttérrel ad, ami helyes, mert a *mult* felvázolása nélkül nem lehetne hiánytalanul megérteni: miért harcol *ma* és miért olyan módszerrel, amint látjuk, a mai idők aktív embere. Ha a magyarországi magyaroknak sem lehet mai társadalomszemléletét a közelmúlt kritikája nélkül megalkotni, akkor annál kevésbé lehet az utódállamok magyarjainak. Hiszen román, magyar, szláv bánat ezer éve rokon — mondta Ady Endre s ezekből a rokon bánatokból következnek be szükségyszerűen a történelmi változások és álltak elő az új feladatok.

Hodzsa könyvéből látjuk, hogy ezek a történelmi feladatok az utódállamok politikusaikra nézve sem kisebbek, mint nálunk s hogy kik tudják jobban megoldani, az attól függ, kik *tanultak többet a mult hibáiból*. Az a történelmi kihagyás, mely a magyar fejlődést jellemezte, épp úgy érintette a nemzetiségi embert, mint a dolgozó magyart s az a bizonyos sérelmi plusz, ami a nemzetiségi embert érte, csak annyiban változott előnnyé, hogy a nemzetiségi politikus évtizedek napi harcaitól jobban megedződve, több szociális érzékenységet gyűjtött össze magában.

Rudinskynak igaza van abban, hogy a II. József után bekövetkezett haladás a feudális-nacionális nemzet kiépítése felé csak történelmi értéket jelent, a szociális helyzeten nem sokat változtatott és történelmi érték maradt maga 1848 is, megoldatlanul hagyta a kérdéseket s megoldatlan hagyta a kiegyezés is, mely után a nemzetiségek kénytelenek voltak passzivitásba menni, ami pedig csak erőgyűjtés volt az aktív harc felvételére, melyben már a fiatal Hodzsa is komoly szerepet játszott. A 18 éves Hodzsa már mozgalmak vezetője, korára fiatal, de meggondolása érett, öntudatos, érzi, hogy a politikai akciónak a nép érdekeinél kell kezdődnie. Kemény kötésű fiatal ember aki *a király lelkiismeretére ap-peltálva* követeli népe sérelmeinek orvoslását.

A közölt beszédekből és kommentárokból nemcsak egy darab nemzetiségi történet, de egy magyar történelmi korszaknak egész lelkisége visszatükröződik. Hodzsa megjegyzései, elgondolásai népe szempontjából mindig becsületesek és őszinték, a magyarság megítélése szempont-

jából nem mindig elfogulatlanok. Pl. Deák és Eötvös megítélésében. Sem egyiket, sem a másikat nem tévesztette meg a szabadelvű bölcsélet és ha a végrehajtás még az óvatosan megfogalmazott nemzetiségi törvényekkel szemben is rossz kivített mutatott, az nemcsak a nemzetiségeknek volt tragédiája, de tragédiájuk volt a jóhiszemű törvényalkotóknak is és tragédiája volt az egész dolgozó magyarságnak, amit egyébként Hodzsa is teljes tárgyilagossággal elismer. Éles szemmel észreveszi a helyzetkülönbségeket is a mi nacionális küzdelmünk és az övéké között. Műkor a körülöttünk lévő népek kivítetták nemzeti függetlenségüket, akkor még a szociális kérdések nem voltak annyira égetők, nekik egyszerre kellett nemzeti és szociális érdekeikért küzdeniök. Ezért érezték egynek magukat a világ proletáráival és ezért azonosították nem egyszer magukat a magyar dolgozókkal (Achim András, a munkások harca, választójogi küzdelem stb.)

Hodzsa a consilium abeunditól a váci államfogházig sok harcon átvergődött és a parlamenti vitákból is alaposan kivette részét, átélte a néppárti intrikákat, Szabó István népmentő kísérleteit és megértette a parasztságnak azt a tragikus mentalitását, hogy gyakran a császártól, a királytól várta helyzetének jobbraválását és megmentését a feudális urak ellen. A férfi-politikus Hodzsa nem felejt el e gyermekkori fogadalmát: megbecsüli a parasztfelkelések erkölcsi értékét és megvédi a parasztságot a reakciós beállítás ellen, amiért távol marad néha az aktivitástól: „Es mégis az elvesztett parasztlázadások nem voltak hiábavalók. A pillanatnyi csatavesztést kiegyenlítette a lázadások erkölcsi értéke. Főikeléseiben, amiket maga vezetett, a paraszt lényegében mindig a szociális elnyomás ellen, a szociális igazságért és jóságért harcolt... Egyenesen illogikus, ha azt hiszik, hogy a szomszéd föld a kiöntött vér áradatával együtt magábaszivta és mindörökre elfojtotta a paraszt szabadság-szellemét.“ (I. 215.)

Hodzsa nagyon jól látja a kapitalisztikus termelés anarchikus voltát, látja, mivé nőtt a szabadverseny, milyen társadalmi következményei lettek, úgy hiszi, hogy az egyén és összesség között intézményesített egyensúlyt kell teremteni és ezt a demokráciától várja; a közel-múlt szociológiai átértéke nélkül nem lehet a jövőt felvázolni, még kevésbé megteremteni s éppen ebből a megfontolásból a *parasztpozitivizmusra* támaszkodva a földmives demokrácia kialakulásától várja nemcsak Csehszlovákia jövőjének alakulását, de *Középeurópa fejlődését is*, ez szerinte jobban lehetne alapja a későbbi *Egyesült Európának*, mint a *Páneurópa*, melynek kialakulásához ma még hiányzik az érdekek egy-sége.

Hodzsa Milán igazságos, forradalmi, *de nem romantikus* ember. Józan racionalizmusa a természetes érdekeknel akarja megfogni az embereket és meggyőzni arról, hogy ami igazán hasznos, az igazán jó és lehetséges is. Semmiféle nemzetközi garancia nem használ, ha a nemzetek a saját erkölcsi és anyagi erejükből nem védik meg saját biztonságukat.

A földmives társadalom szolidaritását hangoztatja Schuschniggal való tárgyalásában, s ma kissé kísértetiesen hangzik annak a megállapítása, hogy néhány óra távolságra van Prága Béctől és így nincs akadály a szellemi kapcsolatok minél erősebb kiépítésének.

A *demokratikus agrarizmusból kiépíteni egy magasabb civilizációt*: ez a vezető gondolata akár bel- és külpolitikai kérdésekről, akár a Dunavölgy problémájáról van szó. A Masaryk-i politikát folytatja: Masaryk által kezdeményezett széles és erős demokratikus alapon épít tovább.

A belső és külső ellentéteket egyaránt ezen az alapon szeretné megszüntetni. A kisebbségi kérdés megoldására már 1923-ban megbeszéléseket folytat az összes csehszlovákiai agrárpartókkal, németekkel, keresztényszociálistákkal, magyar agráriusokkal, de az utóbbiak Rothermere akciója miatt abbahagyják a tárgyalást.

Csehszlovákia küldetéséről így nyilatkozik: „Ha tehát Csehszlovákia küldetéséről akarunk beszélni akkor ezt abban foglalnám össze, hogy ennek a küldetésnek szükségszerűen Csehszlovákia belső fejlődéséből a politikai, nemzetiségi és gazdasági problémák megoldásának demokratikus módjából, közép és délkelet-európai konszolidációs és békére törekvő irányvonalaiából kell folynia. Csehszlovákia küldetése csupán integráló része lehet az általános európai lecsillapodás azon szélesebb küldetésének, amelynek megvalósítását (Nagybritannia tűzte ki feladatául.“ (II. 283. o.)

Nem titkolja maga sem, hogy antidemokratikus és totalitáros agitációk folynak náluk és hogy ezek megnehezítik a problémák jól elgondolt megoldását. Nem olyan időket élünk ma, hogy politikai fejleményeket illetőleg jóslatokba bocsátkozzunk, de annyit mindenesetre meg kell állapítanunk, hogy ha egyszer a békés Középeurópa országutjára akarunk lépni, meg kell szivlelni Hodzsa Milán világos, józan és kiegyensúlyozott utmutatását. (Kemény Gábor)

SZIMONIDESZ LAJOS: JÉZUS A HARMADIK BIRODALOMBAN
(Rekord. Bpest, 1938.)

Az objektív teológiai kutatás csaknem egyedülálló magyar uttörője, Szimonidesz Lajos már évtizedek óta foglalkozik Krisztus életének felderítésével és a krisztusi gondolat sorsváltozásaival. Az igazságkeresés fanatizmusa kell hozzá, hogy a magyar hivatalos teológusoktól észre nem véve vagy tőlük agyonhallgatva se riad el a munkától. Szimonidesz hivatalos leértékelése már akkor kezdődött, mikor két évtizeddel ezelőtt megfosztották lelkesítő állásától, aki azonban továbbra is lutheránusnak és továbbra is teológusnak érezte magát. De energiáját nem lehetett csökkenteni és ha végig nézünk még mindig épülő és elmélyülő életmunkáján, szinte azt mondhatjuk: a tudományos irodalom és rejtőzködve is csak élő felvilágosodási mozgalom halála lehet érte, hogy Szimonidesz Lajos teljesen az irodalomban éli ki energiáit. Több, mint tíz évvel ezelőtt a németországi *Rade*, teológiai lapszerkesztő professzor *Der Fall Szimonidesz* c. alatt ismertette a nagy világgal Szimonidesz kálváriáját. Azóta az értékes munkák egész sorozatával tudta Szimonidesz ezt a kálváriát enyhíteni. Ő volt az első, aki magyar nyelven történeti perspektívákkal írta meg *Jézus életét* (1922) és *A világ valóságainak történetét* (1927), *Jézus és Mária ereklyéit* (1934), *Napjaink vallási forradalmait* (1936) s egy holland teológiai szemlében *Zwei neu erkannte indische Beziehungen Jesu und der Evangelien* c. tanulmányában eredeti kutatások alapján világítja meg az evangélium indus vonatkozásait. Ujabban megjelent könyvében a Jézus életével kapcsolatos ma is vitatott problémákat, a régi Jézuskutatás eredményeit s további várható fejleményeit vázolja fel.

Amit Szimonidesz már *Napjaink vallási forradalmaiban* felvázolt, úgy itt még meggyőzőbb részletességgel mutatja ki, hogyan erősödik Németországban a roham Jézus Krisztus ellen. Ha ezt a rohamot ma szinte szöszterinti értelemben kell is venni, az nem változtat a tényen, hogy e kérdésnek jelentékeny az irodalmi múltja. S bármilyen ez a múlt kritikai szempontból, arra mindenesetre jó, hogy a Krisztus szellemi

vezérségébe vetett hitet elvitassa.

Németországban 150 éve egyre többet, egyre jobban és kizárólagosabban foglalkoztak Krisztussal. *Hase* és *Strauss* Jézus életrajzai óta egészen az 1910. évi berlini vallási világkongresszusig új és új szempontok merülnek fel; a vezetés a háború után is a németek kezében marad, amikor már faji és antiszemita szempontok is kezdenek dominálni. Ezt az irodalmat Friedrich *Delitzsch* fémjelezte első sorban. Ő indította el népszerű formában a nagy zsidó család gondolatát s azt az állítást, hogy Jézusnak semmi köze a zsidósághoz, hogy Jézus *árja*, *Ludendorffné* viszont azzal a kettős tétellel akarja Jézust a német nép köztudatából kiszorítani, hogy Jézus nem zsidó, de nem is eredeti árja gondolkodó s mivel gondolatainak javát a buddhizmusból vette, nincs semmi értelme annak, hogy a németek ragaszkodjanak hozzá. Mindezek a német beállítások tulmennek a német határon is s vagy tudománytalan szegényes vonalban (*Papeni*, *Rosadi*, *Ludwig*) vagy olyan speciális formában jelennek meg, mint *Zajti* Ferenc vaskos könyve, mely, ha sikertelenül is, de annál nagyobb buzgalommal igyekszik Jézus *száhtya* eredetét bizonyítani.

A Harmadik Birodalomban kavargó nézetek körül első sorban *Arthur Drews* beszámolójával kapcsolatban veti fel Szimonidesz a kérdést: sikerült a Jézus Krisztus létezése ellen indított roham? Szimonidesz kétségen felül állónak tartja Jézus létezését és *Strauss* véleményét fogadja el: „az evangéliumok magja a történeti, a mithoszok a magra csak kívülről rakodtak le.“ Friedrich *Delitzsch*nek az a tendenciája, hogy történeti alapra helyezze az antiszemitizmust s a Biblia helyett a Germanenbibelt adja a nép kezébe s a zsidó népet hazátlan és tudatosan nemzetközi népek nyilvánítsa. Szimonideszben megvan az alkalmasság arra, hogy kellő értékére szállítsa *Delitzsch* koncepciójának értékét, jól tudván, hogy ez csak láncszeme annak a nagy hadjáratnak, melyet egyszer a vallás, máskor a nemzeti korlátoltság szenvedélye fűt és robbant ki. De azért mégsem sajnálja a fáradságot, hogy belevezessen a kérdés szövevényébe s megláttassa, hogyan akarja *Delitzsch* Jézust kivenni abból a zsidóságból, melyet elítél s amelyet ki akar kiszöbölni a német nép tudatából. A zsidó és árja probléma mellett — *Jackson* newyorki néger teológus néger ivadéknak tartja Jézust abban a hitben, hogy a paradicsom is Afrikában volt s innen terjedtek szét a paradicsomi mondák.

Ha Szimonidesz nem is akarja a mai német lelkiület szempontjából mérlegelni a kérdést, mégsem hallgathatja el a legújabb jelenségeket, melyek a mai politikai státusquo szempontjából világítják meg a problémát és csinálnak mellette hangulatot. *Julius Streicher* a *Der Stürmer* egyik múlt évi számában *Dürer* töviskoszorús Krisztusfejjével igyekszik ezt a hangulatot ápolni: „Ebben az arcban nincs egyetlen zsidó vonás sem; *Albrecht Dürer* a művész és a nagy látnok, helyes érzéssel északi véréű hősnek rajzolta.“ Bármilyen problematikus hangzik is az északi véréű hős vagy az a beállítás, hogy még a fiskális *Cicero* is csak suttogva mert beszélni a zsidókról, akik a tömegeket lázítják, a mai idők németiségére ez ép úgy hatással van, mint *Ludendorffné*, aki részben a *Notovits-féle* ismeretlen evangéliumra, részint pedig *Drewsre* és *Delitzschre* támaszkodik, de leginkább a *népszenvédélyre*, mellyel ma könnyű elhítenni, hogy a német nemzeti gondolatnak kell vallási téren is abszolút érvényre jutni. Szimonidesz nem sokra becsüli *Mathilde Ludendorff Erlösung von Christo-ját* (1931), de annál jobban értékeli a hatást és ezért rajzolja meg pedáns, igazi tudóshoz illő alapossággal annak

a primitív műnek sok-sok gyengéjét, tudománytalanságát. Így boncolja szét A. Rosenberg *Mythos des XX. Jahrhunderts*-ét is s azokat a leg-sajátosabb felfogásokat, melyek Jézus lelki betegségéről, paranoiájáról, schizofreniájáról, stb. szólnak.

A forráskritika szempontjairól irt fejezetekben Szimonidesz éles elmeélel mutatja ki az evangéliumok és evangéliumi töredékek jelentőségét, megvilágítja Jézus életének hívó s hitetlen, tudományos és irodalmi szempontjait, a kutatás új irányait stb.

Itt ki kell emelnünk, amit Szimonidesznek sikerült a művelt külföld tudományos köztudatába is belevinni, hogy t. i. az induktív tanítási módnak lehet betudni Jézus tanításának páratlan és közvetlen hatását. Ilyen irányu elgondolással ugyan *Bartók György Theol. tudás és lelkesz képzés* c. művében is találkozunk (1907), valamint *Öreg János Gondolkodástanában* (1877), mégis el kell ismernünk, hogy Szimonidesz volt az, aki az e kérdésben felvillanó távlatot minden vonatkozásában áttekintette és a *Christliche Welt* 1929. évf.-ban *Die Neuheit des Evangeliums* címen külföldre is exportálta.

A Jézus indiai kapcsolatairól szóló irodalom is, mely eddig negatív eredményekbe torkolt, Szimonidesznek köszönheti a kapcsolatok felderítését. Van den Bergh von Eysingha a *Nieuw Theologisch Tydschrift*-ben közölte Szimonidesz eredeti forrásokon nyugvó fejtegetéseit hat folytatásban. A kutatás örök és Szimonidesz tudja a legjobban, hogy nyugvópontra nem jut, de az is bizonyos, hogy a valóságnak megfelelő megvilágításba csak akkor lehet helyezni Jézust, ha nem a zsidósága vagy árjasága felett vitatkozunk, hanem azt nézzük, milyen keretben zajlott le Jézus történeti élete s mi volt életének történeti tartalma. Szimonidesz olyan távlatba helyezte Jézust, melynek a görög filozófia az egyik, a hindu buddhizmus világnézete a másik pólusa: „A központjában azonban Jézus Krisztus nagy egyénisége, a példázatok, a hegyi beszéd, a jeruzsálemi templomtisztítás s a golgotai kereszt. Jézus Krisztusa emelkedik ki és világít évezredekben át.”

A most zajló idők talán a szokottnál is gyorsabban alkalmat adnak a tudós Szimonidesznek: szemébe nézni a kérdésnek és újra meg újra beszámolni róla, hogyan világítja be Krisztus a mai lélekcsereelő időket. (K. G.)

SUPKA GÉZA: 1848. (Cserépfalvi kiad. Bp. 1938.)

A magyar történeti tudatnak és társadalmi szemléletnek egyik leg-dúsabb forrása 1848. Igaza volt Supkának, hogy Jókainak, Gracának romantikus meseködét igyekezett eloszlatni. Nagyközönségünk és fiatal-ságunk csak eredeti forrásmunkák vagy hivatalos történetkönyvek útján juthat a nagy idők eseményeihez. A források nehezen hozzáférhetők, a hivatalos történetek hangja mindig elhomályosul kissé a korlátozó szempontoktól. Supka Géza könyve megbízható, mert kitűnő források után igazodott és megbízható, mert világos az okfejtése, éles az ítélete.

1848 eseményeit próbálták nagyítani — romantikus vagy önző szempontból, az mindegy — és próbálták lekicsinyelni ilyen vagy olyan meg gondolásból. Supka Géza *mai szemmel* tudja megítélni, milyen lehetett a nagy kor embereinek gondolkodása, nem vár tőlük utólag olyan cselekvést, mely az akkori viszonyok közt lehetetlen volt, de ép' ezért tudja értékelni azokat a szereplőket, akik felülemelkedtek saját korukon és kortársaikon.

Supka Géza el tudja velünk hitetni, hogy 1848 aktái még *nincsenek lezárva* és ez a meggyőzőni tudás teljes aktualitást ad munkájának.

Meghökkenítő párhuzamokat lát az akkori és mai válságos idők között: *a választójog* akkor is, most is elintézetlen, Kossuth beszéde a szerbekhez 1848-ban és Tisza beszéde a délszlávokhoz 1918-ban egyformán végzetes volt, a politizáló tábornokok akkor is, 18-ban is tragédiát okoztak. S rámutat azokra a nagy elvétésekre, melyekről ma már tisztábban látható, hogy mennyire végzetesek voltak. A népjogok kiterjesztését külpolitikai ügynek látták, holott a belső megújulás forrása lett volna, a nemzetiségi kérdést belügynek tekintették, holott végzetesen külpolitikai probléma volt. A kormányzat erélytelen volt, az új államot — 1848-ban — a népet terhelő fogyasztási adókból akarták fenntartani s a nemzetiségi megmozdulásokat székely katonákkal akarták elfojtani, holott a megmozdulásoknak eredetileg gazdasági okai voltak.

Csend a vihar előtt a címe a könyv első fejezetének; elmondja, mi történt március 14.-ig; a második fejezet címe: *Tombol a vihared*, ez a március 15.-től május 15.-ig terjedő eseményeket tartalmazza; a harmadik rész — „Ne bántsd a magyart!” — a szabadságharc kitöréséig vezet bennünket.

Ez a tagolás az író művészi elgondolására vall, mert ezáltal tudta minden eddigi forradalomtanulmánynál érthetőbbé tenni a dolgok lélektani és szociális kifejlődését.

Az első rész az előkészület erjedésében mutatja be az embereket és eseményeket s nagyon jó gondolat, hogy éppen az említett művészi elgondolás értelmében három fázisban is ad arcképet egy-egy emberről, annál inkább látni, hogyan alakították a rohanó események az embereket és hogy ki milyen kemény fából volt faragva s mennyire érelhették a megért idők. Supka otthonos a legjobb források felhasználásában és könyve mégis távol áll a tudós aprólékosságától és fárasztó pedantériájától: a felkutatott nagy anyagforrásból csak a nagyon jellemzőeket vetíti és így kevés szóval is mindig sokat tud mondani. A jelenetek néha filmszerűen peregnek, de a kitűnő megvilágításnál nem sikkad el egyetlen jelentős vonás sem a szereplők arcképéből: látjuk a komoly Deákot, aki bár az ellenzéknek legmarkánsabb egyénisége volt, mégsem gondolta végig a reformok felépítését, a gyújtó szavú Kossuthot, akinek koncepciói csak az idők teljességében fognak kiteljesedni s aki a magyarság és nemzetiségek között a legkritikusabb időben nem tudta elsimítani, hanem csak kimélyítette a szakadékokat. S látjuk az egyensúlyfenntartás feszült állapotát, melyben egyesek és pártok inognak a dinasztiahoz való hűség és a reformvágy problémái között, látjuk a felső táblát, mely nem mer állást foglalni a nemzeti követelés ügyében. És érezzük a forró hangulatot, a fiatal Petőfi lelkesedését, aki nemcsak lelkesen, de bölcs megfontoltsággal is látja a tennivalókat és irányítja, az embereket és eseményeket és átizzik rajtunk a Pilvax-kávéház forró hangulata. És átéljük a valóság ize szerint a szabad magyar sajtó megszületésének nagy pillanatait.

Az emberek egyikét-másikat új magatartásban, de egy és ugyanazon mozgalmat egyre növekedőben mutatja be a második rész. Kossuth nem veszi komolyan a fiatalokat, de Petőfi annál komolyabban látja a helyzetet. Különös értéke Supka könyvének, hogy Petőfit nemcsak fiatalos lelkesedésében, hanem az eseményeket mélyen látó és megítélő politikus lelkiületében is megismerteti: „Ha tolatyú kell, amely a kissé kényelmeskedő táblabírók diétát gyorsabb tevékenységre zaklassa a nemzet érdekében, Petőfi szava mozgatja meg a tömeget. Ha fék kell az esztelenül túlradó szennvedélyek ellen, megint csak Petőfi az, akinek csodatévő szavára lehiggad a tenger vésze.“ Március 15.-e után a han-

gulat természetesen lelkes: az uccákat magyar névvel nevezik, magyar ruhát hordanak, a nemesi y-t elhagyják a nevek végéről. (Gyulai, Jókai) az egyetemi ifjak az elaggott tanárok haladéktalan menesztését követelik, a középiskolákban eltörlik az osztályozást... De ezek csak külső és nem nagyon jelentős dolgok, sokkal jelentősebb, hogy a pesti eseményeket első sorban a pozsonyi diéta kíséri riadt figyelemmel. Lónyai Menyhért Petőfi „veszett“ versének tulajdonítja a pánikos hangulatot. Királyi leirat rendeli el a pénzügy, hadügy közösségét, ezzel a merénnyel szemben magában a minisztériumban sincs egység: ellentétek vannak Deák és Kossuth közt, ellentétek Kossuth és Széchenyi közt, Kossuth védte, de Széchenyi féltette a nemesség jogait; a centrálista Eötvös, a minisztérium legfiatalabb tagja szintén ellentétben volt Kossuthtal, Szemere Batthyányival, stb. És ellentétek voltak az ország belsőjében március 15.-e után is: „Mert itt a bukott ariszto-, vagyis inkább nullokratia sehogysem akar kibékülni a dolgok folyamatával s emiatt van zavar a közigazgatásban“ — írja Arany Petőfinek.

Az is nagy érdeme Supka könyvének, hogy rávilágít az *ellenforradalomra*: Berényi gróf a Rákos mezején szeretné összegyűjteni a nemeseket, hogy demonstráljanak a jogsérelem miatt, mely a nemességet érte, a radikális Szemere viszont a főispánok nagy részét — a nemességből nevezi ki. Egy kis antiszemitizmussal, egy kis proletárüldözéssel is megpróbálkozik a reakció, Petőfit a szabadszállási pap fia a lerészegített tömeg segítségével buktatja ki a képviselőségből; Arany János sem lehet képviselője a magyar népnek.

És ellenforradalmi magának a kormánynak egyik állásfoglalása is: a kormány a szabadságért küzdő olaszok ellen támogatja a bécsi udvart. Mikor Vörösmarty megszavazza ezt az indítványt Petőfi nem habozik ellene fordulni. „Nem én téptem le homlokodról, magad tépted le a babért“... Vörösmarty kicsinylő megjegyzést tesz Petőfire s itt adja Supka Petőfinek ezt a páratlanul szép jellemzését:

„Nos ez olaj volt a tűzre. Petőfi elkeveredetten felel: nem várta volna, hogy Vörösmarty a gyanúsítás és lenézés fegyvereit fogja vele szemben használni. S most megszólal Petőfiből az a szörnyen végzet-szerű alaphangulat, mely őt első sorba avatja magyarrá, magyar költővé — az elhagyottságnak, a magáramaradottságnak, a magányosságának az az apokliptikus érzése, mely ezer év óta ott remeg az Európába kivetett magyarság öntudata mélyén s csak néha-néha, de akkor kiliasztikus erővel tör fel s amely most, a leszámolás közeledtével szinte kétségbeesett sikoltássá, az egész világgal való szembeszállássá érlelődik ki benne — és a magyarságban: — Én magammal akarok békében élni, nem a világgal...“

A külföldi események megérlelik a dolgokat, a nemzetiségi mozgalmak élére állítják a helyzetet: Kossuth magára talál. Leszámol a multtal és leszámol a jövővel. Nyíltan bevallja, hogy „hónapokon keresztül oly politikáért kellett felelősséget vállalnia, amely nem egyezett az övével.“

Sok régi illuziótól megfosztja az olvasót Supka Géza könyve, de a szétfoszló illuziók helyett megadja a jobb megismerés tiszta örömét.

(K. Gy.)

B I R Á L A T O K

ORTEGA Y GASSET TÉVEDÉSE

E cikk szerzője fiatal spanyol esszéista, José Ortega y Gasset tanítványa és, újabban, kritikusa. (De vajjon a bálványok hívságát ki ismeri jobban, mint éppen a papok, akik nekik szolgálták?)

1931-ben három spanyol intellektüel kiáltványt adott ki a köztársaság érdekében. Ortega y Gasset, Gregorio Marañón és Pérez de Ayala, „Spanyolország cerebrális masszája“, ma mindhárman Párizsban élnek. Az idő túlhaladta őket. Marañón „tudományos“ presztízst munkatársunk, dr. Brachfeld Olivér tépázta meg 1933-ban megjelent „Polémica contra Marañón“ c. könyvében. Ugyanezt a munkát Ortégával szemben Izquierdo-Ortega végezte el. *Filosofia española* című kis könyvében, amelyhez Luis de Araquistain nagykövet irt előszót.

Midőn a magyarországi vékonyka intellektuális réteget Ortega y Gasset *A tömegek lázadása* című szellemes, de felszínes könyvecskéje tartja lázban, a fiatal spanyol gondolkodó kritikája mestere tanain nagy érdeklődésre tarthat számot. (A SZERK.)

A jelenkor legjelentősebb eseménye, Ortega szerint, „a tömegek eljövetele a teljes társadalmi hatalomhoz“. Vajjon mi is az: „tömegember“? Vegyük csak kissé közelebről szemügyre, miután Ortega könyvének valósággal tengelye a tömeg-ember fogalma.

„Tömeg mindaz, ami nem értékeli önmagát — jó vagy rossz irányban — bizonyos speciális érvek alapján, hanem úgy érzi magát, mint mindenki, és ennek ellenére nem érez szorongást; kedvére van a többiekkel azonosnak éreznie magát“. „A tömeg-ember olyan ember, akinek az életéből hiányzik a tervszerűség, akit tehát az ár sodor magával. Ezért nem alkot semmit, bár lehetősége, bár hatalma óriási“. „A közönséges élet, a tehetetlen élet, sztatikusan önmagába gubózódik, örökös immanenciára kárhozható, feltéve, hogy valami külső erő nem készíti arra, hogy kilépjön önmagából“. „A tömeg-ember önmagát tökéletesnek érzi“.

A tömeg-embert definiálván, egyuttal megkapjuk, az ellentét alapján, a válogatott vagy kisebbségi ember meghatározását is. „A válogatott vagy kiváló embert az a belső szükség alapozza meg, hogy önmagától egy rajta tullező normához apellál, egy nála magasabbrendű normához, amelyet szabad elhatározással szolgál“. Az ilyen ember „magas követelésekkel lép fel önmagával szemben“. Egyuttal „jeles ember“, mert „megveti mindazt, amit erőfeszítés nélkül lel fel agyában, és csak azt fogadja el, mint magához méltó dolgot, ami egyelőre még felette van és így csupán új nekirugaszkodással érhető el“.

Ortega szerint a tömegek szerepe abban áll, hogy engedelmesen kövessék a szellemi kisebbségeket. Valójában azonban korunk képe

ennek homlokegyenest ellenkezőjét mutatja. A tömegek fellázadnak a válogatottak ellen, s ebben a tényben Ortega súlyos bajszimptomáját véli felfedezni. A tömegek, távol attól, hogy a kiválogatottaknak engedelmessé válnak, „elmennek mellettük és elfoglalják a helyüket“. Mármost felmerül az a kérdés: mit jelent ez a tömegimpérium? Hasznos vagy ártalmas-e a világ eljövendő sorsára nézve?

Ortega kiemeli azt a két ellentétes szempontot, amelyet a tömegek emelkedése nyújt. Egyrészt a tömegek uralma „az egész történelmi nivó emelkedését mutatja, és nyilvánvalóvá teszi, hogy a középszerű élet magasabb síkon folyik le ma, mint amelyen még tegnap mozgott“. Itt van azonban a tömegek előuralmának negatív oldala is: „Ha ez az embertípus — a tömegember — továbbra is Európa ura és parancsolója marad, és végérvényesen ő dönt, akkor harminc esztendő elégséges lesz ahhoz, hogy kontinensünk visszasüllyedjen a barbárságba“.

Nem volt még kor, amelyben a középszerű ember olyan könnyen tudta volna megoldani gazdasági problémáját. „1900 óta a munkás is kezdte szélesíteni és biztosítani életét. Igaz ugyan, hogy ennek elérésére küzdenie kell“. „Minden döntő síkján az élet az új ember számára könnyűnek, biztosnak, akadálymentesnek bizonyult. Az ember számára olyan könnyen hozzáférhetővé lett élet két tényező műve: a demokráciáé és a technikáé“. Minden kor közönséges embere nehezebb, korlátozottabb, drámaibb életet élt. De manapság a világ „nem állít elébe semmilyen vétőt vagy korlátozást, hanem éppen ellenkezőleg, felcsigázza mindennemű étvágyát, amely elvben a végtelenbe nőhet“.

A közönséges ember, aki egy ilyen tökéletes világ kellős közepén találja magát, azt hiszi, hogy ez a világ a természet műve, nem pedig a válogatott kisebbségek erőfeszítésének alkotása. Ime, korunk tömeg-emberének két lelki jegye: „életes vágyainak szabad kifejtése, vagyis személyéé általában; és gyökeres hálátlansága mindazzal szemben, ami létének könnyűségét lehetővé tette“. „Elkényeztetni annyit tesz, mint a vágyakat korlátok közé nem szorítani, és olyan lény benyomását kelteni, akinek minden szabad s akit semmi sem kötelez.“ Élete kényelme és könnyű volta abba a hitbe ringatja a közönséges átlagembert, hogy csak ő van a világon és hogy nincsen nálánál feljebbvaló. Ebből ered az átlagember hermetizmusa; hozzászokik „nem appellálni önmagától semmilyen, rajta kívül fekvő instanciához“. Ennek éppen ellenkezője jellemzi a kiváló embert, aki folytonosan valami nála magasabban fekvő elv, törvény, norma után kutat. A tömeg-ember kitér minden erőfeszítés elől, amely a nemes élet edző és felmagasztosító sava.

A közönséges ember számára élni annyi, mint önmagát élni hagyni. A válogatott ember számára élni annyit tesz, mint önmagát minden pillanatban felülmulni.

„Minél előbbre halad az ember a létben, annál inkább unja már észrevenni, hogy embertársai — különösen a nők! — képtelenek minden más erőfeszítésre, mint éppen arra, amely kényszerűen áll

be, mint valamilyen külső szükségszerűség ellenhatása. Ennek következtében tapasztalatunk síkján annál jobban monumentalizálódik az a szerfölött kisszámú lény, akiket spontán és luxusnak beillő erőfeszítésre képesnek ismertünk meg“.

Más korokban a tömeg „nem is gondolhatott volna arra a legtávolabbról sem, hogy ő döntsön bármelyik tevékenységben is, amely nagyrészt elméleti jellegű“. Ma azonban ennek éppen az ellenkezője következik be: „a leghatározottabb ‚ideákat‘ vallja magáról, ami a világegyetemben történik és történendő“. Olyan lényként, amely teljesnek érzi magát, nem keres önmagán túl lévő normát vagy elvet, amelyhez életét idomítaná. Egyetlen normája: a szeszélye. Lenézi a párbeszédet vagy vitát, mert nem áll szándékában érveket hozni fel. Ezért hajlamos az erőszakra, mint elsődleges érvre.

A tömegek lázadása utat mutathat új hajnalpir felé, de előjátéka lehet a katasztrófának is. Ortega ugyan mindkét lehetőséget felmutatja, de mégis inkább a másodikban látszik hinni.

A technika, amely szerzőnk szerint elsősorban tudomány, feltételezt szab a világ gazdasági nivójának emelkedése elé. Ha a tudomány nem halad, a technika meg fog halni. Rettenetes antitézis: a tiszta tudománnyal foglalkozó emberek parányi csapatával szemben egyre nő az átlagember vágya, hogy mindazt használatba vegye, amit a technika megteremtett. „A tudomány nem létezik, ha nem tudja felkelteni az érdeklődést érdek nélkül, a maga tisztaságában, önmagáért; az érdeklődést pedig nem keltheti fel, ha az emberek nem lelkesednek továbbra is a kultúra általános alapelveiért“. Ha ez a lelkesedés kialszik, kihuny egyuttal a tudományos alkotás folyamata is, és vele együtt a technika.

Hadd másoljak le ide egy kifejezést, amelyet még tüzetesebb vizsgálat tárgyává teszek alább: „Mindenki tisztában van vele, hogy, ha a tudományos ihlet nem hagy alább, ha a laboratóriumok száma megháromszorozódik vagy megtízszereződik, a javak, a gazdaság, a kényelem minden fajtája, az egészség és a jólét is megsokszorozódnék“. És Ortega felveti a kérdést: „Hogy van tehát az, hogy a tömegek semmi hajlandóságot sem mutatnak arra, hogy önmaguktól pénzáldozatot és figyelem-áldozatot kérjenek, a tudomány jobb szubvencionálása érdekében?“ A tudomány embere jelenleg a társadalom új páriája.

Ime, röviden kifejtve, de teljes precizitással, ezek Ortega könyvének alapvető gondolatai. Térjünk most rá a saját szerény kísérő megjegyzéseinkre.

*

Fogadjuk el a tömeg-ember meghatározását. A tömeg-ember az, aki semmilyen követelménnyel nem lép fel önmagával szemben, megelégszik önmagával, sőt el is van ragadtatva magamagától. Bármely probléma előtt lelje is magát, megelégszik azzal a válasszal, amit készen lel fel koponyájában. Az élet igen könnyűvé lett a számára; innét ered hermetizmusa. A tömeg-embernek csak jogai

vannak; nincsenek kötelességei. Élvezi a civilizáció áldását, anélkül, hogy hű maradt volna annak gyökereihez, azaz a nemes kiválogatottak erőfeszítéséhez, akiknek a jelzett áldásokat köszönheti.

Ez az egyetlen pont Ortega könyvében, ahol az életmódban keresi a gondolkodásmód alapját. A tömeg-ember olyan, amilyen, mert az élet, amit él, egyszerűen ilyenné teszi. Az élet könnyűvé lett, s ez kilyukasztotta az életét, mint valami gummilabdát.

De vajjon igaz-e, hogy korunkban a közönséges ember élete kényelmes, kiterjedt és biztos? Az igazság az, hogy csupán a polgár, a hivatalnok, a munkával rendelkező tanult ember élete édes és puha, és talán a munkásság egy jelentéktelen töredékéé. De a munkás és a földműves — sőt a tanult emberek nagyobb fele is — az életet legzordabb és a legdrámáibb küzdelem alakjában leli maga előtt. Az elkényeztetett, megelégedett „ficsúr“: a szenyorító, olyan gyümölcs, amely a nagy és kispolgárság melegházában virágzik, a hivatalnoki szférában és részben a tanult emberekében is. De vajjon a paraszt és a munkás megelégedett kicsurak-e, mikor valójában orcájuk verejtékével kell mindennapi kenyérdarabkájukat megkeresniük? Mióta? Számomra szörnyen nyilvánvaló ez: a modern munkás szűkös élete alig részesül a jelenkori civilizáció simogatásában. Éppen ellenkezőleg: mindenütt a technika gyönyörűséges haladását lélegzi be, amely a tőkésrendszert az imperializmus csucsaira vitte; de ez a haladás odébb áll, mihelyt a földműves vagy a munkáslakás küszöbére ér. Ezek bére nem nyitja meg a polgári kényelmek kapuját. Sőt, mi több: a munkás élete nem egyéb, mint leghőbb vágyairól való állandó lemondás. A helyzet többnyire az, hogy a munkabér éppen a megélhetéshez való legszükségesebb dolgok elérésére elegendő. Kulturális kiképzés? Ez fényűzés.

A munkás számára az élet valóban: küzdelem. Küzd munkahelyén, lakában, mindenütt. A munkanélküliség a munkásságban a legmagasabbfoku bizonytalanság érzetét kelti. Ez egyképen áll Párizsra, New-Yorkra, Londonra és Berlinre. Vajjon hol van a modern civilizáció kényeztető keze a földműves és munkástömegek életében? Sajnos, sehol sem tudom felfedezni. Így kénytelen vagyok feltenni, hogy az egész csak Ortega hallucinációja.

De ha ez igaz, akkor előáll a következő helyzet: ha elfogadjuk, hogy a munkás elzárkózik a magasabb értékek megértése elől, akkor ennek okát másban kell keresnünk, s nem abban, hogy élete milyen könnyű; hiszen láttuk, hogy ez a könnyűség tévedés. Vagy pedig arra az eredményre kell jutnunk, hogy a munkás nem olyan ember, aki a civilizáció alapjaival nem mutatkozik szolidárisnak. Azt hiszem, hogy a modern munkás nem tagadja a tudománv erőfeszítésének értékét. Ellenkezőleg: megbecsüli, nagyrabecsüli. De látnia kell azt, hogy ennek az erőfeszítésnek a gyümölcse nem ér el őhöz, hanem csak egyes válogatottak előjoga marad olyan rétegeké, amelyeket valóban szinte teljesen „tömeg-emberek“ alkotnak. De ha nem élvezi a gyümölcsöket, akkor jogunkban áll-e azzal vádolni, hogy hálátlan a gyümölcsök megszervezőivel szemben?

Az igazi tömeg-ember, akire Ortega könyvének megállapításai

alkalmazhatók — bár ömaga elsősorban a munkásra alkalmazza — az elpolgáriasult lény, aki csak élvez, anélkül, hogy bármire is lenne kötelezve. Nem kell az élet legkeményebb és legcsunyabb oldalával viaskodnia; kényelmesen oldja meg gazdasági problémáját, egyszerűen megszabadult a legkellemetlenebb lánctól. De vajjon minek? Azért, hogy minden percben önmagát mulja felül, hogy egyre nemesebbé válják, műveltebbé, nagylelkűbbé?

Eppen ellenkezőleg. Nem keresi az igazságot vagy a jogot: csak az élvezetet keresi, az élvezet pedig a pénztől függ. Miután számára minden könnyű, lenézi az erőfeszítést. Ez csak az alsóbbrendű lények számára van. A szellemi ember, ha nincsen pénze, pusztán őrült, akinek a feje hiába fő. Ez az igazi tömeg-ember (akár tanár vagy orvos, mérnök vagy bankár), ha a tömeg-ember fogalmának kvalitatív értelmet adunk. Senki más, csak ő élvezi a civilizáció áldásait. Minden azért jött létre, hogy ez az elkényeztetett szenyorító élvezze, „minden őérette, mind“. S az ilyen ember, aki lehetne művelt is, inkább a barbárság felé vonzolja magát.

Mindkét embertípust, a munkást is, meg a szenyorítót is, a tőkés rend termelte ki. De ha a munkás a legelemibb dolgokban is hiányt szenved, vajjon hogyan művelődjék? És a szenyorító, akinek a számára minden probléma meg van oldva, minek is erőlködjék?

A tömeg-ember az, aki nem követel önmagától semmit. A munkástól azonban túlsokat követelünk, hogy még jó maga is követelményekkel léphessen fel önmagával szemben. Vajjon a munkások közt nincsenek-e ugyancsak számosan olyanok, akik akár az életüket is feláldozzák ideáljaikért? Ez nem lenne „válogatott emberforma“?

Ortega nem gondolt, nem akart gondolni, a kapcsolatra, amely a jelenlegi gazdasági viszonyok és a tömeg-ember között fennáll. Mászóval: vajjon más gazdasági rendben nem volna-e kevesebb tömeg-ember és számosabb válogatott ember? Nem nyilvánvaló-e, hogy a „nemes“ ember alapjában véve az erőfeszítés alkotása? S vajjon milyen művelődésben részesülnek jelenleg a munkástömegek?

Ortega jól látja a veszélyt: a tudomány meghalhat. Nem kétsélem, hogy ez a veszély fennforog. Jelenleg minden lehetséges. De vajjon mit szól Ortega az olyan világhoz, amelyben a technikát nem alkalmazzák teljes gőzzel, mert bizonyos érdekek ez ellen szólnak? Mit szól az olyan felhalmozó rendhez, amely a munkanélküliséget hívja elő? (És hadd jegyezzem meg itt, zárójelben, hogy milyen súlyos tévedés azt hinni, hogy a laboratóriumok megtízszerezésével növekednék a gazdagság, az egészség, a jólét, stb. Ez nem lehetséges két okból, amit Ortega nem ismer: a bér törvénye az egyik, a tőkehalmozódás a másik. Ebből születik a válság). Ezek előtt a tények előtt Ortega hallgat. Ez őt nem érdekli. S így Ortega lenézése egykép sújtja az élősdiak, valamint a dolgozók tömegét.

José Ortega y Gasset félreismer egy nagy, alapvető igazságot: hogy a munkástömegek nagyrésztében igenis megvan a felelősség

vágya, amely a társaséletnek egészen más jelleget adhat. Ezeknek a tömegeknek a lázadása nem az lesz, amelyet Ortega leír, hanem ez: a tömegek vágya, hogy a kultúra magasabb fensíkjaira emelkedjenek. (*Julian Izquierdo Ortega*)

TAMÁSI ARON: RAGYOG EGY CSILLAG. Az írónak kivételes képességei kivételes helyet biztosítanak a szakmabeliek érdeklődésében is. Tamási tépelődő lélek. Látszólag játékos formái és könnyed előadásmódja mögött súlyos harcok zajlanak. Az első nemzedékbeli, faluból városra származott ember, tudatában és tudata alatt a paraszti sorban átélt gyermekkor élménysorozatával, csiszolt értelemmel és nemzedékeken át kifinomult érzékenységgel keresi helyét a világban. Amit elér, a lehető legkevesebb megalkuvás árán szeretné elérni. Ezért van, hogy egész írói pályafutása különös, szeszélyes görbét ír le. Mint tavaszi virágzásra a kései fagy, egy-egy remekbe kivirult írására nyomon következik egy-egy meglehetősen problematikus értékű, ha itt-ott megcsillannak is rajta az igazi Tamási-kvalitások.

Ezúttal szerencsére a megfordított esettel állunk szemben. Az Ábel-sorozat pompás első kötetére egy indokolatlanul szertelen és az önbírálat szendergéséről tanuskodó második következett. Most pedig, a Jégtörő Máttyás szeszélyes, kusza, de nagy igényekkel fellépő első kötetére következik egy kiegyensúlyozott, feltisztult és lehiggadt második könyv, a *Ragyog egy csillag*. Tamási hőisével és mondanivalóival hazaérkezett a székely faluba. A kóbor lélek emberi testet ölt, székely fiucska testét s a léleknek, helyesebben a szellemnek, új otthonában végigélt első eszmélkedéseit írja le, immár végsőkig leegyszerűsödött eszközökkel. A kezdő Tamásiban tulsúlyra jutott tájnyelvi elemek ma már szinte fukar gazdaságossággal nyerne alkalmazást. Éppen csak annyira, hogy az egész műnek valami megmagyarázhatatlan boquet-ja van tőlük. Ezt és így más nem írhatta meg, csak ez a székely katolikus író, akiben székelység és katolikum vele született, le nem vetkőzhető lényegi adottságok. Ott tart már, hogy a cselekmény lejátszódásának színhelyét nem is tünteti fel. Egy falu, mely lehetne bármely világrész bármely országának mezei gazdálkodással foglalkozó faluja, csak lakóinak lelkivilágával, szertelenségeivel, vérmérsékleti fellobbanásaival, furcsa csodavárásával és csodálatásával jelzi, hogy hamisítatlan katolikus székely faluba érkeztünk. Nem néprajzi vagy néptanulmányi leírás ez. Nem színpadról alápermetezett fenyőillatban fürdik az olvasó. Az írás leheli magából a gyantaszagot, mely az alakok cselekvésbeli és gondolkodásbeli magatartásán keresztül izzad ki a hegyi ember lelki alkatából. A helyi színeknek, sőt a helyi illatoknak és izeknek — lépes méz, bor, amelyből ibolyaszínű szavak virágzanak ki, — ilyen látszólag szándékolatlan s mégis tudatosan mesteri érzékeltetése olyan írói teljesítmény, mely egyszeriben meghatározza ennek a regénynek a rangját nemcsak Tamási eddigi művei, de a magas irodalom legjobb teljesítményei között.

Ha azt mondtam, hogy Tamási hazaérkezett, ezzel jelezni akartam azt is, hogy olyan világ kiábrázolásába kezdett, ahol íróként és emberként leginkább otthon van. Az ember újra átélheti benne gyermekemlékeit, az író megtalálja azt a kifejezési formát, mely eddig a legtöbb sikert hozta számára. A gyermeki és felnőtt gondolkozás szembeállítását Tamási legkedvesebb és legjobban megfigyelt írói játékainak egyike. Egy-egy elvetélt írása is mindjárt megkap részletelben, ha apa és fiu párbeszédeit fonta bele. A legénykedő, szellemi ügyességével virtuskodó székely gyer-

mek állandóan túl akar járni apja eszén. Az öreg belemegy a játékba, mi illő keretek közt folyik s ügyes visszavágásokkal tér ki vagy megúván a gyermek „bölcsködéseit“, kurta leintésekkel fojta bele a szót. Máskor az élemedett kor bölcsessége hadakozik a serdülő fiatalos okvetetlenkedéseivel. A fő, hogy mindig kedvesen, fordulatosan, játékos derűvel. Jelenleg a gyermekbebújt Tamási-szellem a koravén bölcsét játsza a felnőttekkel szemben s olyan biblikus szárnyalású igazságokat szögez le, hogy a felnőtt Tamásinak is becsületére válnának.

Mindezek azonban csak külsőségei, csak megjelenési formái Tamási mondanivalóinak, melyek a szavak és cselekedetek mögött rejtőznek, hogy végül világos egyszerűségben bontakozzanak ki. A hit titkait, a lélek és szellem legbensőbb rugóit hámozza kifelé Tamási, mint a gyermek, aki izenként szedi szét a játék óraszerkezetét, hogy aprajára kitanulmányozza annak működését. Mi az élet értelme? Mi a test és lélek viszonya, rendeltetése külön-külön és rejtelmes benső összefüggésükben? Hogy vetül ki mindez jelképi alakban a vallásos élet, a keresztény teológiai felfogás metafizikai síkjára?

Mindezekből látható, hogy a szokottnál jóval nagyobb fába vágta itt fejszéjét Tamási. A maga játékosan egyszerű eszközeivel akar közelhozni hozzánk olyan kérdéseket, melyek a mi irodalmunkban nagyon ritkán, legfeljebb papi írók félirodalmi írásaiban vetődtek fel, de annál lényegesebben foglalkoztatták Dosztojevszkijt, Tolsztojt, Turgenyevet s minden orosz író, aki számot tart rá, hogy igazi oroszoknak nevezzék. Emlékezzünk csak Aljosa és a Sztarec beszélgetéseire a Karamazovokból. De az oroszok mindig is közelebb voltak a néplélekhez s nem szívesen játszották ki magukat felületeseeknek csak azért, hogy nyugatibbaknak látszanak. Tamási fejlődésében jelentékeny állomás, hogy szembetalálkozott ezekkel a kérdésekkel és hivatásszerű kötelességének tartja megbirkózni velük ahelyett, hogy könnyebb végét fogja meg a dolognak és megmaradjon a maga kedves, játszi témái mellett. Végző konklúziója, mely emberek életén, cselekedetein és halálán nyer jelképi kiábrázolást: „Én és az Atya egyek vagyunk.“ A székely gyermekbe költözött szellem ráeszmél, hogy test és lélek nem különvaló dolgok, hanem egyek, amiképpen egyek atya és fiu a szentháromságban. S hogy harmadikul a szellem, a Szentlélek sem választható külön tőlük, mert egymásból fakadnak és egymásba torkolnak.

Figyelemmel kell lennünk arra, hogy e gondolatsor s belőle a végkövetkeztetés levonása nem a tudomány, hanem az irodalom eszközeivel fejlődik föl előttünk. Lehetséges, hogy a tudomány szemüvegén át e levezetés túlfentul leegyszerűsítettnek s emiatt túlfentul soványnak látszik. Tamásinak azonban ennél több sikerül: íróilag sikerül elfogadtatni velünk, mert a levezetés írói eszközei megvesztegetők és elhithetők. Érdeklődéssel s némi aggodalommal várjuk a befejező kötetet, melynek feladata lesz — Tamási utóbbi időben sűrűn megjelent nyilatkozatai szerint — e felismerés alapján egy társadalmi rendszer felépítése, alighanem az egy akol és egy pásztor gondolatának valóságba vetítése. A dolog nem olyan könnyű társadalomtudományos vonalon, mint metafizikain, ahol kevesebb kézzelfogható tapasztalat akadályozza az író elközeléseinek elfogadható formába öntésében. A terv és a szándék mindenesetre olyan nagyvonalu, hogy tiszteletünket lehetetlen megvonnunk tőle. (*Szentimrei Jenő*)

NÉMETH LAZLÓ UJ REGÉNYE. (*Kocsik szeptemberben*. Frankin.) nem emeli, de nem is ejti a szerzőt. Minden azon a magas vonalon megy tovább, ahova két ujabban megjelent regényével felkuszott. Az ut nem visz mélyebbre, viszont nem is emelkedik. S ha eredmény, hogy kitart az elért magasságokban, ezért azonban észrevehetőleg pihen. Mély lélegzetet vesz. Erre különben is szüksége: a könyv, bár onmagában is egész, nyitánya egy sokkal nagyobbak. S e sokkal nagyobb címe: *Az utolsó kísérlet*.

Nagyon jellemző ez a cím Németh Lászlóra. Jellemző az emberre és jellemző az íróra. Esszéi, regényei esszék és regények, azaz írásművek és formák, elérések és lezárások, de kísérletek is. Minden írása az is, aminek épp készül, de vállalkozás is. Valami nagy és komoly kaland, ami már túlhalad az írói formán. Nincs írónk, aki többre becsülné nála az írás önelvűségét, a szépség autonómiáját és nincs, aki nála tudatosabban tenné tui magát ezeken. Igazi kétnyelvű szerző. Csak épp az egyik nyelven kissé problematikus: írói önelvűségében mindig kirajzoltabb, mint a szándékaiban.

Itt, a *Kocsik szeptemberben* oldalain is kirajzoltabb (sőt már-már kirajzolhatatlanabb) a világ, mint a jelentése, jólehet az egész jelentésteli, a beállításokon mindig átgyűrődik a mondanivaló és mégis: — az egész összeállása súlyos kétségeket támaszt; határozottan nem derül ki, hogy mi az író lényeges közlése az érdekes és jó könyvön kívül, amikor pedig a mondanivalóra mindent felsorakoztat a regényben. A forma így azután végleg kísérlet, mert kísérlet az, ami kétségeket támaszt s csupán tükröt akar mutatni s a többit rábizza, a „ki hogyan látja“ kényelmére és anarchiájára....

Igaz, a regény része egy nagyobb egésznek. Ám ez a rész „önmagában is egész“, mint Németh László a regény lezárása után megjegyzi, s ha nem is jegyezné meg: a regénynek szükségszerűen vége, formailag lezárt, a hős, a kis Jó Péter egy csomó szorongás, összeütközés és harc után elérte a célját, mehet iskolába: tehetős, jómódú gazdaember apja akaratára ellenére nem marad a „gané“ mellett, tanulhat. Jó de kinek van igaza? (Neki? Az apjának? Ez nem derül ki, Ebben a regény nem foglal állást. A két ellenfél egyforma erővel és tartalékokkal vonul fel, s akármelyik igaza mellett döntünk, ez a döntésünk kívülről s nem a regény világából veszi az érvet. S vajjon — s itt az önelvű íróra apellálunk — szólhat-e az érv *kívülről*, amikor a formákat épp az teszi formákká, hogy önmagukban teremtenek *egész* világot.

Hogy konkrétan beszéljek: én is így kocsiztam fel Pestig iskolába s vajjon igazam volt-e? S ha én tudom is a választ: a regény sohasem adhat csak az egyénnek igazat. A regényben az egyén nem jelentheti csak önmagát. A regényben az egyén csak úgy lehet egyén, ha egyuttal azt az általános kérdést jelenti, amit társadalma teljes összefüggésében felvet a sorsa. Persze: tanulni kell, különösen egy Magyarországon. Mi is azt mondjuk: kocsiztatok csak magyar falvak gyermekei fel az iskolákba! De Jó Péter sorsa, *igy* és *ma* nem egy valódi magyar társadalmi regény tárgya.

Kétségtelenül rokonszenves, sőt ígöző Jó Péter iskolába húzó vágyódásának ezer érzékkel megragadott lélektani, tárgyi bonyolítása. Mind ebben semmi hiba. Megejtő annak a kifejtése is, ahogy az apa végre, meggyőződése ellenére, a gyermek akaratának enged, mint ahogy megejtő a lelki bonyolultságok szülte emberek köztj légkör tárgyasítása s a regény nyugodt, apró munkát apró munkára tetőző, az életvalóság-

got sehol el nem vétő írói megmunkálás. Ám a tárgy nem a lényeges magyar kérdésre utal. Ez a tárgy megmarad egyéni kérdésnek, mert a magyar kérdés nem az, hogy Jó Péter tehetős gazdagyerekek tanuljon-e (mert mind tanul s tanuljon is s csak kivételesen nem tanul pár s ez a kivétel nem kérdése a magyar társadalomnak), hanem az igazi magyar kérdés azoknak a parasztgyerekeknek a kérdése, akik apjuk szándékával se tanulhatnak, mert az életfeltételeik nem engedik. Ugy ahogy Németh László beállítja tárgyát a regény lényeges társadalmi utalása deformált, sőt elvont: az egész csupán Jó Péter ügye, ami minden rokonszenvünk mellett is, mint társadalmi kérdés, semmitmondó: a mai magyar életnek nem kérdése. Vonzó sikerülés a mű, de ennél semmivel se több. A Németh Lászlói vágy: az elmaradhatatlan nagy magyar reformmunka kötelességeinek elosztása az irodalomra is, itt nem jelentkezik s ha jelentkezni véli Németh László, úgy téved. A regény célzataiban elvetélt és konstruált. Nem erről van szó. A regény véglegesen — kísérlet. A tulajdonképpeni tárgyát nem ragadta meg. Holott...

Holott, mint írói teljesítmény elsőrangú, mert ha a mese ösztövére is, a finom mivű harc, ami a regényben folyik s ahogy eldől, mesteri. S bármilyen keskeny a medre, sok a figura: belekerül az egész család, cselédek, rokonok, idegenek s valamennyi teljes életközlelől. Még a kor, az időpont is biztosabb, mint Németh László eddigi regényeiben s főleg kirajzoltabbak a társadalmi vonatkozások. Már megirtuk egyszer, hogy Németh László írói ösztönei épebbek, mint az elméletei s ez az ösztön itt különösen a társadalmi tudat kirajzolásában eleven. Egyébként is történt változás. A megelőző két regény után ez csupa mérséklés és egyszerűsödés. Minden szűkebb lett, de minden élesebb. A korábbi széles periodizálást felváltotta a mozaikrakás technikája. Türelme még nagyobb, nyugalma is személytelenebb, de még minden az ő szemével jelentkezik s bár figuráiba való süllyedése mély, átható intellektusa valamennyin kihajt. Regényíróink közül még mindig ő a legszubjektivebb. Tárnya is ezért másul el.

Mindenesetre a mai magyar irodalom tévedései közé tartozik Németh László regényírói működésének agyonhallgatása. Ez a magatartás annál indokolatlanabb, mert Németh László írói működése épp azt a szakadást hidalja át, ami a legújabb magyar irodalomban az urbánus és népi írók szigorú különválasztásában bekövetkezett. (G. G.)

EGY ÍRÓ KÉT KÖNYVE. Merje valaki mondani, hogy Szlovenszón keserves napokat él a könyv és az író! *Bihari Mihály* ime két könyvvel jelentkezik egyszerre a piacon: *Tisztelettel értesítjük...* Színmű 3 felvonásban és *Selyemcukor*. Vidám irások. (Mindkettő: *Pallas* kiadás, *Eperjes*). Ahol egy írónak egyszerre két könyve jelenik meg, ott nem lehet ok a panasza. Külsőleg és látszatra tényleg nem lehet ok, de ha belekóstolsz e könyvekbe: selyemcukor ellenére keserű ízű érzés, mert ez a két könyv egy jottányival sem gazdagítja irodalmunkat. A látszólagos gazdagság — egyszerre két könyv! — csak kirívóbban utal értékszegénységünkre.

Színmű könyvalakban: ezt a luxust kevés író engedheti meg magának. Pedig Szlovenszón érdemes volna ez a luxust bevezetni. Mert nemcsak lírikusaink vannak, de voltak — drámairóink, kísérletezők, felfigyeltetők, irodalmi igényűek és irodalmi értékűek. Csak visszafelé kell pergetni a filmet, hogy megértsük: mit veszítettünk az elkallódott, könyvalakban meg nem jelent drámákkal. Merényi Gyula halállírás torzói, Lányi Menyhért intellektuális természetessége, Földes Sándor expresszionista kísér-

letei, a régi Sándor Imre merészsége: *Szedjetelek szét csillagok*: hol van ma, ami ezeket a fénypontokat megközelíthetné?! Bihari Mihály? Ha csak a fülünkre vagyunk utalva, akkor — Bihari Mihály. Mert visszhangja, „sajtója“ nem volt sem Merényinek, sem Lányinak, de Földes és Sándor Imre sem voltak e tekintetben elkényeztetve. Az értőkön és figyelőkön kívül ugyan ki tudott róluk?! De Bihari Mihály, mint Szlovenszko reprezentáns drámaírója: ezt a tényt mindenki kénytelen volt tudomásul venni, mert a „Tisztelettel értesítjük“ minden előadása Pozsonytól Beregszászig — kolumnás sajtóval futott. Hallgassuk meg Tamás Mihályt, mit ír a könyvkiadás bevezetőjében „Előszó helyett“. „Ez a szindarab formálisan üldözött engem, vagy tán én üldöztem őt. Legelőször Érsekújvárott akartam megnézni és el is indultam, de a gyorsvonat kaulauza Ruttkán sürgőnyt lobogtatva szállított le a vonatról: visszahívtak Kassára. Azután, hogy Beregszászban adták, már egy nappal hamarabb odautaztam, hogy biztos legyek a dologban és délután együtt üldögéltünk a kávéházban Bihari Mihállyal, amikor telefonhoz hívtak: haza kellett mennem. Most azután, hogy Kassán adták, már napokkal előbb úgy idomítottam a dolgaimat, hogy semmi ne tudjon megakadályozni abban, hogy színházba mehessek. Sikerült.“

Nekem kevesebb szerencsém volt: a darabot egyszer sem láthattam, de most elolvashattam és megértem — a „sajtót.“ Sikerült. A darab semmi, vagy legalább is sablon, egy a száz közül, melyet még a „szociális iz“ sem menthet meg az elmulástól. A színmű a főnök szeszélyeitől függő hivatalnok-rabszolgasorsot példázza. A lázadást és az elkushadást. Vanak alakjai, melyek pillanatra és külön-külön élők, de a dráma, mely egységbe vonná őket, nincs sehol. A gyerekes szituációk, primitív vágyálomjelenetek valósággörccsökkel ütközön csak felületmegoldást eredményezhetnek, a szociális „betétek“ ugyanakkor csak a giccses olajnyomatok szerepét játszhatják. Ez a darab a legjobb esetben csak módjával kiutalt vállveregetést érdemel, szokványbiztatást, de nem — sajtót. Ha tehát a darab ennyire kétséges valami, ha szokványolta ellenére is irodalmi esemény lehetett, akkor csak a szerző lehet valaki. Ha tudjuk, hogy szerzőnk az egyik legnagyobb szlovenszói magyar lap szerkesztője, akkor tudjuk, hogy a szerző igenis valaki és megértjük az eddig sohase volt „sajtót“. De ez a „sajtó“ Bihari Mihály szerkesztő ur címére van adressálva és nem a szerző javára. Mert lehetetlen, hogy ez a hónapokig tartó sajtóvisszhang, ez az Aufmachung a darabnak szólott volna, mert ha igen, akkor itt ne beszéljünk többé a kritika hiteléről és ne merjen itt senki kritikát reklamálni. Itt és ilyen darabbal szemben a történetek után egyetlen egy fajta kritikának van létjogosultsága: a kiméletlen helyreigazításnak. Tisztelettel értesítjük..

Bihari Mihály másik könyve sokkal szimpatikusabb. A *Selyemcukor* — selyemcukor. Nincsenek igényei és így nekünk sincs hozzátenni valónk.

(Fábray Zoltán)

PORGÁCS ANTAL VERSESKÖNYVE (Időm törvények szerint, Bpest, 1938.) Hogy a szimbolizmus bonyolult esztétikai és társadalmi okokból miért vesztette el jelentőségét a költészetben, azt bizonyára sokkal körülményesebb lenne pontosan kimutatni, mint a másik késégtelen tényt, hogy miért vált színtelenné s miért sorvadtt el a követők kezei között. Míg ugyanis a kialakítók kezében megfelelő formája volt a szimbolizmus annak, amit ők akartak fejezni, az utódoknál eszközzé lett, amellyel véleményük szerint minden gondolatot ki lehet fejezni. A for-

ma és tartalom unalmas, de örökérvényű szabálya lép előtérbe ezen a ponton. A szimbolizmus utáni szimbolikus költészet szinte szükségszerűen változott át tónusköltészetté, borongós alaphangjával Forgács Antalnál is szüntelenül felbukkanó fogalmaival, mint „végtelenség“, „idő“ stb. A dolgokban való értelmi elmélyülés azonban a fogalmak körül való topogásában szüntelenül gátolja a költőt, hogy a „filozófikus“ líra száraz régióiba tévedjen. Csupán az alaphang többé-kevésbé szenvelgős volta s a tézis individuális felvázolása eredeti itt; a többi képlet, amelybe minden fantázia nélkül helyettesíthet be az olvasó rokonfogalmakat anélkül, hogy komoly értelmi változás állna be. Ami pedig az eredeti és valóban újszerűen ható képeket illeti, szinte kivétel nélkül elfulladnak az alaphang szintelenségében. Nem állásfoglalás hiány ez már, valahogy unott megvetése az életnek s ha nem, mindenképpen menekülés a valóság elől.

Forgács Antal szerencsére nem mindenben meríti ki a fenti kritériumokat. Hiányzik azonban nála a tárgy helyes megválasztásának ökonomizálása s fölösleges rimeket és strófákat pazarol olyan képek vagy gondolatok kifejezésére, melyek sem tartalmuknál fogva nem érdemlik ezt, sem költőileg nem tudja úgy érzékeltetni azokat, hogy hatásosak legyenek. (*Felhők*). Csak számtalan „mint“-je és „ként“-je teszi ezeket a strófákat. Ami ezen kívül van, a képek és hasonlatok ha sohasem halottak is őket, úgy hatnak, mintha minden versben előfordulnának. S ezek tekintetében, talán erotikus tartalma miatt csak a „kacér hölgy“ képe erősebb valamivel, amit a költő is bizonyára észrevett, mert előszere-tettel alkalmazza több versében is. Témáiban nagyjából alkalmazkodik a tónusköltészet témaköréhez s sokszor kirívóan új témáinak érzékeltetése hajtörést szenved az „alaphang“ kérlelhetetlenségén. Ami ennek ellenére a kötetbe csuszott, az *A részeg kirakat* c. verse, a *Háborús szonett* s néhány strófa itt-ott. „A gondolat sebzett madárként szálldos és nem világít más, csupán a páthosz.“ — mondja egy helyen koráról s magáról írva. Vagy költőtársaihoz: „Talán utoljára szólsz már a zörgő fegyverek közt... Mint bolond, ki rögeszméjét hadarja, szólj, noha szód őket nem zavarja.“ — Egyben ezek jelentik a tónusköltészet bilincseitől való felszabadulását is Forgács Antalnak. A kérdés csak az, mennyire erős, tud-e szakítani a kék ég alatt végtelenbe uszó báránnyelűvel, a „szikrázó“ nyárral s az alkonnal. Ami formáját illeti, pedantériája nem bosszantó s mondanivaló tekintetében sem kellene erőszakot elkövetnie önmagán, hogy mai költővé váljék. (*Kovács Katona Jenő*)